

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

54. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1989

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm. Brand af 1792

Andelsbanken

Hadsten kommune

Hinnerup kommune

Hørning kommune

Nykredit

Odder kommune

Provinsbanken

Ry kommune

S.D.S

Århus kommune

Sats og tryk: Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede: Gl. gadebillede ved Frue kirke, Århus. Malet af H.E. Jensen

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag

I kommission hos forlaget Aros

ISSN 0108-3570

FORORD

Efter en årgang, der helt naturligt var præget af 200 året for de store landboreformer, har vi denne gang fundet andre emner frem.

Læs om de store ødelæggelser efter Svenskekrigene for 300 år siden, hvor f.eks. Frijsenborg nærmest lignede en ruin. Vi har ladet den gamle beretning stå i tidens sprog. Læs om kirken, “vor kirke”, sognets faste samlingssted i århundreder – eller om de kunstskatte, vore kirker gemmer, og de kunstnere, der arbejdede i kirkerne.

Læs om en valgmenighedskreds og dens stærke sammenhold – eller læs en dagbog fra Testrup Højskole på Nørregaards og Bågøs tid. Læs om danske, der drog til Amerika og vendte hjem igen – om tyende-kår for 100 år siden – om fattigvæsenet længe før velfærdssamfundet – om pelsjægere i Canadas øde vildmark og om amatørarkæologer ved Gudenåen.

Læs om en landsbys opståen engang i vikingetiden, dens liv gennem århundreder og så endelig dens totale udslættelse – blot fordi den var i vejen for storbyens udvikling.

I årbogens og foreningens første år havde vi en tegner, som år efter år prydede bogen med dejlige motiver fra omegnens mange hyggelige landsbyer. Der er en artikel om ham med flere af hans tegninger og malerier. Bla. viser årbogens omslagsbil-

REDAKTION

Redaktionsekretær *Leif Rasmussen*

Overlærer *J.S. Thomsen*
ansvarshavende.

lede hans gengivelse af en anden kunstners motiv: Nygade i Århus, vel kort efter 1900, mens Nygade endnu var en pæn og respekabel gade.

Der er anmeldelse af ny litteratur om Østjylland, og der er korte referater fra arkiver og museer. Men selv om der er tale om referater, så kan man iblandt udmærket finde små "perler"; der kunne blive til spændende artikler – og måske kan blive det engang.

Vi forsøger at komme rundt i det store område. Der er stadig "hvide pletter" med manglende dækning, og der er jævnlig folk, der spørger efter stof fra bestemte egne. Vi kan derfor kun opfordre folk med kendskab til sådanne steder til at sende materiale, oplysninger, færdige manuskripter eller "råstof"; der så kan bearbejdes og blive til artikler, så årbogen i videst mulig omfang kan dække vort område.

Læs også om foreningens virksomhed med møder og ture med en glædelig stigende tilslutning – alt udtryk for en livskraftig forening med en stor og trofast medlemskreds.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE:

Forretningsudvalg:

Formand: Fru Karen Margrethe Sørensen,
Ormslevvej 432, 8260 Viby J.

Næstformand: Assurandør N.P. Boye-Nielsen,
Sandbygaard, 8382 Hinnerup.

Kasserer: Sognepræst Irma Hald Madsen,
Holbækvej 17, 8900 Ørsted.

Sekretær: Gårdejer P. Holm Jensen,
Elstedvej 75, Terp, 8520 Lystrup.

Overlærer P. Friis Kristiansen,
Søballevej 3, 8660 Skanderborg.

Øvrige medlemmer:

Smedemester Søren Bach, Rye.

Lærer Niels Bertelsen, Ryomgaard.

Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgaard.

Direktør Bent Knie-Andersen, Charlottenlund.

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

Museumsinspektør H.J. Madsen, Mundelstrup.

Fru Johanne Methling, Odder.

Gårdejer Ejnar Pedersen, Gylling.

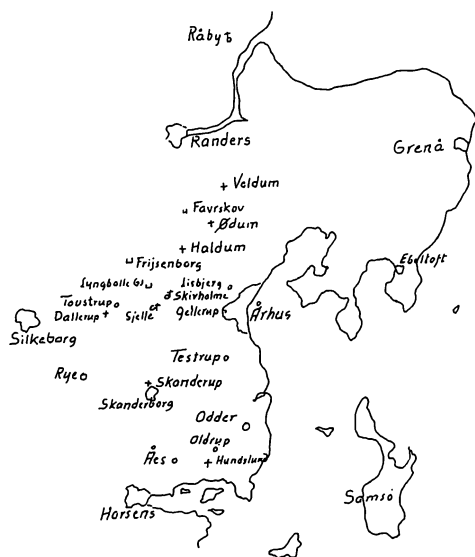
Civilingeniør Ole Friis Sørensen, Hørning.

Overlærer J.S. Thomsen, Viby J.

Æresmedlem:

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

her skete det...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3	Om mennesker i Åes, der sluttede en valgmenighedskreds	57
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5	<i>af Karen Enevold Andersen.</i>	
Forfattere	7	Kræn Hwoll (Kresten Hull), manden bag Gudenåmuseet	63
Jacob Hansen, billedsniider i Ans i sidste halvdel af 1600 tallet	9	<i>af Søren Bach.</i>	
<i>af Merete Bergild og Jens Jensen.</i>		Uddrag af bedstefars erindringer	70
Noget om "Hinnerup Domkirke"	23	<i>af Christian Christiansen.</i>	
<i>af N.P. Boye-Nielsen.</i>		Den nu forsvundne landsby Gellerup	76
Syn over Friejsenborg Grevskabs Hoved- og Ladegaarde.....	26	<i>af Palle Lykke.</i>	
<i>af Jens Mandrup Frandsen.</i>		Fattigvæsenet i Rye.....	91
På Testrup højskole vinteren 1882/83	39	<i>af Ester Bæklund Baunsgaard.</i>	
<i>af Poul Daugaard.</i>		Litteratur om Østjylland.....	99
Et levnedsløb	49	Lokalhistoriske arkiver:	
<i>af Estrid Wilhelms.</i>		Gjern Lokalhistoriske Arkiv.....	102
		<i>af Tage Franck.</i>	
		Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger	102
		<i>af Børge Jensen</i>	
		Hinnerup Egnarkiv	103
		<i>af Jørgen Poulsen.</i>	
		Molsbibliotekets lokalhistoriske Arkiv.....	104
		<i>af Carl A. Laursen.</i>	
		Nørhald Egnarkiv	105
		<i>af Peder Østergaard.</i>	
		Lokalhistorisk Forening for Purhus Kommune ..	106
		<i>af Anna Klausen.</i>	
		Rosenholm Egnarkiv	107
		<i>af S. Sloth Carlsen.</i>	
		Solbjerg og omegns lokalhistoriske Arkiv.....	108
		<i>af Emmy Domino.</i>	
		Sønderhald Egnarkiv	109
		<i>af Vibeke Nielsen.</i>	

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiver.....	110	Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum ...	115
<i>af P. Holm Jensen.</i>		<i>af Vibeke Nielsen.</i>	
Vejlby-Riisskov lokalhistoriske Samling.....	111	Rye Træskomuseum	116
<i>af Jonna Abild Nielsen.</i>		<i>af Søren Bach.</i>	
		Silkeborg Museum	117
		<i>af Keld Dalsgaard Larsen.</i>	
Museer		Skanderborg Museum.....	119
		<i>af Helle Reinholdt.</i>	
Clausholm	113	Østjysk Hjemstavnsforening	121
<i>af Henrik Berner.</i>		Personregister	124
Dansk Landbrugsmuseum, Gammel Estrup	114	Stedregister	126
<i>af Svend Nielsen.</i>			

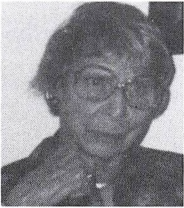
FORFATTERE

Karen Andersen, født 1910. Har i Østjysk Hjemstavn 1979 artikel om friskole i Åes i 1880'erne, samme sted 1983 et tidsbillede fra samme tid og egen.

Søren Bach, født 1909, opvokset i Ry stationsby, udlært som vogn- og beslagsmed 1930, har været selvstændig vand- og gasmester og varmeinstallatør siden 1950, har siddet i kommunalbestyrelsen i 36 år og var den sidste sognerådsformand i Rye kommune, har haft mange andre tillidshverv.

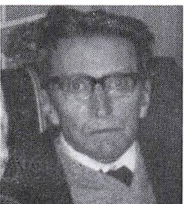
Ester Bæklund Baunsgaard, født 1916 i Rye, bosat i Ry, har hele sit liv interesseret sig for lokalhistorie og har skrevet enkelte artikler om emnet.

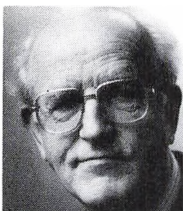
Merete Bergild, mag. art. kunsthistorie, født 1946, har sammen med cand. phil. Jens Jensen skrevet artikler om kirkeinventar – malere og billedhuggere efter reformationen i bl.a. Fra Viborg amt 1984, 1987, Viborg Stifts Årbog 1985, Skivebogen 1985, Fra Randers amt 1985, 1986, 1987. Fra Ribe amt 1987, Østjysk Hjemstavn 1987.

N.P. Boye-Nielsen, exam. assurandør, født 1934 i Hinnerup, skolegang i Søften og Hinnerup Realskole, landbrugsuddannet, købte i 1962 Sandbygaard v. Hinnerup, hvor familien bor. Oprettede i 1968 Hinnerup Egnarkiv og var initiativtager til Hinnerup Egnarkivs støtteforening. Næstformand i Østjysk Hjemstavnsforening.

Christian Christiansen, født i Holme 1916, oplært ved landbruget, boede som ung i Astrup-Ballen, fra 1937 selvstændig landmand på Oldrup Mark, fra 1946 gårdejer i Drammelstrup.

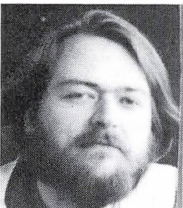
Poul Daugaard, født 1921. Bibliotekar, uddannet i Århus 1939-43. Overbibliotekar ved Centralbiblioteket for Hjørring Amt 1958-66. Stadsbibliotekar i Århus 1966-86. Se i øvrigt Kraks blå bog og Dansk biografisk leksikon, 3. udg.

Jens Mandrup Frandsen, født 1925 i Skannerup, opvokset ved landbruget. Vejlbj Landbrugsskole 1943, kontrolassistent, Præliminæreksamen 1947, Militærtjeneste bl.a. ved grænsekommandoen. Student 1953, stud. med. v. universiteterne i København, Århus og Cork, Irland, arbejdet på en række hospitaler. Fra 1971 genealog, været med til at udarbejde ca. 170 slægtsbøger.

Jens Jensen, cand. phil. kunsthistorie, født 1946, har sammen med mag. art. Merete Bergild skrevet artikler om kirkeinventar - malere og billedhuggere efter reformationen i bl.a. Fra Viborg amt 1984, 1987, Viborg Stifts årbog 1985, Skivebogen 1985, Fra Randers amt 1985, 1986, 1987. Fra Ribe amt 1987, Østjysk Hjemstavn 1987.

Palle Lykke, født 1954 i Århus, cand. mag. i dansk og engelsk. Ansættelse som museumsassistent i Købstadsmuseet "Den gamle By" og videnskabelig medarbejder hos Det universitetshistoriske Udvalg ved Århus Universitet. Har skrevet artikler i "Den gamle By"s årbog og Århus-Årbogen samt kronikker og mindre artikler i dagblade og andre publikationer.

Estrid Wilhelms, f. Jensen, født i Vellev og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet til sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommunehospital, ansat på Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på V.U.C. i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.

Jacob Hansen, billedsnider i Ans i sidste halvdel af 1600-tallet

af Merete Bergild og Jens Jensen

I året 1654 d. 10. december underskrev Peder Rasmussen, fuldmægtig for rigsgreve Christian Rantzau, en kontrakt med Jacob Snedker fra Ans om en altertavle til Råby kirke, nord for Randers (1). Jacob Snedker underskrev sig med initialerne I H S.

I kontrakten, der er bevidnet af provsten Villads Nielsen og sognepræsten Gert Christensen, forpligter billedsnideren sig til at udføre altertavlen til Råby kirke "efter den skik og med de historier" som altertavlen i Udbyneder, lige nord for Råby, er udført med. Desuden forpligter han sig til for egen regning at udfærdige og opsætte tavlen mod at tavlen bliver transporteret fra Ans til Råby.

Altertavlen loves færdiggjort til Mikkelsdag, d.v.s. d. 29. september 1655. For dette arbejde skulle han have 100 Rdl.

Kontrakten blev tilsyneladende først underskrevet mellem d. 8. og 18. marts 1655, for da fremgår det af Demstrup ægt-register fra 1. maj 1654 til og med 1. maj 1655, at "Anders Juell i Tørring var i Ans Kro med Christen Sørensen for at få kontrakten om Råby kirkes altertavle underskrevet" (2).

I Råby kirkeregnskab fra 28. marts 1655 -

20. marts 1656 fremgår det, at der blev lejet 12 vogne til at hente billedsnideren, hans værktøj og folk, samt altertavlen i Ans Kro og køre dem til Råby, ialt 6 mil. Billedsnideren og hans svende fik 2 Rdl. for at tage den gamle altertavle ned og sætte den nye op (3).

I Løvenholm godsarkiv er indført, at gårdmændene i Råby mødte med 8 vogne for at hente altertavlen i Ans Kro. To mænd kørte d. 16. december "mesteren med sine folk og redskaber" tilbage til Ans igen (4).

Det har altså taget lidt over ét år fra kontrakten blev oprettet til altertavlen var på plads i kirken.

Råby

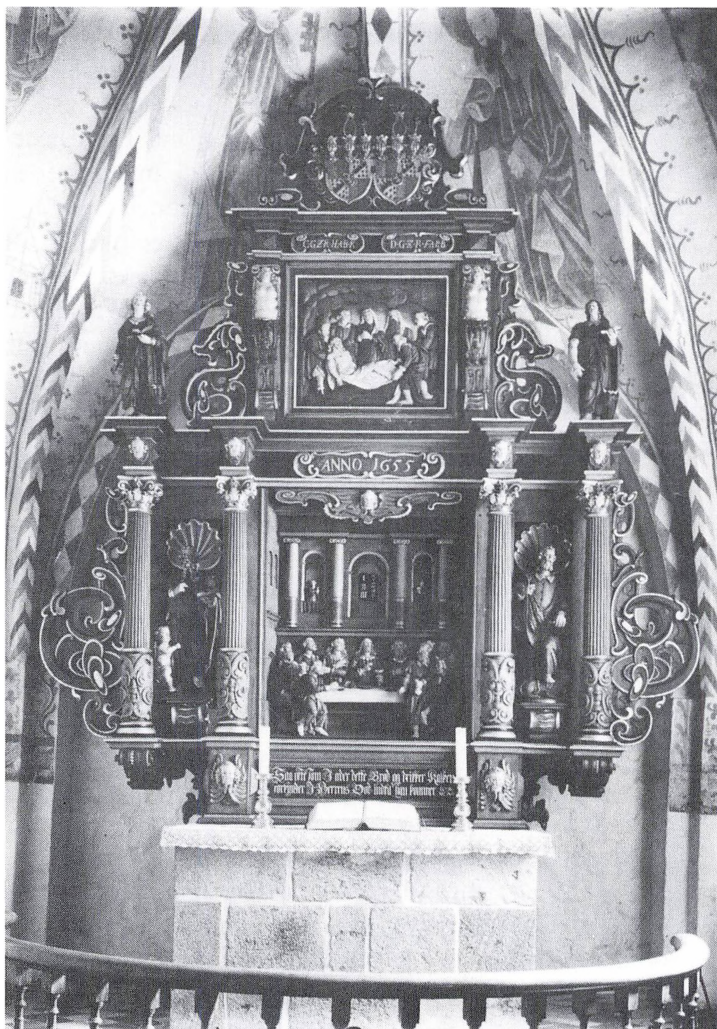
Ifølge kontrakten skulle billedsnideren bruge altertavlen i Udbyneder som forbil- lede, både hvad angik "schick" d.v.s. ud- formning, opbygning o.l. og "historie" d.v.s. motivvalg. Altertavlen i Udbyneder fra sidst i 1630'erne er tilskrevet Randers bil- ledhuggeren Henrik Henriksen (5). Han skar også en lignende altertavle i Ørsted kirke 1638. Henrik Henriksen døde i 1656, men de sidste år har han sandsynligvis været inaktiv. Det sidste kendte værk fra hans hånd er Jens Høg Banners epitafium i Vor Frue, Ålborg fra 1641-1648.

Jacob Snedker har holdt sig til kontrak-

tens ordlyd og bygget sin tavle op efter de samme principper som Henrik Henriksen brugte i Udbyneder: På et postament hviler storfeltet, flankeret af sidefelter forsynede med vinger. Over frisefeltet et topfelt, prydet med vinger, yderst to friskulpturer. Over topfeltets frise et gavlfelt med våbenskjolde.

Det forkrøppede postament har engle-

hoveder på fremspringene. I storfeltet er en fremstilling af Den sidste Nadver udført i friskulptur. I sidefelterne står figurer af de to evangelister Mattæus og Markus med deres symboler mennesket og løven. De flankeres af kannellerede søjler med joniske kapitæler og prydbælter, smykket med masker. Vingerne er formet af bruskværk. På

Råby kirke, Gerlev herred, Randers amt. Altertavle, 1655. Fot. Nat. Mus. 1938.

den stærkt forkrøppede gesims ses fire englehoveder, samt et indskriftfelt med det udskårne årstal "Anno 1655".

I topfeltet er udskåret et relief af Gravlæggelsen, flankeret af kvindelige armeløse hermefigurer med maskeprydede skafter. Topfeltets vinger er også udført som bruskværk. Yderst på gesimsen står de to reste-

rende evangelister Johannes og Lukas med deres symboler ørnen og oksen. Topfeltets gesims har givernes initialer udskåret og øverst deres våbenskjolde.

Selv om opbygningen og motivvalget følger Henrik Henriksens altertavle, der er en lille generation ældre, er Jacob Snedkers stil alligevel tydeligt yngre. Hans bruskorna-

Råby kirke. Altertavle, detalje. Fot. Nat. Mus. 1928.

mentik er meget dygtigt skåret. Det er udpræget todimensionalt, fladt med mange sammenslyngninger og flere lag oven på hinanden. Hans vrængmasker, som han i Råby bruger på søjlernes prydbælter og hermernes sokler er meget fantasifulde og fint-skårne.

Hans fritstående figurer, i dette tilfælde evangelisterne, er meget statuarisk udførmede. De står rankt med den lange hals strakt og rolige gestus. Deres hoveder er forholdsvis små, ligesom den nederste del af benene. Hænder og fødder er kraftige og fint detaljeret udført. Et karakteristikon er de frit skårne fingre, han altid gør brug af. Hår og skæg er tæt og tykt skåret med mange bølger og krøller. Ansigterne er altid rolige og uden stemningsudtryk. Typisk er de firkantede englehoveder med lige afskårne hager og de dybe smilehuller i kinderne. Jacob Snedkers draperier er dygtigt skåret med mange naturlige folder og fine detaljer som knapper, kraver o.l. Et karakteristisk træk er de tydelige knæskaller, der ses, også selv om benet er skjult bag draperiet.

Hans stil og skæremåde ligger fjernt fra Henrik Henriksens. Det er tydeligt, at det kun er opbygningen og historierne, der er fælles for Råby og Udbyneder altertavlerne. Jacob Snedker har ikke haft noget med Henriksen at gøre rent kunstnerisk, f.eks. stået i lære hos ham eller lignende. Hvor han stammer fra, skal der senere vendes tilbage til.

Hoved- og topfeltets motiver, Nadveren og Gravlæggelsen, er begge udført efter andre forlæg end dem, Henrik Henriksen brugte på altertavlen i Udbyneder. Jacob Snedker har brugt den flamske kobberstikker Anton Wierix's stik fra en serie på 22

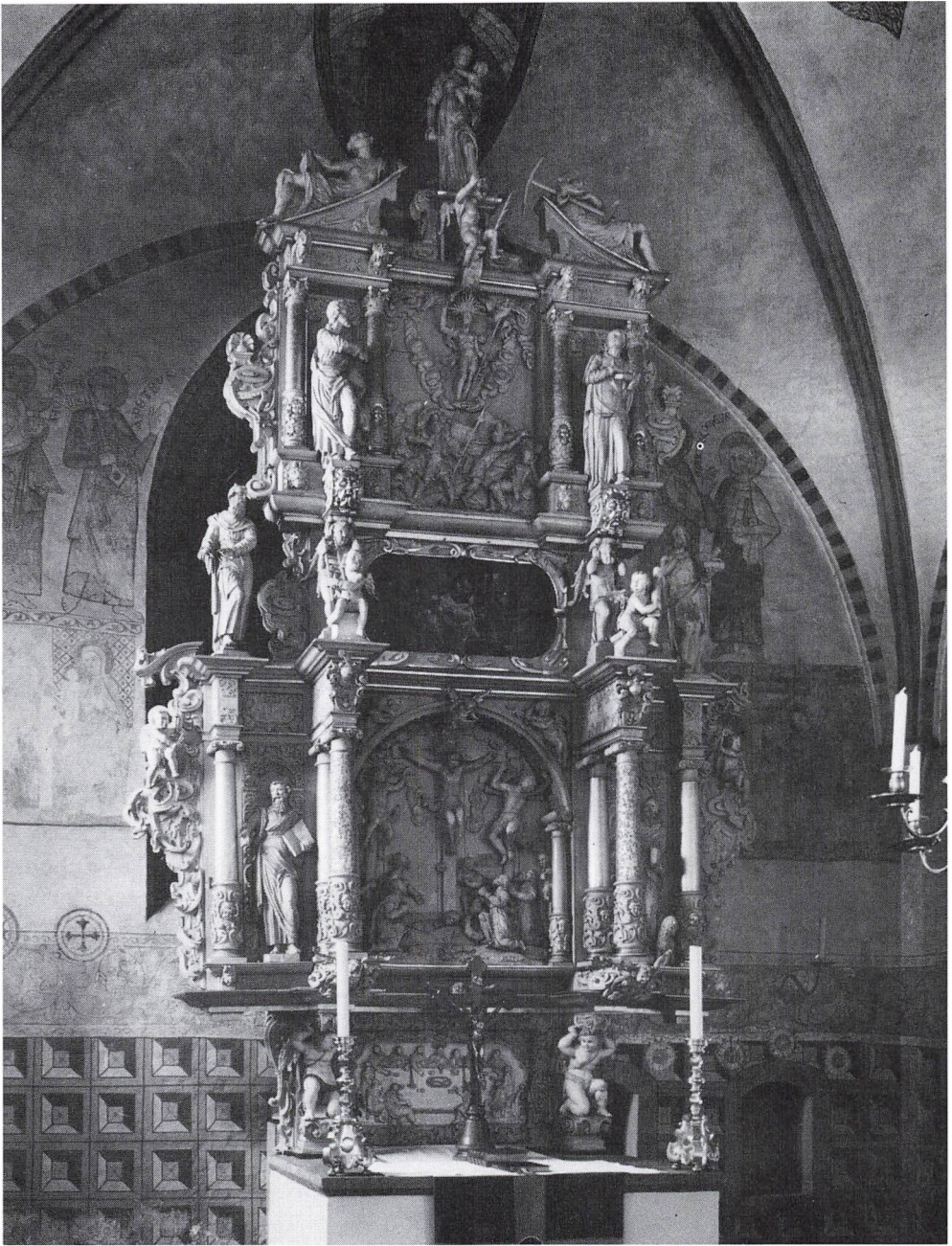
blade af Kristi Passion (6). Men hvor Wierix's Nadver (nr. 146) er en komposition i højden, folder Jacob Snedker den ud i bredden. Apostlene er i forlægget placeret i en lukket kreds omkring bordet. I Råby-tavlen er der blevet lavet en åben plads foran Kristus og Johannes. Nogle af figurerne, f.eks. Kristus, Johannes, Judas og endnu et par apostle er kopieret direkte efter forlægget, mens resten af figurerne er mere frit udførmede.

Den øvre del af storfeltet har Jacob Snedker kopieret direkte efter Udbyneder-tavlen med de fire søjler, der deler baggrunden op i tre buefelter med lovens tavler i det midterste og to tjenestefolk i de andre. Disse to tjenere findes også hos Wierix, men her er de komponeret sammen med apostlene.

Figurerne har dog Jacob Snedkers lange halse og små hoveder, og de holder sig ranke og rolige.

Topfeltets Gravlæggelse har som forlæg nr. 158 i samme serie. Handlingen foregår i en klippehule, hvis loft Jacob Snedker fint har fået med. Alle figurerne er gengivet meget lig forlægget, selv om Maria Magdalene er blevet til en skægløs yngling. Glorierne er udeladt, men foldekastene på figurerne drager ligger tæt op af forlægget.

Råby kirkes altertavle blev givet af rigsgreve Christian Rantzau til Breitenburg (1614-1663), overstatholder, rigsråd og efter enevældens indførelse assessor i alle de nye kollegier (7). Han spillede en meget betydelig rolle i landets politik. Men hans udgangspunkt var hertugdømmerne, hvor hans far Gert Rantzau før ham var statholder, og hvor han sad på grevskaberne Rantzau og Breitenburg. Han blev efter sin død i København 1663 begravet i Itzehoe. Des-

Zaccharias Hübener: Altartavlen i Neustadt. 1643. Oprindeligt i Slesvig domkirke. Fot. Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein.

uden ejede han Demstrup, Sødringholm, Gesingholm, Herningsholm og en lang række andre jyske besiddelser. Hans og hans hustru Dorothea Rantzau's (en anden gren af familien Rantzau) våben er udskåret i gavlfeltet på Råby altertavlen.

Christian Rantzau har sandsynligvis indkaldt Jacob Snedker eller haft ham med op fra Slesvig-Holsten, for at han skulle udføre arbejder for ham på nogle af hans besiddelser.

Jacob Snedker er sandsynligvis udlært hos den slesvig-holstenske billedhugger Zaccharias Hübener, og har arbejdet sammen med ham, muligvis som svend. Hübener døde i små kår, sandsynligvis i 1649 (8).

Zaccharias Hübener udførte en altertavle til domkirken i Slesvig i 1643. Den blev allerede i 1669 overført til Neustadt, sydøst for Kiel, for at gøre plads for Hans Brüggemanns tavle, der nu står i Slesvigs domkirke.

På Neustadt-tavlen kan man se mange af de stilistiske træk, der senere kan genfindes hos Jacob Snedker. Der har arbejdet flere billedsnidere på altertavlen, men Mattæusfiguren til venstre for hovedfeltet og de små engle med marterredskaberne i tavlens vinger og på gesimsen kan være skåret af Jacob Snedker. Englene er små, kraftige figurer med firkantede ansigter med tæt krøllet hår og smilehuller i kinderne. Evangelisten Mattæus (uden sit symbol) er meget lig de tilsvarende store figurer i Råby. Han har den samme statur, hår, fine fritskårne fingre og detaljerede foldekast. Også knæskallerne bag dragten ses. Bruskværkets udformning og benyttelse i vingerne er træk, Jacob Snedker kan have lært hos Zaccharias Hübener.

Muligvis findes der andre arbejder af Ja-

cob Snedker i Slesvig-Holsten fra tiden før han kom til Jylland, men det er ikke nærmere undersøgt endnu.

Han kendes dokumentarisk fra 1655, hvor han under Jacob H. Snedker bor i Ans Kro mellem Viborg og Århus. I Silkeborg lens jordebøger 1641-1661 nævnes han ikke i 1645-46 under lenets indkomst, men i 1660-61 nævnes en Jacob Hansen af Ans Kro (9). I Silkeborg amts jordebog 1666 omtales en Jacob Hansen fra Ans Kro også (10). I kontrakten om Råby altertavlen har han skrevet sig under med sine initialer I H S. Sandsynligvis har han ikke kunnet skrive. I initialerne står I for Jacob og H S sikkert for Hansen, ikke som Fussing mener H snedker (11).

Hvornår Jacob Hansen er flyttet til Ans Kro, og hvornår han er død, fremgår ikke af kilderne, men indtil videre kendes ingen arbejder fra hans hånd senere end fra midten af 1660'erne.

Råby-tavlen er det eneste værk, der dokumentarisk kan henføres til Jacob Hansen fra Ans. De øvrige værker er alle tilskrevet ham ud fra stilistiske overensstemmelser.

Disse værker befinder sig alle i forholdsvis kort afstand fra Ans og viser, at efter at billedsnideren slog sig ned her, har han tilsyneladende ikke bevæget sig langt omkring. En enkelt undtagelse er dog en altertavle på Fyn. Den har så stor lighed med Råby-tavlen, at der ikke kan være tvivl om dens ophavsmand. Men hvorledes den er kommet til Fyn, eller hvorledes Jacob Hansen har fået forbindelse til bestilleren er endnu uopklaret.

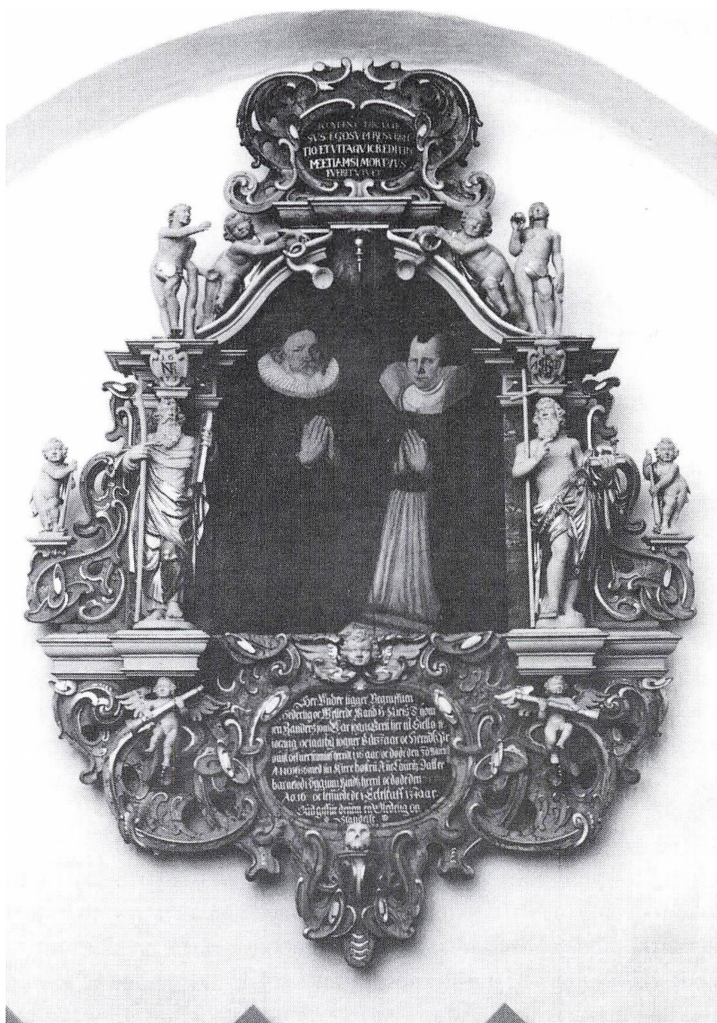
De øvrige kirker Dallerup, Sjelle og Skivholme, hvor Jacob Hansens arbejder findes, ligger mellem Silkeborg og Århus med en

enkelt afstikker i Hundslund, nordøst for Horsens og i Skanderup, lige uden for Skanderborg.

Det tidligste daterede værk fra hans hånd er altertavlen i Råby fra 1655. Af de øvrige monumenter ligger størstedelen i 1650'erne, mens resten sandsynligvis er fra 1660'erne.

Sjelle

Samme år, som den nye altertavle blev sat på plads i Råby kirke, skar Jacob Hansen et epitafium over sognepræst og provst Niels Thomesen Randers og hans hustru Anne Lauridsdatter i Sjelle kirke, nordøst for Silkeborg. Epitafiet har det udskårne årstal

Sjelle kirke, Framlev herred, Århus amt. Epitafium over provst Niels Thomesen Randers og hustru. 1655. Fot. Nat. Mus. 1978.

1655. Provsten døde året efter i 1656, mens hans hustru levede til 1674 (12).

Epitafiet består af et stort portrætmaleri af de knælende ægtefæller omgivet af et snitværk i bruskbarok. Det ovale indskriftsfelt i nedhængt er omgivet af et stort bruskornament, hvori sidder små engle med søjler, og over indskriftsfeltet er skåret et vinget englehoved. På det brudte postament står to friskulpturer af Moses med stav og lovens tavler og Johannes Døberen med kors, lam og bog. De står foran glatte pilastre, og lige over deres hoveder er våbenskjolde med ægteparrets initialer. På hans står NTR 1655 og på hendes ALD og det sammenskrevne Jesus-monogram IHS. Dette monogram er dog det samme som Jacob Hansen underskriver sig med. Det er ikke til at afgøre, om monogrammet i dette tilfælde er det ene eller det andet, eller det er en smart sammenstilling af begge.

I vingerne står to putti med omvendte falkler på konsoller, og på den brudte gesims står Adam og Eva. To andre putti med basuner ligger henslængt på den brudte gavlf. Øverst et ovalt skriftfelt omgivet af bruskværk. Epitafiet blev restaureret i 1940 og mangler blev udbedret. Det står nu med de oprindelige farver (13).

Epitafiet kan ud fra stilistiske karakteristika med sikkerhed henføres til Jacob Hansen fra Ans. De store friskulpturer af Moses og Johannes Døberen er udmærkede eksempler på hans høje stude: De fine fritskårne fingre og det detaljerede draperi, der følger kroppens bevægelser. Det store englehoved over indskriftsfeltet er typisk med den firkantede, lidt fladtrykte hovedfacon med smilehullerne i kinderne og det krølledede hår. Figurerne af Adam og Eva er ud-

ført efter forlæg, sandsynligvis Jacob Mathams stik efter Hindrick Goltzius 1606 (14).

Det flade meget sammenviklede bruskværk er også meget typisk for Jacob Hansen. Det breder sig op over de bærende led – postament og gesims - og bryder dem. Epitafiet viser en mere opløst form end den samtidige altertavle i Råby. Men i det tilfælde var Jacob Hansen også bundet af det ældre forlæg fra Udbyneder. I Sjelle kirke hænger endvidere en lydhimmel over prædikestolen. Den er sandsynligvis også udskåret af Jacob Hansen. Himlen er syvkantet og på hvert hjørnekonsol er skåret et englehoved med den for Jacob Hansens karakteristiske hovedfacon, hår og smilehuller. Oven over står fire apostelfigurer (15): Johannes med kalk, Peter med nøgler og to uidentificerede med en bog hver. Som topfigur en putto med basun. På lydhimlen er det mere figurerne end de ornamentale dele, der viser hen til Jacob Hansen som billedsnidderen.

Himlen er ikke dateret, men stilmæssigt hører den sammen med epitafiet fra samme kirke og er sandsynligvis udført samtidig med dette.

I Dallerup kirke, Gern herred, lige i nærheden af Sjelle, findes en lignende lydhimmel. Den er ikke dateret, men da den i opbygning og stilistisk henseende er meget lig den tilsvarende i Sjelle, må den være omtrent samtidig og udført af samme mester (16).

Pårup

Altertavlen i Pårup kirke vest for Odense bærer årstallet 1656 og initialerne ACT og CID på postamentets yderste felt oven over borgerlige våbenskjolde.

Præsten i Pårup var på det bestemte tids-

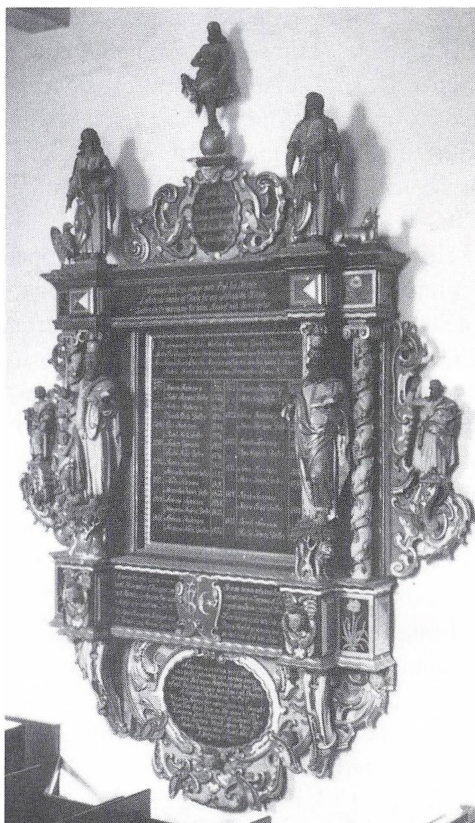
punkt Anders Christensen Riber, hans hustru hed Sidsel Jensdatter Zeuthen (17). Hvis det var præsten der var giveren af altertavlen passer det sidste bogstav i initialerne ikke. Hustruens derimod passer udmærket. Sidsel kunne på det tidspunkt godt staves med C. Pårup sognekald hørte i 1656 under Gråbrødre hospital i Odense, hvor Jens Lauridsen Zeuten var sognepræst til sin død i 1628. Før han kom til Odense i 1617 havde han været Holger Rosenkrantz's kapellan i Hornslet ved Århus. Sidsel Jensdatter var en datter af ham. Holger Rosenkrantz havde Odensegård som len til 1628, og det er sikkert igennem ham Zeuthen fik kaldet i Odense. Men hvordan forbindelsen mellem præsten i Pårup og Jacob Hansen fra Ans Kro var, er endnu ikke fuldt belyst.

Tilskrivningen af Pårup kirkes altertavle til Jacob Hansen er intet problem. Tavlen er meget enkel i sin opbygning. På et bredt postament med nyere indskrift flankeret af englehoveder, står hovedfeltet, en figurlig fremstilling af Kristus på korset, omgivet af Maria, Johannes og Maria Magdalene på en malet baggrund forestillende Jerusalem. Hovedfeltet flankeres af to store friskulpturer af evangelisterne Mattæus og Markus, der står foran glatte pilastre. Vingerne består af fladt bruskværk. På den forkrøpede gesims med englehoveder står de to sidste evangelister Lukas og Johannes på hver side af det ovale topfelt, omgivet af bruskværk. Topfiguren er den opstandne Kristus. Postamentets vingede englehoveder har Jacob Hansens karakteristiske ansigter med smilehullerne. De to store evangelistfigurer følger, især for Mattæus' vedkommende, nøje den samme figur på Råby-altertavlen. De øvrige figurer har dog også de

karakteristiske træk med hensyn til statur, fingre, draperier m.m.

Hundslund

I Hundslund kirke, Hads herred, lige uden for Horsens, hænger et stort epitafium, der også kan tilskrives Jacob Hansen. Danmarks Kirker skriver, at billedskærerarbejdet afviger fra egnens øvrige (18), hvilket stemmer godt overens med, at de øvrige kendte arbejder i Jylland fra hans hånd findes nord for linien Silkeborg-Århus.

Hundslund kirke, Hads herred, Århus amt. Epitafium over Morten Mikkelsen Haderup? O. 1660. Fot. Nat. Mus. 1928.

Før en tidligere restaurering i 1889-90 lå epitafiet i småstykker på kirkens loft. Epitafiet blev sidst restaureret i 1972-73. Ved denne lejlighed blev indskrifterne malet op, og mangler ved udskæringen blev udbedret, bl.a. blev nogle englehoveder i nedhænget, ligesom evangelistsymbolerne ved siden af topstykket, fornyede (19).

Epitafiet består af et firkantet hovedfelt, flankeret af to store friskulpturer af evangelisterne Mattæus og Markus, der hver står på små træer. Markus-løven står inde mellem træstammerne. Yderst snoede, vinomslængede søjler. Evangelisterne støtter den forkrøppede gesims med kapitællignende kroner. De små vinger består af bruskværk, hvori små mandsfigurer står på maskekonsoller. De holder ingen attributter i hænderne, men forestiller måske Peter og Paulus (20).

Hovedfeltet hviler på et bredt forkrøppet postament med våbenmærker i midten og to englehoveder yderst. I nedhænget er der et fladt, ovalt indskriftsfelt omgivet af bruskskornametik. Oven på den brede gesims, også med indskrift, står evangelisterne Johannes og Lukas med deres nyskårne symboler. Topstykket består af et lille ovalt indskriftsfelt omgivet af bruskværk, og som topfigur ses den opstandne Kristus, nu uden sejrspane.

Epitafiet blev repareret i 1792, og på det tidspunkt blev den lange indskrift i midterfeltet malet på (21). Den nævner "Efterkommende slægter i Morten Mikkelsens gård i Haderup" fra 1691 frem til 1822.

I nedhænget, postamentet og på gesimsfrisen står bibelcitater, mens der i nedhænget er tilføjet, hvem der har bekostet opmålingen i 1792. I topfeltet er følgende ind-

skrift fra samme tid: "Gud til Ære og Kirken til Prydelse er denne Tavle bekostet af Morten Mikkelsen Haderup 1613" (22). Danmarks Kirker mener, at dette årstal er en mulig fejlskrivning for 1673. Mod dette kan fremføres flere indvendinger.

For det første er der rent praktisk ikke plads til et syvtal i stedet for et ettal i indskriften. For det andet ville en opsætning i 1673 være uacceptabel. I følge ejerlisten til gården i Haderup har der fra 1691 ned til Morten Mikkelsen været mindst fire ejere (i hvert fald 2 generationer). Det har sikkert ikke kunnet nåes inden 1673. Året 1613 er sandsynligvis blevet skrevet af efter indskriften på altertavlen, hvor der står, at den er malet i 1613 (23). Da man skulle male op i 1792, har man ikke været sikker på årstallene og taget det eneste sikre årstal, der fandtes på kirkeinventaret.

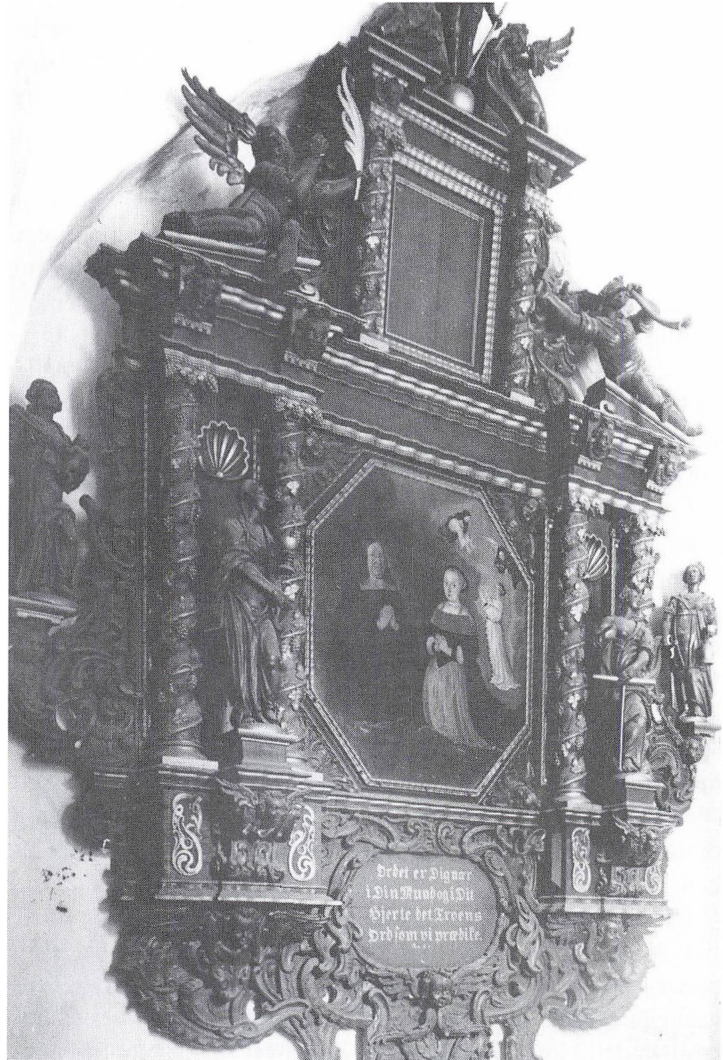
I 1768 var den personalhistoriske indskrift ulæselig, så Pontoppidan i sit Danske Atlas kun kunne nævne, at det var "et smukt malet Epitaphium med en Mand og Familie paa, som man nu ei veed hvem er, eftersom Inscriptionen er bleven ulæselig" (24). Da der hos Pontoppidan ikke nævnes noget om, at det er en præstefamilie, der er afbildet, må man gå ud fra, at det er en lægmand, der har ladet epitafiet opsætte over sig og sin familie. Men derfra og til at slutte, at det har været Morten Mikkelsen Haderup, er der et stykke vej.

Våbenmærket, der er udskåret midt på postamentfeltet, viser Kristus' monogram og et månesegl med ansigt og en stjerne. Det hjælper ikke meget til at identificere giveneren. Stilistisk ligger Hundslund-epitafiet tæt op af epitafiet i Sjelle kirke fra 1655 og altertavlen i Råby, 1655 og Pårup 1656. En

datering omkring 1660 eller måske i slutningen af 1650'erne er en mere nærliggende mulighed end 1673.

De store friskulpturer af Mattæus og Markus ligger tæt op af de tilsvarende på Råby-tavlen. Det samme gælder de to min-

dre evangelister på gesimsen, Johannes og Lukas. Deres statur, gestus og draperier ligner hinanden meget. Figureernes højde og rankhed understreges af de lange, strakte halse og for Mattæus' og Markus' vedkommende af de fodstøtter i form af små træer,

Skanderup kirke, Hjelmslev herred, Århus amt: Epitafium over slotsskriver og amtsforvalter Clemend Clemendsen og to hustruer. Første halvdel af 1660'erne. Fot. Nat. Mus. 1903.

de står på, og af de kronelignende kapitæler, de har på hovederne. De fine fritskårne fingre er på Hundslund-epitafiet meget tydelige. De firkantede englehoveder har også her de karakteristiske smilehuller i kinderne. Bruskornamentikken ligner meget Sjelle-epitafiets, dog ses i Hundslund flere udflygede omrids, som f.eks. på vingerne og i nedhænget. Alle bærende led som postament og frisefelt er i modsætning til Sjelle-epitafiet ubrudte. Til gengæld introducerer billedsnideren her bølgelister, hvor det er muligt. Ligeledes bruger han her for første gang snoede søjler.

Skanderup

Disse træk går igen i det sidste større epitafium, der kan tilskrives Jacob Hansen, nemlig epitafiet over slotsskriver og amtsforvalter Clemend Clemmensen (død 1672) og hans to hustruer Anne Jørgensdatter og Kirsten Madsdatter i Skanderup kirke, lige uden for Skanderborg.

Epitafiet blev helt afrenset for farve og hvad der måtte have været af indskrifter i 1880 (25). På dette tidspunkt blev et bibelsprog malet i det ovale indskriftsfelt i nedhænget. Hvad der havde stået her og i topstykkets indskriftsfelt om giveren vides nu ikke.

Clemend Clemmensen døde i 1672, og hans første hustru Anne Jørgensdatter før 1662. I et testamente oprettet 15. april 1662 omtales Kirsten Madsdatter som værende hans hustru (26).

Det ottekantede maleri, der danner epitafiets storfelt, viser et ægtepar, knælende på puder med hænderne samlede i bøn. I baggrunden rækker Kristus armene frem mod en kvinde, klædt i ligkjortel. En engel

svæver ned med en krone til kvinden, livets krone. Der er sandsynligvis tale om Clemend Clemmensens afdøde første hustru. Maleriet kan ud fra sammenligning med lignende epitafiemalerier i Vor Frue kirke i Århus og Sct. Mortens i Randers tilskrives den fynske maler Hans Schytte, der forlod Odense på et tidspunkt mellem 1662 og 1663 (27). Han signerede to epitafier i Vor Frue, Århus 1665 og 1668 (28). 1668 er det sidste år, hvor man kan finde arbejder, tilskrevet Hans Schytte i Jylland (29). Epitafiemaleriet i Skanderup må derfor være malet efter 1663, og en datering i første halvdel af 1660'erne er det mest sandsynlige.

Den store epitafieramme består af det tidligere omtalte ottekantede hovedfelt med vingede englehoveder i hjørnerne. Det flankeres af muslingeskalprydede nicher, hvori der står to dydefigurer, nemlig til venstre Fides (troen) med en kalk i hånden. I den anden har hun haft et nu forsvundet kors. Til højre Spes (håbet) med en fugl og et anker. Nicherne er igen flankeret af snoede søjler med vinløvsranker. Vingerne er små bruskværksornamenter, hvor der på vingede englehovedbårne konsoller står endnu to dyder: Til venstre Caritas (kærligheden) med et barn og et hjerte i hånden og til højre en anden dyd, der nu er uden attributter. På et ældre fotografi i National Museet er hun understyret med et sværd og en vægt, altså Justitia (retfærdigheden) (30).

Det kraftige postament er brudt under hovedfeltet af nedhængets bruskværk og det ovale indskriftsfelt. På postamentet er vingede englehoveder placeret under hovedfeltets dyder, ligesom der i nedhængets ornamentik er endnu tre englehoveder. I frisefeltet er fire englesmykkede krumknægte.

Det nu blanke topfelt flankeres af snoede søjler og ved siderne sidder på små gavlstumper to basunblæsende engle, hvoraf dog den ene har mistet sin basun. I topfeltets brudte gavl står den opstandne Kristus, omgivet af henslængte englebørn, der nu har mistet deres basuner.

Stilistisk kan Clemend Clemmensens epitafium sammenstilles med epitafierne både i Hundslund og Sjelle. Det kraftige postament og frisefelt, samt de snoede søjler ses også i Hundslund, og ligesom i Sjelle er postamentet brudt. Et fælles træk for alle tre epitafier er små konsoller i vingerne, hvorpå der står henholdsvis putti, apostle (?) og dyder. Jacob Hansens typiske flade, sammenviklede og lagdelte bruskværk ses også her. De bølgelister, der sås i Hundslund, dukker også op her, ligesom figurerne følger Jacob Hansens sædvanlige stil. De er lange med små hoveder på lange, strakte halse, deres fingre og draperier er detaljerede og fint skårne, selv om figurerne virker lidt grovere i udtrykket, end det er set på de øvrige arbejder.

Et kuriosum er de englehoveder, der bl.a. ses omkring hovedfeltet og på frisens krumknægte. De bærer Peder Jensen Koldings karakteristiske træk med de små, spidse hager, de lidt stumpede næser og tykt, proptrækkerkrøllet hår. Mens det store englehoved under indskriftsfeltet i nedhængenget og på postamentet og derunder alle har Jacob Hansens træk: Firkantede, tæt, tyktrøllat hår og smilehullerne i kinderne.

Skivholme

I Skivholme kirke, lige øst for Sjelle, hænger en præsterækketavle, der oprindeligt var ophængt som et epitafium over provst

Jacob Bundesen Randers (død 1676) og hans hustru Inger Christensdatter. Epitafiets forsvundne indskrift, der er afskrevet i kirkens Liber Daticus oplyser, at provstens børn bekostede epitafiets staffing. Det blev i 1890 ændret til en præsterækketavle (31).

Epitafiet består af et stort hovedfelt omgivet af barokornamentik. Det flankeres af to dydefigurer, Fides (troen) med kalk og kors i hænderne og en anden dyd uden attributter, men som efter hændernes stilling sandsynligvis har holdt en fugl og et anker, altså Spes (håbet). De står på små konsoller, der hviler på englehoveder, der er placeret i nedhængengets bruskværk. Det omkranser et ovalt indskriftfelt, hvorunder der ligeledes er placeret et englehoved. Over dydernes hoveder er der rester af en forkrøppet gesims, hvorpå der står to putti. Øverst på en englehovedstøttet konsol står den opstandne Kristus. Denne figur, samt puttoen til venstre, falder stilmæssigt uden for de øvrige figurer, og kan tilskrives Århus-billedsnideren Rasmus Christensen, der kendes fra 1663 til 1687 (32). Den højre putto er snarere tilføjede ved epitafiets omdannelse i 1890 (33). Derimod kan dydefigurerne klart henføres til Jacob Hansen. De følger nøje de tilsvarende dyder på epitafiet i Skanderup og har billedsniderens karakteristiske lange halse og små hoveder og fint skårne foldekast. Det er også de typiske englehoveder med smilehullerne, der ses i nedhængenget. Udformningen af bruskværket stemmer også nøje overens med den lidt tyndere og fladere udgave, der ses i Skanderup i modsætning til ornamentikken i Hundslund og Sjelle.

Da epitafiet stilistisk ligger tæt op af epitafiet i Skanderup, må det sandsynligvis da-

teres omtrent samtidigt. Hvis epitafiet stammer fra første halvdel af 1660'erne, kan det også forklare, hvorfor det trængte til staffering og eventuelle udbedringer efter provstens død i 1676.

Danmarks Kirker nævner under Skanderup nogle fragmenter fra et epitafium over Carsten von Sinden, kgl. ridefoged til Skanderborg (død 1653) (nu Den gamle By, Århus) (34). Der er flere lighedspunkter med figureerne på Clemend Clemmensens epitafium i Skanderup, så de kan også tilskrives billedsnideren Jacob Hansen fra Ans.

Noter

- (1) Løvenholm godsarkiv, 1652-1655, Demstrups og Sødringholms drift og forvaltning. LAN. Oplysningen er første gang publiceret af Hans H. Fussing i "Demstrup og Sødringholm 1625-63" i Jyske Samlinger, 5. Rk., III, 1937-38, p. 1-98. Venligst oplyst af provst Arne Petersen, Råby/Sødring. Fussing blander dog oplysninger sammen fra både kirkeregnskaber og godsarkiver, uden at gøre opmærksom på, hvad der er hvad.
- (2) Løvenholm godsarkiv, 1652-1655, Demstrups og Sødringholms drift og forvaltning. LAN.
- (3) Råby kirkeregnskab 1638-1662. LAN.
- (4) Løvenholm godsarkiv 1655-1660, Demstrups og Sødringholms drift og forvaltning. LAN.
- (5) Se M. Bergild og J. Jensen: "Henrik Henriksen - stenhugger og billedsnider i Randers i 1600-tallet" i Historisk Aarbog fra Randers Amt 1986, p. 21-36.
- (6) M. Mauquay-Hendrickx: Les Estampes des Wierix, Bruxelles 1978, p. 21 ff., nr. 145-166.
- (7) Dansk Biografisk Leksikon, Kbh. 1982 og Dansk Adels Årbog, 1930, nr. 47, p. 66.
- (8) Weilbachs Kunstnerleksikon, Kbh. 1949.
- (9) Silkeborg lens jordebøger 1660-1661. RA.
- (10) Silkeborg amts jordebog 1666. LAN.
- (11) Se note 1.
- (12) Epitafiet er omtalt i Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 1921.
- (13) Danmarks Kirker, op.cit.
- (14) F.W.H. Hollstein: Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts 1450-1700, Amsterdam 1949, XI p. 215.
- (15) Den femte, nærmest koret blev nyskåret ved restaureringen i 1940. Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 1916.
- (16) Sammenstillingen af lydhiemlene i Dallerup og Sjelle er foretaget i Danmarks Kirker, op.cit.

Afslutning

Jacob Hansen er et eksempel på en billedsnider, der sikkert via patronen Christian Rantzau til Breitenburg blev introduceret her i landet fra Slesvig-Holsten i begyndelsen af 1650'erne, hvor en anden af adelens billedhuggere, Henrik Henriksen fra Randers, formodentlig blev inaktiv. Traditionen med de statelige figurer på altertavler og epitafier forsættes hermed, men samtidig introduceredes en mere vild form for ornamentik og en større detaljerigdom, som det fremgår af de her omhandlede monumenter.

- (17) Wiberg: En almindelig dansk præstehistorie, Odense 1870, II, p. 531.
- (18) Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 2671. ff.
- (19) Danmarks Kirker, op.cit.
- (20) Danmarks Kirker, op.cit.
- (21) Danmarks Kirker, op.cit.
- (22) Danmarks Kirker, op.cit., p. 2673.
- (23) Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 2661.
- (24) Pontoppidan: Danske Atlas, Kbh. 1768, IV, p. 249. Danmarks Kirker, op.cit., p. 2673.
- (25) Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 32-33, p. 2922 ff.
- (26) Disse oplysninger er fremlagt i Danmarks Kirker, op.cit., p. 2925 ff.
- (27) S. Arnvig: "Maleren Hans Schütte fra Odense" i Fynske Årbøger, 1944, II, 2, p. 217.
- (28) Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 14, p. 1202 ff.
- (29) Epitafiet over borgmester Mikkel Thygesen Hviid (død 1672) i Sct. Mortens kirke, Randers er fejlagtigt af P. Eller i Politikken's Dansk kunsthistorie, Kbh. 1973, II, p. 204 henført til Århus og dat. 1676. Epitafiet er opsat i 1668.
- (30) National Museet, Hude, 1903, fot.nr. 1199.
- (31) Gengivet i Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 1963 og 1966.
- (32) M. Bergild og J. Jensen: "Rasmus Christensen, en århusiansk billedhugger fra sidste halvdel af 1600-tallet og hans arbejder i østjyske kirker" i Østjysk Hjemstavn, 1987, p. 9-21. Danmarks Kirker, op.cit., p. 1963.
- (33) Danmarks Kirker, op.cit.
- (34) Danmarks Kirker, Århus amt, bd. 22, p. 2928 f., 53-54.

Noget om ‘Hinnerup Domkirke’

af N.P. Boye-Nielsen

Den hæver sig stolt og monumentalt over sine omgivelser, den stærke og statelige kirke på Haldum Kirkebakke. Og det har den god grund til.

Haldum Kirke er et godt vartegn for de vejfarende.

Set udefra er Haldum Kirke det absolutte midtpunkt i Hinnerup Kommune. Set fra vejene hertil står den som placeret med vilje lige i midten. Ser man frem fra Århusvej over Søften, fra Gjedingvej eller fra Skanderborgvej ved Højvang, Brundtvejen fra Hammelsiden eller fra nord ved Over-Hadsten-vejdrejningen. Alle steder fra ses Haldum Kirke lige for. Ja, der siges at være mange, der kører ned gennem Grundfør uden at lægge mærke til den derværende sognekirke. Men ingen, der kører ad samme vej, kan undgå at se Haldums mægtige kirke, der ligger lige for, men meget højere.

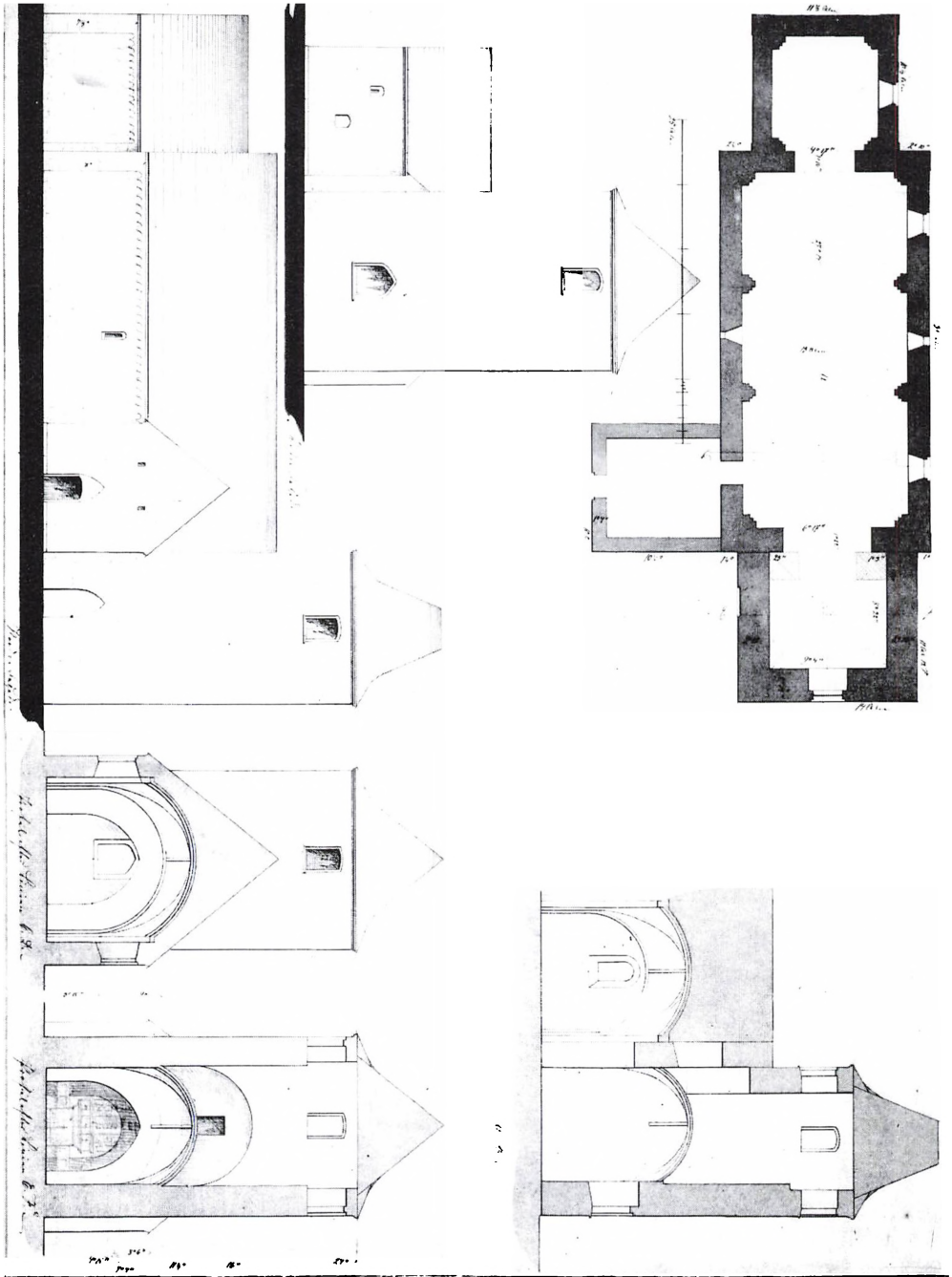
Den er der bare, og det er godt at vide. Vi søger alle noget sikkert og stabilt, noget man kan stole på. Kirken er der, og vi ved det, selv uden at tænke direkte på den.

Haldum Kirke er mægtig for os. Dobbelt så stor som sine nabokirker: 260 siddepladser, 86 m over havet, 42 m høj og 43 m lang. Det er Hinnerups Domkirke så at sige.

Der er jo ikke nogen kirkebygning i vores hovedby, i Hinnerup kommune.

Sagnhistorien om denne gamle kirke fortæller, at man engang modtog 20 td. land jord i Skejby som takkegave fra en hollandsk skipper, der var blevet frelst i havsnød på Århusbugten i en frygtelig storm. Han fik landkending og ret sigte, idet han så Haldum Kirkes tårn og spir. Historien er smuk, men kan alligevel ikke helt slå til. For man kan ikke se Haldum Kirke fra havet. Alligevel er det en kendsgerning, at Haldum Kirke ejede ca. 20 td. land gennem hele 200 år i Skejby, på matr. nr. 15 Århus Markjorder, og noget af matr. nr. 73 samme sted. I 1920 solgte man jorden for at skaffe penge til en nødvendig kirkerestaurering. Tegninger fra før tårnombygningen i 1865 viser også et noget lavere tårn end det nuværende. Men der er en god bekræftelse i en historie om et kært emne. Samme tegning fra 1865 viser også noget andet for os. Der har været en bolig i tårnet. Der er helt tydeligt tegn på, at der i tårnummet over hvælvingen har været et kammer eller en stue. Nok ikke helt efter vores nuværende krav til en sådan. Men stuen har været der, skriver arkitekt Kiilsgaard fra Frijsenborg i papirerne ved restaureringsarbejdet 1865.

Der er naturligvis plads for megen historie og eftertanke omkring en så gammel bygning, der har stået her fra 1200-tallet, da

Haldum kirke før ombygningen 1865. Usigneret og udateret tegning i Landsarkivet, Viborg. 1:300.

Kong Valdemar Sejr regerede i Danmark. Egnens folk med hver sin historie er blevet døbt og viet og til sidst begravet her. Her sluttede den jordiske vandring. Siger vi skønsomt, at der er begravet 20 eller 30 mennesker pr. år, så bliver det til 18.- 20.000 menneskers sidste hvilested. Det er ikke mærkeligt, at der til et sådant sted er knyttet historie og sagnhistorie.

En sådan overlevering behøver jo ikke at være beviselig for at være til at bevise ud fra steder og navne. Vandrehistorien kan tilpasses. Men vores historie er her fra egnen og er til at få øje på, så den tager vi op til genfortælling:

I det tredelte herredsskel i Haarvad, i Lilleåen, hvor Vestre Lisbjerg, Galten og Sabro herreder mødes i det store væld, der fra åbunden sender så meget vand op, at vandmængden i åen øges med en trediedel; der boede en heks, siger folkesagnet. Hun var hedning og begærlig. Begærlighed var også hendes nabos last. Han hed Sorte Svend og boede på sin gård Eggelund i Sandby. Han ejede al jord i omegnen og havde tre døtre. Men han var ikke tilfreds med dette, så han søgte råd hos heksen i Haarvad. De fik da også handlet sådan, at hun lovede, at Sorte Svend skulle blive den største jordbesidder i hendes tre herreder. Til gengæld skulle heksen have Sorte Svends tre døtres "Øren og tale", og siden deres sjæle.

De tre piger blev altså stumme og kunne

intet høre. Men hvad kunne det gøre, for Sorte Svend var ung og kunne jo få sig sønner, og så var det jo til at bære. Handelen var gjort.

Men herremanden fik ingen sønner, og han blev nok rig og fik megen jordegods. Men Sorte Svend blev gammel, og han så sit værk uden glæde, da ingen kunne bære hans navn og virke videre.

Så søgte han den næste heks, der boede i det næste tredelte herredsskel ved Houlbjerg. Hun hed Rødedans og var blevet grebet af det kristne budskab. Og så kunne hun ikke fordrage sin medheks i Haarvad. Derfor havde hun et råd til den gamle Sandbyherremand.

Han skulle bygge tre mægtige kirker på rad. Alle skulle de være dobbelt så store som nabokirkerne, og alle kirkenavnene skulle ende på -um. Når disse kirker skulle indvies, skulle der så i hver af kirkerne stå en af Sorte Svends døtre i koret. Hun ville få sin tale og hørelse igen, og sjælen ville være frelst. Dette råd tog Sorte Svend imod og udførte det.

Han lod Haldum, Ødum og Voldum kirker bygge i lige linie og med hver sin mægtige størrelse i forhold til nabokirkerne.

Der fortælles, at døtrene alle fik deres evner igen som lovet. Hvad de hed, ved vi ikke – men kirkerne dem har vi. Og af disse tre er Haldum Kirke jo den vigtigste i denne historie.

Syn over Frijsenborg Grevskabs Hoved- og Ladegaarde

af Jens Mandrup Frandsen

Tirsdagen d. 11. July Anno 1702.

Jørgen Ibsen Jæger i Pøtmølle Dommer, Palle Nielsen i Hammel Skriver. Otte Stokkemænd: Cristen Jensen i Kvolbæk, Niels Mortensen i Lindgaard, Jens Pedersen i Sølvssten, Iver Christensen i Brundt, Niels Andersen i Havrum, Christen Nielsen og Niels Jensen i Hammel.

Itzige Forvalter ædle Signeur Niels Nielsen på Faurskov fremstillede efterskrevne mænd, nemlig: Thomas Pedersen i Vellev, Tømmermand Jacob Svendsen i Hammel, Fridrich Kiselforst i Aidt, Murmester Jeremias Hansen i Voldby, Jørgen Jespersen i Kongstrup, Niels Ladefoged i Bødstrup og Peder Clemmensen i Koudahl, som her af Retten moxnævnt d. 27. Juni nestafvigte/Efter Ting som dets Formelding samme Dag Udstedt og i Dag oplæst/til at Syne Grevskabets Hoved- og Ladegaarde, hvad Stand de nu befindes udi nu ved ermelte Forvalters tiltrædelse, og da forleden Løverdags er første Syn sket på Haxholm den 8. July, af for indførte opnævnte Mænd/ I Velermelte Forvalters Overværelse/ Samme Dag ogsaa paa Thulstrup og Frisendahl, item i Gaard d. 10. July, synet Residensen paa Frisenborg, samt Lyngballe og Norringgaard, og i Dag god Tid før Ting holdes Sy-

net Faurskovgaard, og de da befundet saaledes, først

Haxholm

Borgegaarden dets syndre Hus = 24 Bindinger er med Tømmer bygget. Taget ganske overalt Brøstfældig, og vil omlegges og dertil Nye Tagsten som de andre er afblæst 2.000. Væggene en Del vil udtages og igen opsættes, og en del Krølles forbedres og ind Speices, i Brøggerhuset er Skorsten og Bageovn meget brøstfældig, og fandtes ingen Loft over samme Brøggerhus, Køkken og Skorsten i Grunden er ganske forfalden 2 1/2 Alen højt, og er frygt for at den ganske vil falde ned om den ej bliver repareret, Køllen er ogsaa snart øde, og ingen Gris fandtes uden der udi, Loftet over alt er ganske øde, og fandtes intet uden 5 tylter Deler, som laa adspredt her og der, det underste Loft findes alene over fem Fag. Underlederens i den syndre Side og for begge Ender er ganske forraadnet, og Huset derover er faldfærdig, En murbrede i den væstre Ende ganske forraadnet saavel og 2de Krombaand og 1 Gavlbjælke, 2 andre Bjelker ganske i Stykker og forraadnet, 3 Vatterlister ligesaa, Tømmeret af 2 Gulvhus er ganske afbrent, og fandtes intet uden nogle faa Strømper i

den ene Side, saa som for 2 Aar siden skal være Ildløs, Dører fandtes 12 hvorpaa var ikkun 2 Laase, der foruden var i samme Hus 3 Dører borte. Vinduer paa den Nordre Side fandtes 22 som er gamle og brøstfældige, fattes 25 som er ren borte, paa den søndre Side fattes 8te Vinduer som og er slet borte. – Det vester Hus grundmuret, derudi den nederste Sal paa den nordre Ende, er 8 Vindueskarme hvor udi er ikkun 3 gamle Vinduer fattes 29, ellers er samme Sal omsat med hollandske Sten, en Dør uden Laas, et lidet Kammer nest ved og omsat med rød Panel hvoraf fattes nogle Lister og 1 Dør, findes 5 ½ gamle Vinduer. En Bjelke mit i stykker, Gulvet lagt med røde 4 Kant Gulvsten, findes 3 Døre den ene med Laas uden Nøgle de andre to uden Laas, den sønderste Sal i samme Hus, er Vindue Karme, hvor udi er ikkun 8 Vinduer, fattes 20 som er slet borte. Salen omsat med rød Panel, hvoraf Listerne er en del borte, Gulvet lagt med røde 4 Kant Gulvsten findes en Dør uden Laas, Loftet over fornævnte 3 Værelser er nogenledes undtagen 14 Fjel som er i stykker, den øverste Sal paa samme Hus kaldes Ridesalen, ER 80 Vinduer gandske borte de øvrige er 28 som er ganske brøstfældige, og findes en Deel af Loft Fjelene skaaren i stykker og slagen for Vinduerne som berettes af Tømmermanden Thomas Pedersen i Vellev, at skal være gjort efter Valentin Bejers Befaling, medens han var Foged, over samme Sal er 33 Gulv, fattes alt Loftet undtagen 130 Fjæl som ligger kastet her og der, 7 Bjælker afraadnet i Muren saavel som 7 Spændt-ræer, Taget over samme Hus er brøstfældig og vil stiudes og forlægges, 2 Døre fandtes uden Laas, og 1 Dør slet borte, – Taarnet paa samme Hus, er blyet paa den sydvest

Side af de Storbom ganske nedfalden og ligger paa Taget, og en del Tauler deraf kunne ikke komme til at telge, og en stor Del var borte, og fandtes nyeligen at være skaaren halvparten af 5 Tauler, som var ogsaa borte, herforuden fantes 2 stykker Bly som var nedfalden og af Hans Nielsen forvaret, Loftet i samme Taarn er ogsaa borte, fandtes et stort Sejerkrok som er ganske brøstfældig, Trappen der optil er mesten forraadnet, 3 Trin er slet borte, Murene i Taarnet er revnet fra det nederste Glamhul og til Døren, paa den vestre Side af Huset er Murene ganske formuldret, og har staaet 2 Privet Huse som er nedbrudt begge af Gavlerne paa samme Hus fattes baade Tindinger og anden Reparation den nederste Kant af Taarnet er Hjørnenestene ganske udfalden, og et Hjørne ved en Kælderdør er ogsaa nedfalden. – Det nordre Hus er 23 Fag vil Taget omskydes og repareres med en Del Sten og Loftet over Kirken er ganske forraadnet, og 8 Vinduer slet borte, paa begge Sider af samme Hus er Murene formultret, 3 Bjælker over Kirken er Enderne afraadnet. Det østre Hus er 32 Bininger. Den nordost Sal som er Fruer-Stuen er 28 Vinduer slet borte, Salen omsat med rød Panel, som er en del af Listerne er affalden. En Dør med Laas. Gulvet hafde været lagt med 4 kant Gulvsten som er opbrudt og laa en del deraf i Skorstenen. I Gangen til samme Sal er 4 Vinduer slet borte, og Gulvet som har været lagt med 4 kant Gulvsten, er opbrudt og Stenene i Stykker. Et Kammer nest ved ogsaa med rød Panel som en del af Listerne er borte, Gulvet som og er lagt med 4 kant Gulvsten, er en del opbrudt og borte. Det var af Loftet forraadnet, 5 Vinduer borte. 4 Døre fandtes uden Laas, den ene for et Privet, som er

snart øde og Murene ganske forraadnet tillige med Taget. En anden Sal kaldet Fadeburet, fattes 12 Vinduer, Gulvet som og er lagt med røde 4 kant Gulvsten er halvparten opbræket og en del af Stenene ligger i Skorstenene. Salen omsat med Fyr Panel, hvoraf en del er borte. Loftet overalt er forraadnet, fandtes 1 Dør uden Laas, den øverste Sal til den norderste Ende findes ingen Loft over uden 17 gamle Fjel som er snart Raadden, 1 Vindue ganske borte de andre er brøstfældig fattes en Dør. I Gangen er Loftet ganske forraadnet i Enden tillige med Skærvstok og Snedstiver og Muredderne slet raadden. Et Kammer nest ved Salen et Jern Skorstens Rense borte. Loftet ganske borte uden 24 Fjel som er mesten Raadden, Muredderne under 3 Fag ogsaa forraadnet, 2 Døre samt Trappen til Loftet ganske borte, Salen paa den søndre Ende er Loftet ganske borte, 2 Skærstokke er ganske forraadnet, og Døren som skulle være for Salen borte, Loftet over Vindeltrappen er ren borte uden Fjel, Vindeltrappen i sig selv er temmelig, undtagen 2 Trin som er i Stykker, ellers over alt vil Taget paa dette Hus ganske forskydes og omlegges. Murene over alt paa samme Hus ganske formuldnet samt Tindingerne og Skorstenene. I Porten for Borggaarden er Murene revnet i to Stykker og 2 Kroge borte som Porten skulle hænge udi og et Hængsel i Stykker. Broen for Borggaarden har tilforn været Vindbroer mens nu er kun nogle faa stykker Fjel lagt paa, havde været opmuret med Huggen og Muur som er moxen øde og forfalden tillige med Vindlaagerne uden 2 smaa stykker Muur som staar.

Ladegaarden, Stalden er 14 Fag paa den østre Side fattes Leder under 4 Gulv som er ren borte de andre Leder er forraadnet, paa

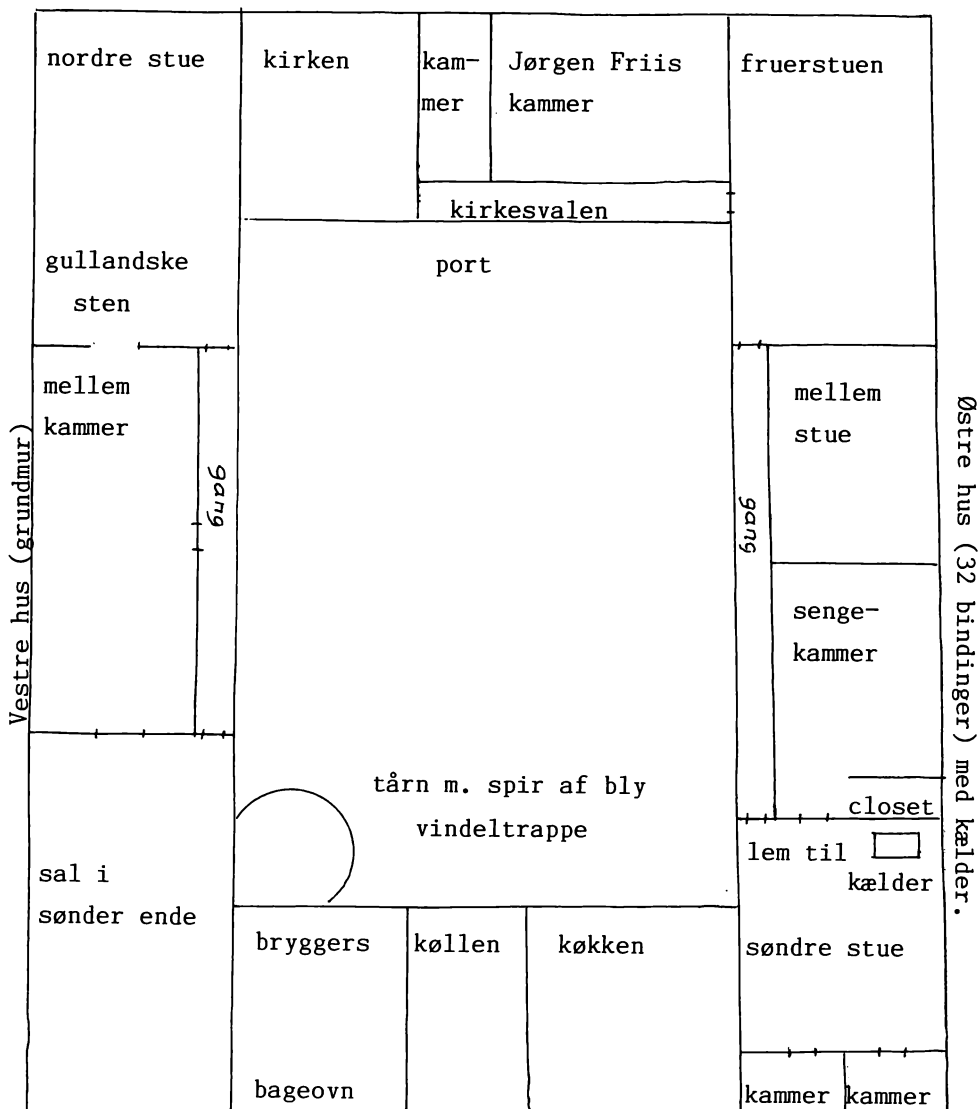
den vestre Side fattes Leder til 6 Gulv, af Loftet findes nogle Stykker Fjel som er ganske forraadnet. En Del af Væggen vil kiles og udspekkes, Laden bestaar af 30 Fag Lederne paa den vestre Side fattes under 13 Gulv, Høladen paa den norderste Ende som er satte til Kornladen er giver sig fra hinanden og vil forankres med 2 Jernanker. Imellem Laden og Loen er to Balken som har været af Egefjel reven borte, berettes af Valentin Bejer at være kommen til Frisenborg til Vindueskarme, Væggene ofver alt vil her og der kiles og udspekkes inden og uden, 18 Bindinger paa den østre Side af Laden er Taget gammel og brøstfældig og holder intet for Vand, Øxenhuset 31 Fag, fattes Leder under begge Sider undtagen 4 Gulv, 3 Bjelker ren borte, ellers er Huset snart faldfærdig, som vil drives til rette og forbedres med Stormbaand og en del Luerlegter. Taget over alt paa samme Hus er største del forraadnet, og Væggene overalt skal kiles og spekes og en del er slet udfaldne. Det østre Øxenhus er grundmuret, er 6 Bjelker afraadnet i Murerne, i 6 Gulv er Mureder forraadnet, 6 Hanebjælker borte, Taget paa den østre Side over 8 Gulv er ganske afblæst og forraadnet, det andet vil repareres, paa den vestre Side er Taget over alt ganske forraadnet, og holder intet for Vand. Muren ved Døren mesten udfalden og vil forbedres.

Tulstrup

Borggaarden det vestre Hus 13 Bindinger hvorpaa Taget vil ganske omlægges og skilles, Væggen kiles og udspekkes, og en del af nye opmures, begge Skorstenene er ganske forfalden og snart faldfærdig. Værelserne indvortes er øde og ingen Gulv findes. Dørenen

HAXHOLM

Nordre hus (23 fag)

Søndre hus (24 bindinger) bindingsværk.

Der er kamre over bryggers og køkken. Gæstekammer en stor sal over fruerstuen. Det vestre hus er med kælder, borgestue i to etager, i den øverste en stor sal (riddersalen) og tvende kamre mod syd.

er borte i den søndre Ende, i den nordre Ende findes 3 Døre med Laas og en uden Laas, Loftet er ganske forraadnet og øde, Lederne paa den østre Side ganske forraadnet, paa den vestre Side er en Stolpe udskreden, fattes 2 Bjelker, alle Vinduer er muret efter og nogle med Riis stopet undtagen 11 gamle Vinduer, Kvisten er ganske brøstfældig Murarbejde og ingen Loft eller Trappe fandtes. Det nordre Hus 14 Bindinger, den søndre Side staar baade ind og ud, Tømmeret en del deraf brøstfældig, og Lejderne gamle og forbrudt, Legterne som ligger under Taget er 8 borte. Paa den nordre Side er Lejderne forraadnet under 8 Gulv og Grunden udfalden under Lejderne i Kielderen. Væggene er alle brøstfældig og vil kiles og spækkes og en del af Taget vil omlægges og skilles, Lofterne er meget brøstfældig og fattes 2 Bjælker, ellers staar al Huset paa Raut, alle Vinduer paa samme Hus er gamle og brøstfældige. Det østre Hus 24 Bindinger. I den søndre Sal var en Skorsten opsat for i med Guldlands Sten, hvilke er ganske spoleret og afstødt i Kanterne. Nok en anden Skorsten lige imod samme Sal, i et andet Kammer nest ved Porten som Ankere er udtagen og Murene forfalden alle Vinduer i samme Sal saavelsom i Kammeret er borte, en del eftermuret og en del staar himmelaa-ben alle Vegne vil kiles og spækkes, Loftet over Stuerne er ganske brøstfældig og forraadnet, og alt Taget paa samme Hus vil omlægges og dønnekes, fattes Lejder under 8 Gulv i den øster Side og Vatelisterne paa 5 Gulv. Under den vestre Side er alle Lejderne forraadnet og fattes Vateliste paa 2 Gulv, Døre findes ingen i den søndre Ende af Huset, Vinduerne paa den vestre Side er slet borte, undtagen 6 gamle Stykker. I den

nordre Ende fandtes 2 Døre men ingen Laas paa. I Ladegaarden er ikkun et Hus, Sønden i Gaarden som er 28 Fag, Lejderne er ganske forraadnet runden om, 2 Bjelker i stykker, Huset skilt ad, over Lejderne i den vestre Ende udfalden, Lægter og Tag ganske brøstfældig, og Væggene vil alle kiles og spækkes og en Del af Nye opmures.

Friisendal

Det vestre Hus 29 Fag, 3 Bjælker mit i Stykker og de 2 bebundne med Jern, mesten Del af Væggene vil kiles og udspækkes, La-den 30 Bindinger fattes 2 Bjelker i den østre Ende. I Udskuder er 16 Vægge ganske ude og vil opmures, de andre vil udspækkes og kiles. Det østre Hus 31 Fag er Tømmeret temmelig ved Magt, men Væggene i den søndre Ende vil spækkes og kiles. Stuelængen 26 Fag er temmelig ved Magt med Tømmerværket, men Taget vil skilles og udspækkes, Loftet vil drives. Køllen er Utime-lig og vil omgjøres om den uden Fare skal bruges, Skorstenen er temmelig.

Friisenborg

Borgegaard. Paa Salen der fattes i Gulvet 10 Fliser, foruden en del som er sprækket og dog indlagt og Murerne revnet 5 Steder der under. Noget af Gibsværket over Døren til Vinterstuen er affalden, saavel noget Gibs affalden paa Poucherne under Kongens Epitaphium, og her og der noget, og 2 Panel Lister paa Døren borte, i den sydvest Rund-deel er Gibs Værke over Døren saavel under Loftet som paa Siderne fordrevet af Vand-løb fra det øverste, og Døren til Runddelen saavel noget Panel til det østre Vindue fra

Døren er ustafferet og ingen Laas for Døren i Vinterstuen, over Kakkellovnen er den 3 Del uindsat af blaabrune Hollandske Sten, 1 Panel i Trapvinduet er den ene Stykke borte, og er ikkun et Skillerie over Døren i Vinterstuen, Fordelen af Skorstenen er kal- ket af støt og braket.

I Sengekammeret for ved Skorstenen fat- tes 6 Hollandske Fliser, og hvor Gibsværket er afgjort til Skillerier findes ingen, Væg- gene er befengt med gammel Tapetserie.

I Gemaker nest ved Sengekammeret er af- givet til 3 Skillerier i Gibsværket, mens er in- gen, Skillerier under Loftet i den Nordvest Hjørne er i stykker, Dørene er ustafferet, og er ingen Laas for den Dør indtil Gemaket uden for Alcoben, Laasene for Salsdøren, og disse 3 Værelser, er vel ny Arbejde, men fordærvet indvendig. I Skorstensbunden er Fliserne intet indlagt. I Grevindens Cabinet

er der Tinindlagt Gulv i den nordøstre Hjørne fordervet, og der findes ingen Skil- lerier i den tillagde Gibsramme over Kami- nen og Speilværket. Et Par Ruder i Vinduet er i Stykker og Panelet er ustafferet, paa Dø- ren er en Tyklaas. I Gemaker uden for Alco- ben er den vestre og nordre Vindue, saavel og Skorsten og ellers alle Vegne omkring u- dønket og ukalket, Skilleriet under Loftet er mesten i Stykker og opraadnet, Døren ud som den nordvest Runddel skulle staa er ustafferet, men dog med Laas og Hængsel, og er endnu ikkun et Stykke Panel over Lof- tet 3 Alen lang og ustafferet og er 9 Ruder i stykker i Vindueren, saavel og nogle bræk- ket her og der i de henstaaende Vinduer. In- den i det Kammer som Alcoben skulle være, er intet forandret andet end som det haver været tilforne medens den gamle Bygning stod, uden at nye Vinduer udønket og ud-

Frijsenborg 1767. Stik af J. Haas i Pontoppidans Danske Atlas IV, S. 496.

flyt. Loftet er det samme gamle Loft som har vaaren, og er en ny Dør med Panel og Laas er ustafferet, indtil det norde Hus.

Udi Pigernes Kammer fattes nogen røde 4 kantet Gulvsten, Trappen op til Pigernes Seng og Loftet er ganske brøstfældig og fattes 5 Sten som er borte, Loftet der over er det gamle Loft, ellers er Lofterne de gamle, som er her og der brøstfældig over benævnte Værelser, saavel over Gibsværkerne som Skillierne. Brevkammeret over Fronten ligesaa, men paa Brevkammeret kunne vi ikke komme, saa som det staaer under Herskabets egen Forseigling, inde i Gangen til Salen, findes over Døren salig Hr. Greve Mogens Friises Portræt i oval Panel, medens paa den anden Side over Pigernes Kammerdør er opslagen Fjæl til en Oval men er intet. – Kommer der til som den anden, Døre, Paneler er ustafferet og de ovale Vinduer er intet indsat, og Billedhugger Stenarbejdet over samme ovale Vinduer hænger løs og er færdig at falde ned, det andet Stenværk over Døren som kaldes Portal er den del bræket og noget affalden. Paa det nordre Hus over Køkkenet er Skillerummene færdig, undtagen Døre og Dørnikværk. Videre er Skillerummene eller Gulvet endnu intet bleven gjort og ingen Lofter over det hele Hus, og Laagerne er uanstrogne med Maling som de andre, Døre som gaar ind til Køkken og Brøggerset er lavet til Portal, men er ingen for. In summe det hele nordre Hus staaer uforfærdiget, uden Køkkenet, hvor Hvælvingerne er under dønket. Vinduerne under i samme Hus er en del bræket, samt og en del Ruder i stykker af de øverste. Til det østre Hus tvært over Gaarden er gjort en Begyndelse med, og noget opført til de underste Vindues

Karme, men er igen fordervet, Broen ud til den østre Side fra Borggaarden, er intet videre færdig, end som Undertømmeret og er strøet nogle gamle Fjæle derover.

Det søndre Hus Gemaket næst ved Salen er færdig, saa nær som Stafferingen neden i Vinduerne paa Panelet. Rustkammeret næst som er under Forsegling, fattes Gulv og Panel Værket/ efter Mester Johans beretning/ Forpagterens 2 Kamre østen Trappegangen er færdig uden Panel Værket og Ildsteder at lægge, Fadburet og Runddelen paa den sydøst, som er under Herskabets Forsegling beretter Monsegnør Johan Gartner, fattes baade Gulv og Panel Værk. – Borgestuen under samme Hus fattes Gulvet, og Skorstenen vil repareris, Vinduerne omkring i Gangen fattes nogle Ruder, og ellers er for Kammerne gamle Døre og Laase, saavel og Monsegnør Johans Kammer, som de andre under det søndre Hus, er med Døre og Laase som tilforn. Taget over alle tre Husene, og besynderlig det vestre Hus er ganske brøstfældig og vil saa godt som omlægges, underskilles og med nye Sten i steden for de sorte belegges, 3 Skorstene er intet fuldkommen opført over Taget, og de andre 3 er brøstfældige, ellers er baade Inden og Uden paa Borggaarden og Runddelen, en stor del af Dønnikværket nedfalden. Den grundmurede Bro og Hundhusene, imellem Borgegaarden og Ladegaarden er ganske brøstfældig, og snart halvparten udfalden paa den vestre Side og 3 Parten paa den østre Side. Vindbroen derpaa er ogsaa ganske brøstfældig og ingen Overdel, og Jernværket er ikkun et Længe fra Broen til Hundhuset paa østre Side, den liden Bro omkring den Sydvestre Runddel er gammel og brøstfældig, Broen over Gravene til Urte-

haven er og noget brøstfældig, Iskælderer er ogsaa indvendig brøstfældig paa Sparrelegter og Døre.

Ladegaarden, Ridehuset som er 18 Fag grundmuret, fattes 2 Bjelker som er i stykker, 9 lange Hanebjælker, 6 Vinduer slet borte og en del Ruder ogsaa ude, i Ridestalden 10 Vinduer ogsaa borte og nogle Ruder, som Fogden Carsten Andersen berettede var der mesten ved Forpagterens Antrædelse, Loftet i Ridehuset er og brøstfældig besynderlig over Hammeren ligefor Høgabebet, Taget over Ridehuset, Stalden og Kammerne 38 Fag paa vestre Side er ganske forraadnet og vil af nye oplægges. Nok over Øxenhuset paa vestre Side ogsaa forraadnet og paa øster Side Kornloftet, ligesaa over 20 Fag, Kornloftet 54 Fag ogsaa lappet og brøstfældig, og et Spændtræ forraadnet og fattes 13 Snedstivere. Udi de 2 Kamre i vestre Side synden Loftstrappen er 3 Vinduer slet borte og de andre moxen ogsaa i stykker, Karmene ogsaa at udspekkes, de gamle Døre uden Laas. Beriderens 2 Kamre er Vinduerne noget forfalden og behøves hjælp indvendig med sprækning og Gulvet at omlægges. I Øxenhuset i samme Hus ved Faarebaasen fattes 1 Bjelke som er i stykker og en Bom under Hammerslaget og Baasene er ganske forfaldne. Brandmuren paa begge Sider af samme Hus baade Vatterlister og Dørene vil repareres, Kvisterne og vestre Rubskifte ogsaa brøstfældig, de 2 Skorstene er brøstfældig baade indentil og over Taget. Laden bestaaende i 56 Fag, fattes en Bjelke og 2 har draget sig ud, fattes 2 Stormbaand og 1 uddragen, fattes Leder under 4 Spend i den store Lade, og paa den nordre Side fattes Leder under 17 Fag, den søndre Side fattes Leder under 10 Fag, og staar paa Rou

paa begge Sider, og en del Surender og Fjæle borte. Taget paa den søndre Side ganske brøstfældig uden 4 Spend, paa den nordre Side ogsaa er over alt ikkun Fletværk, Brandmurerne over Porten og begge Gavle er ganske brøstfældig, Væggene vil overfares med Døniken og Sprækning. Fogedens Kammer, Material Kammeret, saavel de næst det vestre Øxenhus som bestaar i 54 Fag fattes Leder paa den østre Side under 13 Fag. Paa Vestersiden er Lederne igennem ganske forraadnet, fattes 1 Bjelke 2 Stibaand, det midterste i Huset staar Rautaget paa vester Side af 27 Fag rent forraadnet. Væggene adskillige Steder vil kiles og sprække besynderlig hvor Bjelker og Leder skal indlægges. Loftet over Fogdens er ganske forfalden og vil samme drives og med nye Fjæl hjælpes. Over Materialhuset er ingen Loft, Baasene i bemeldte Vester Øxenhus fattes ogsaa hjælp. Den vestre Stald 11 Fag er grundmuret. Rulskiften er ganske forfalden, den nordre og sydre Ende skildt ad, den muret Ramme over Døren ganske formultret. Taget over samme Stald paa vestre Side er forraadnet. Den østre Side vil ogsaa hjælpes. Loftet er ogsaa brøstfældig, saa og Spiltømmer, Høhække og Dør. Det lille gamle Hundehus for østre Ende af Laden bestaaende udi 7 Fag fattes paa den søndre Side Leder under 3 Fag, som er ganske raadden, er ingen Loft der udi, Gavlen er nogle Fjæl borte, Væggene vil alle kiles og spækkes og er 2 Døre derfor, 2 er eftermuret, og er Taget over samme Hus ganske forfalden og raadden.

Lyngballe

Borgegaarden, Fruerstuen i Skorstenen

fattes nogle Sten for an som vil indmures og Væggene dønkes her og der. Udi Vinduer fattes 6 Ruder og lidt Skilting udentil, Gulvet er med Mursten og fattes intet synderligt. Loftet er 3 Fag gamle Fjæl og 3 Fag nye Fjæl, som vil sammendreies og forbedres, og nogle af Bjælkerne er med Anker paa og Stiver under 2 Bjelker. Døren til Haven er med Laas, Døren til Kvisten ligesaa og en Trøke. Stuedøren og den anden Dør med Klinker. Kvisten, Skorstenen er noget revnet og vil flikkes, og ind og udvendig fattes Dønnikværk, Loftet er brøstfældig og overlagt med Ler. Døren til Spisekammeret der inde er med Laas. Kælderlemmen ligesaa, men Nøglen er stor. I Vinduerne er 11 Ruder i stykker, Kammeret imellem Fruerstuen og Køkkenet, deri er et lys Sengested med Dør for, uden Laas af gamle Dele, Gulvet med 4 Kant Gulvsten noget brøstfældig, i Vinduerne 7 Ruder i stykker, Døren til Køkkenet med Klink, og Loftet er forfalden. Køkkenet med Trilsten Gulv er og noget brøstfældig, begge Dørene er med Laas. Indgangsdøren ogsaa med Laas. Loftet er og gammel og brøstfældig. I Vinduerne 8 Ruder i stykker og borte. Vinduerne vil skilles uden til Vesterstuen, Gulvet lagt med Mursten, Loftet forfalden. I Vinduerne fattes 3 Ruder, vil ogsaa skilles udentil, Døren er med Laas, Gangen er en Dør for, og Døren op til Loftet er med Laas, Gulvet lagt med Mursten som en Del er optraadte, ellers under samme Fruerstue som bestaar i 14 Fag foruden Kvisten fattes Leder under 18 enkelt Fag paa begge Sider. Skruen over Kælderdøren er forfalden og staar paa Rau, Grunden er en Del af Kampesten Kælderen udskreden og behøver at indsættes, ogsaa under Fodstykkerne en Del, Thi ellers er det Fare Huset

skulle synke, ellers er Taget nogenledis ved Magt uden her og der fattes underskilling, og 200 Tagsten vil indsættes, nogle findes paa Loftet dertil nye og gamle 60.

Brøggerhuset som er tækket med Tag og bestaar udi 11 Fag fattes paa den vestre Side 9 Fag Leder og under den syndre Gav 3 Fag, som er forraadnet og 1 Gavlbjælke, 1 Vindue er slet borte, de andre gamle Vinduer fattes reparation med en del Ruder, Taget derpaa er nogenledes, men Køllen der udi er grusom forfalden, og vil mures omkring som Flagerne skal ligge paa, Gulvet af Kampesten vil og hjælpes, Bageovnen er ogsaa brøstfældig med sprækker og en del Sten udbændte, og den strax for Skyld vil hjælpes. Væggene er nogenledes, dog en del vil kiles og spækkes. Er ingen Loft over samme Hus, undtagen bagerst Kammeret og Gangen til Brøggerstuen, 3 Døre derfor med Laas og Nøgle. Porthuset 4 Fag, den fattes som er forraadnet Leder rundt omkring og Taget overtil ganske brøstfældig, og ingen Port for, men en Dør uden Laas er for den liden Kammer, som Ladefogden er inde.

Vesterstald og Øxenhus bestaaende i 30 Fag, den vestre Side fattes 8 Fag Leder som er raadden, den østre Side 9 Fag, 1 Bjælke ren borte og 1 raadden i den vestre Ende, og vil samtlige Husene rettes, som i Tømmerværket staar paa Rau, er 10 Vægge ganske ude, og ellers vil de andre kiles og spækkes. Spillerummene som Hestene skal staa er ganske forfalden og ingen Baase i Øxenhuset, og er Taget overalt moxen forfalden og vil opbygges af Nye, med Leder hos Luufjæl og Vindskjær, som er borte og øde.

Laden bestaaende i 24 Fag, fattes Leder paa den nordre Side til 12 Fag, som er ganske raadden, fattes Tag over 6 Gulv foruden

alt at flikkes, samt Luufjæl og Vindskjær paa Enderne. Porten er ganske forfalden og vil være af Nye, det østre Øxehus bestaar i 30 Fag, fattes Leder paa den østre Side under 7 Fag, den vester Side under 3 Fag, fattes 3 Stivbaand og 3 Hanebjælker, og staar Huset noget paa Rau, fattes overalt baade Leyder og Tag, undtagen 4 Fag paa den østre Side Luurfjæl og Vindskjær er forraadnet og borte, Baasene over alt ganske brøstfældige og en Del borte, Grevningen og i Baasene som er fyldt med Sten vil hjælpes, Væggene af Murværk fattes 18 som er ren ude paa øster Side og de andre overalt vil kiles og udspækkes.

Norringgaard

Borggaarden, Hus 18 Fag, Døren for Stuerne er med Jern Haandtag og Træklinke, Fruerstuen, der behøver en Bjælke 14 Alen i stedet for den midterste som er midt i Stykker, Skorstenen vil hjælpes og Væggene vil kiles og spækkes som snart staar aaben, Loftet vil drives sammen. Nogle Steder i Vinduerne fattes en halv Snes Ruder. Gulvet af Fjæl og vil hjælpes med nogle for en Del som er kløvne. Stuedøren med Jernhaandtag og Trælettelse, Døren til Stuen næst ved i øster med Klinke ligesaa og Døren til den lille Kammer med Nøgle og Laas i bemeldte kammer nest ved Stuen er og Fjælgulv som vil hjælpes og Loftet er brøstfældig og Væggene ligesaa vil kiles og spækkes. Gulvet er med Ler, Loftet vil sammendives og hjælpes med en halv Tylt Fjæl, det andet lidet Kammer i Enden er bygget ind i det som skulde være Stue, der er Loftet ganske brøstfældig og Vinduerne vil hjælpes med nogle Ruder. I det liden Kammer ved Fruerstuen er Mur-

sten Gulv som er forfalden synker, saa som Grundvolden i Kælderen ligesaa og Skorstenen behøves lidet Flikeri fra Nederst til Øverst, paa Loftet overalt til Reparation. I Brøggeret er Væggene mesten forfalden og vil kiles og spækkes, Bageovnen er temmelig, medens Køllen ovenpaa er brøstfældig og vil hjælpes med List omkring. Gruen er og brøstfældig, der fattes og 'Trappe til Loftet. Fodstykke under ald Huset er brøstfældig paa søndre Side og noget paa nordre Side under 18 Fag. Taget vil her og der underskilles og fattes 60 Sten som skal indstikkes. Kælderen under 6 Fag Hus er Grundvolden paa søndre Side indfalden og Lederne synker efter, saa Huset er dybt synket og vil uforbigengelig hjælpes, før end større Skade sker, og ingen Dør eller Skrue er over eller for Kælderen, og den staar fuld med Vand, Ladegaarden, Øxehuset som bestaar af 30 Fag fattes Leder paa begge Sider under 10 Fag og staar paa Rau, fattes 2 Stivbaand og et Løsholt. Taget paa vestre Side er ganske forraadnet, og vil legges af Nye, og paa den østre Side en del ogsaa brøstfældig. Baasene er og brøstfældig og en Del borte. Stalden og Porthuset 5 Fag staar paa Rau og vil hjælpes, og Taget paa nordre Side ganske brøstfældig, og Porten er ren i Stykker og vil være en Ny, Laden som bestaar i 40 Fag, findes 1 Stolpe udskreden og Fodstykket i Stykker og fattes i søndre Side og i Gavlen Fodstyk under 10 Fag som er raadden og Taget paa nordre Side ganske brøstfældig og 3 Fag paa den søndre Side, ellers staar Laden paa Rau, og hænger paa Stormbaandet, saa som den af første begyndelse ej har været ret funderet, og Tømmeret for svag, ellers var tilforne paa østre Side i Gaarden i salig Grevens Tid et Stykhus som nu er slet borte og

behøendes til smaa Kvæg af 12 eller 16 Fag.

Faurskov

Faurskovgaard, Taget over det store Hus paa Borgegaarden som er 23 Fag nogenledes ved Magt, uden lidt her og der at understryges og skilles, men begge Gavle er meget brøstfældig paa Mur og Tømmer og er faldfærdig, den nordre Hus paa Borgegaarden er Taget temmelig undtagen noget at under-skille, og Gavlen paa samme Hus er meget brøstfældig baade paa Mur og Tømmer, det øverste Loft paa fornævnte 2 Huse er ganske forraadnet, og kan ej lægges Korn paa uden Skade. Kvisten ud til det store Hus er 7 Fag, der er Taget og brøstfældig, som vil skilles og undertrykkes, under samme Tag er 4 Fag som er ganske intet Loft over, og Gavlen paa samme Kvist staar paa Rau og holdes af 2 Støtter som er sat under, og Væggene er brøstfældig, Væggene runden om det store Hus oven og neden er brøstfældig og vil kiles og spækkes, saa er og en stor Del Stolper og Løsholter forraadnet under samme østre paa Borggaarden er Grunden i Kælderen forraadnet, foruden at der er en Skorsten som Grunden er ganske borte og forraadnet, og ved ej naar samme Skorsten falder, om den ej bliver hjulpen. Paa fornævnte Hus findes 3 Kælderhalse, hvoraf Murene over dette er borte, og haver saa været i mange Aar, saa er der heller ingen Kælderlemme til samme 3 Steder, overalt fattes 21 Vinduer paa fornævnte østre Hus i Borgegaarden, de nederste Lofter paa samme Hus er ganske brøstfældig, det nordre Hus paa Borgegaarden er 4 Bjælker tvært over, saa er og de nedre Lofter paa samme Hus ganske forraadnet og brøstfældige, og Væg-

gene paa begge Sider af bemeldte Hus oven og neden brøstfældig, som vil kiles og spækkes, paa fornævnte nordre Hus fattes 3 Vinduer, hvoraf en del er muret med Sten og de øvrige Vinduer som findes paa Gaarden er meget brøstfældige, Murværket omkring Borgegaarden er 28 Fag ere Væggene meget brøstfældige. Vil opmures af Nye en Del og de øvrige kiles og spækkes. Tømmeret paa samme er forraadnet og forbrudt og det staar paa Rau, og i Stedet for Tagsten over samme, er oplagt nogle gamle stykker Fjæl paa den halve Part, Taarnet til Vindeltrappen er sprukne og revnet ren igennem fra øverste til nederste.

Ladegaarden dets Murværk er 11 Fag, som staar vesten i Gaarden imellem Stalden og den vestre Port er ganske forfalden og vil ren af Nye opmures, paa Skruet over samme som skulde være tæket med Fjæl eller Straa, der er lagt Møntørv, for Tømmeret ej skulde forraadnes, paa det vestre Øxenhus er paa den vestre Side 24 Bindinger hvorpaa Væggene er forfalden og vil kiles og udspækkes, paa den samme Side er den underleder gaaet ud for neden for 5 Gulv og staar paa Rau, paa den østre Side af samme Hus vil alle Væggene kiles og udspækkes, paa Laden som er 32 Fag er Leder under 4 Bindinger forraadnet, der fattes og 1 Bjælke i Laden, og Væggene paa begge Sider her og der, vil kiles og spækkes, den vestre Gavl af Laden er meget forfalden paa Murværket, begge Porte og 2 Døre for Laden er forfalden og vil hjælpes eller af Nye gøres. Det østre Øxenhus som er 31 Bindinger er Tømmeret noget skrøbelig og Lederne under 6 Gulv udskredet og forraadnet, saa Huset over samme Gulv staar paa Rau, Væggene paa begge Sider vil kiles og spækkes. Porthuset som er 6

Bindinger er gaaet til Rau og vil drives, begge Portene for Ladegaarden er forraadnet og vil gøres 2 Nye. Dette afhjæmlede de for et fuldt Syn, og derpaa gjorde Deres Ed

at det var det Retteste de kunde eragte, hvorefter velbemeldte Hr. Forvalter Ædle Signeur Niels Nielsen var Things Vinde begærede.

Kilder:

1. Frisenborg Birks Justitsprotokol 1698 - 1705, side 205b - 210a. 2. Se Aarhus Stifts Aarbog 1950, side 67-95.

Ordliste:

Itzige = nuværende

Køllen = Ovn, hvor Malt og Humle tørres

Leder = Lejder = Tømmer, anbragt vandret over Fodstenen i Bindingsværk

Vatterlister = Vaterlister = Bræddelister mel. Tagskæg og Mur

Skærstok = Planke, der er anbragt til afstivning

Snedstiver = Ranke

Balker = Skillevæg

Stormbaand = Tømmer til afstivning af Bygning

Raut = Lægte

Alcoben = Alkoven

På Testrup højskole vinteren 1882/83

Karl Jørgensens breve til hjemmet fra november 1882 til marts 1883

Ved Poul Daugaard

Da Karl Jørgensen skrev de i det følgende citerede breve, havde han samme alder som Testrup højskole, som Jens Nørregaard og Christoffer Baagø åbnede i 1866, altså mellem 16 og 17 år.

Han var, som det vil fremgå, en vågen og alsidigt interesseret yngling med et positivt forhold til livet. Hans skildring af oplevelserne på højskolen for lidt over hundrede år siden er skrevet med øjeblikkets friskhed og uden tanke på offentliggørelse.

Forældrene, som han skrev til, var brugsuddeleren i Vester Nebel, den senere meget bekendte brugsforeningspionér, F.D.B.s skaber m.m., Severin Jørgensen og hustru, Johanne, f. Wippert.

2. november 1882

“Jeg gik ikke ind paa Højskolen, da jeg kom i Aftes; det var da næsten bleven Aften, og saa syntes jeg helst, jeg vilde over til Bedstemoder 1) først. Bedstemoder gik saa med mig over til Nørregaard i Formiddags Kl. 9, da var han endnu ikke staaet op; vi gik saa over til Jens Thomsens, hvor vi fik et Kop kraftig Schokolade. Jeg tror nok, jeg vil være glad ved at komme der. Kl. 10 var vi saa inde hos Nørregaard, hvor jeg betalte ham Pengene og fik mit Kammer anvist. Det er et lille Tagkammer, hvor vi kun skal være to

sammen. Det er jeg godt nok tilfreds med. Jeg skal være sammen med en Typograf fra Vejle. ...Min Vadsæk tog jeg med i Aftes, og de andre Sager er der Vogne efter nu i Dag. ...Tænk en Gang, jeg maatte give 1 Kr. 70 Øre i Overvægt for mit Tøj, det vejede 100 Pd. og saa havde jeg endda Vadsækken hos mig...”

5. november 1882

“... Nu har jeg allerede været et Par Dage her paa Skolen, og saa skal I da have et lille Brev fra mig igjen. Vi sidder nu en Snes Stykker her inde i Skolestuen, som alle er i Færd med at skrive Breve. I kan rigtignok tro, jeg er glad for at være her, det gaar langt over mine Forventninger. Vi er en 60 Stykker her, og vi gaar mellem hinanden, som om vi var gamle Kammerater, siger *du* til hinanden allesammen og har det rigtig fornøjeligt sammen. – Der var jo saa et lille Møde her den første Dag, hvor Nørregaard fortalte deres Formaal med Skolen og udviklede sin Opfattelse af *Frihed* i Undervisningen, hvilket jeg synes var rigtig udmærket. Derpaa talte Baagø, og han fremdrog nogle Minder fra Sønderjyllands Trængselstid og paapegede Mindernes og Historiens Betydning. Derefter kom Præsten Teilmann 2) fra Bering op og fortalte om Stillingen og

Forholdene i Lundbykredsen, hvortil han nylig havde gjort en Rejse. Jeg lærte da en ny Sang den Aften. Om Aftenen var der saa dækket Bord med kold Steg frit for alle og enhver.

Senere hen talte saa Nørregaard for os alene og foredrog os alle Reglerne, hvorefter vi os havde at rette. Der var mange, og Hovedreglerne var følgende: Naar Klokken er halv 8 om Morgenen, skal enhver være oppe og have sin Seng redt. Saa bliver der ringet til Kaffe, og den, som kommer uvasket eller uredt, bliver straks vist tilbage. Den, der kommer for sildig, faar ingen Kaffe. Kl. 12 spiser vi til Middag og har saa fri til Kl. 2, spiser Mellemmad Kl. 5 og Aftensmad (med Mælk) Kl. 8 eller 8 1/2. I hele Fritiden kan vi opholde os i Skolestuen, hvor der ligger Blade, vi kan læse, men Kl. 10 1/2 bliver der slukket, og da skal vi gaa i Seng. Paa Kammeret har vi en Lygte, hvis Lys vi kan faa fornyet, naar vi vil, men vi maa kun bruge det til at gaa i Seng ved. Kl. 10 3/4 gaar saa en af Lærerne igjennem hvert Værelse for at se, om Lysene er slukkede, og for at se efter, at der ikke er noget galt på Færde med Ildløs eller sådant. Det er ogsaa rigtigt, at der bruges en saadan Forsigtighed, da det jo var forfærdeligt, hvis der for Eksempel blev Ildløs i et Hus, hvor saa mange Mennesker sover. Der blev saa udnævnt nogle til forskjellige Bestillinger: Et Par til at lukke Vinduer op og i til bestemte Tider, nogle til at passe Lamperne og holde Vand i Karaflerne, Sand i Spytbakkerne og a.m., andre til at hjælpe Pigerne med at bære Vand og Mælk og andre igjen til at hjælpe til ved Bordet (at hente Mad m.m.). Min Kammerat og jeg har hver faaet sin faste Bestilling: Han skal passe Bladene, holde dem i Orden og indle-

vere dem til Nørregaard hver Lørdag, jeg skal staa for en Sygekasse, kræve Bidragene (35 Øre maanedlig) ind, og holde Regnskab derover. Jeg maa saa selv om, om jeg selv vil gjemme Pengene eller overlade dem til Nørregaard. Han siger, at de fleste gjerne har faaet fri Lægehjælp paa den Maade. Der er et Par Stykker, der allerede har faaet Medicin.

Den første Dag blev vi allesammen undersøgt af en gammel Læge fra Aarhus, for at forvise om, at ingen af os havde Fnat, da dette er sket er Par Gange før. Der var dog ingen, der havde det denne Gang.

Nørregaard og Baagø holder hver et Par Foredrag for os om Dagen. Nørregaard om Menneskeslægtens Levnedsløb (Verdenshistorie) og Baagø Nordens Historie.

Henriksen 3) har Skrivning og Regning og J.A. Bo 4) Gymnastik. Baagø har ogsaa Læsning med os. I Skrivning, Regning og Gymnastik er vi delt i to Hold, hvor dog baade min Kammerat og jeg er i første. Jeg er rigtig glad ved mit Kammeratskab, han er meget livlig.

Jens Nørregård.

Chr. Bågå.

Naar jeg skal sige, hvem jeg synes bedst om at høre, Nørregaard eller Baagø, uden just at tage Hensyn til Fagene, vælger jeg Nørregaard. For mig er hans Foredrag meget mere klare og livlige. Dog synes jeg naturligvis ogsaa rigtig godt om Baagø...

...I skal ikke tro, at jeg føler mig fremmed, hverken den første Dag eller nu; nej, straks var jeg som hjemme, og det tror jeg nok, vi var allesammen. Ja, det er et herligt Liv...

Men det er sandt: Det allerværste er, at jeg endnu ikke har faaet min Sæk med Dynen og Klæderne. Jeg forstaar ikke, hvordan den er bleven af; Kufferten og Kassen fik jeg; der er een til her, der heller ikke har faaet sin Sæk. Men i Morgen skal vi have en Vogn til Hørning, og saa haaber jeg da nok, den kommer til Veje. Nørregaard har laant mig et Par tykke Rejsetæpper, saa jeg lider ingen Nød...

...Jeg har maattet anskaffe mig en hel Del her, som vi skulde bruge, nemlig Sangbøger, Skrivebøger m.m. ..."

Jørgen Andersen Bo.

9. november 1882

"...Jeg bliver ved at være rigtig glad ved at være her. Jeg bliver nu ogsaa kjendt med flere af mine Kammerater, saa vi bedre kan slutte os sammen. I Morges samledes vi en Del inde paa et af Kamrene, hvor vi bekjendte Troen og sang nogle Morgensange. Det var rigtig rart, og jeg haaber nok, vi kan gjøre det noget tiere. Troen bliver nemlig ikke bekjendt her inde i Skolen om Morgen, da det jo ikke er sikkert, at alle kan være med i den, og derfor har Nørregaard foreslaaet, kun at synge en Morgensang.

Jeg kom, ved at læse en af Holbergs Komedier forleden Aften, til Forstaaelse af, at der er Forskjel paa Lærdom og Visdom, paa at være lærd og at være klog; og jeg tror nok, at det er den sidste Del, vi særlig oplæres i her paa Højskolen.

Det, hvorfor jeg særlig synes godt om Nørregaards Foredrag og tror, at han faar alt slaaet godt *fast*, er fordi han ved alle Lejligheder henviser til vor egen Følelse og vor egen Samvittighed, og træffer denne saa ud-

mærket, at vi al Tid fuldt ud kan forstaa Betydningen af de forskjellige Ting...

...I vilde velsagtens nok vide, hvordan Kosten er her; så vil jeg da sige, at den er saa god, som vi vel kan forlange den. Vi drikker Kaffe om Morgenen Kl. halv 8, hvortil vi saa faar Smørrebrød, naturligvis uden Pålæg, om Søndagen faar vi tillige Kage. Kl. 12 spiser vi saa til Middag, hvor Nørregaard selv spiser med. Kl. 4 spiser vi Mellemmad, Smør- og Fedtebrød med Paalæg, og Øl. Kl. 8 spiser vi saa Aftensmad, Smørrebrød med varm Mælk. Der er heller ikke saa lidt Smør paa Brødet. Det hele er i det hele taget rigtig godt...''

10. november 1882

''...Fredag Aften holdt Nørregaard Foredrag i Aarhus om Ingemann, og en halv Snes Stykker af os besluttede os til at spase der ud og høre det. Vi gik saa Kl. 4 ½ og kom igjen henimod Midnat. Det var en god Tur; vi lærer da at bruge Benene her.

Beringfolkene tror jeg næsten kan lignedes ved Donserne 5); det er Folk, som har Råd til at ofre noget. De har der bygget en stor og mageløs smuk Kirke, et Forsamlings- og Gymnastikhus, samt en Præstebolig, som ligger altsammen lige ved Siden af hinanden. Teilmanns Prædiken smagte noget af Brücker 6), syntes jeg; han klarede mange Ting, som jeg da ikke før har tænkt eller forstaaet men jeg synes, det var rigtig godt...

Nørregaard fortæller os et Afsnit af Verdenshistorien i denne Tid, som er umaadelig interessant; det er om Grækerne; han fortæller det saa levende og godt, saa det er en Fryd at høre paa, og udvikler Gudesagnene ganske udmærket...''

13. november 1882

''Nu et lille Brev igjen. Dennegang har jeg et Ærende, som jeg helst maa komme med straks. Det er, om I ikke kunde finde denne Messingmaalestok og sende mig den. Hvis I kunde finde den, var Kr. 1.25 sparet, da jeg ellers maa købe den. Vi skal nu nemlig til at tegne, og jeg har derfor maattet købe Tegneredskaber for over 6.00. Der gaar rigtignok mange flere Penge til, end jeg havde tænkt. Jeg ved ikke, om Maalestoken ligger i Marinuses 7) gamle Skrivertøj, der har den ligget før. Siden der nu skal sendes noget, saa kunde I vel gjerne med det samme sende lidt Klatpapir og nogle Penne med; saa bliver jeg da fri for at købe dem...''

20. november 1882

''...I vilde gjerne vide, om jeg trænger til Penge; det staar saaledes til: Jeg fik jo med hjemmefra foruden Rejsepenge 16,25; deraf har jeg brugt til Rejsetøj, Skrive- og Tegneredskaber, Sangbøger, det tyske Blad, jeg har faaet, og mange flere Ting 14,75, og jeg har altsaa tilbage 1.50; men nu har jeg bestilt een Bog om Fysik, som Henriksen gjerne vilde have, vi skulde anskaffe os, og den koster 1,25; der bliver saa, som I ser, ikke saa farlig meget tilbage, og der vil jo sagtens nok blive mere, som jeg skal anskaffe mig, saa jeg kommer jo vel nok til at have lidt endnu. Jeg ved saa ikke, om I vil sende nogle, eller jeg kan laane dem hos Bedstemoder.

Du vilde gjerne vide, kjære Moder, hvem der bekjendte Troen om Morgenen; det er ganske rigtig en af de ældste her paa Skolen; vi har kun gjort det nogle faa Gange siden; men jeg bryder mig heller ikke om, at det

skal blive til en Skik; thi jeg ved, at naar en Ting først bliver til *Skik*, saa gaar det gode derved let bort..."

22. november 1882

"...Jeg har mig et lille Morgenarbejde i denne Tid; Selberg 8) og mig har nemlig faaet den Bestilling i denne Uge at feje og gjøre rent i Skolestuen, det gaar paa Omgang mellem os her, der bliver valgt to ny i hver Uge; det er morsomt nok at komme til at arbejde lidt.

Jeg har nu allerede lært mange ny, kjønne Sange, som jeg skal have lært jer, naar jeg kommer i Julen. Min Stemme er nu bleven meget bedre, saa jeg kan da synge nogenledes.

Naar jeg kommer til Aarhus, skal jeg have kjøbt mig en ny Tegnebog; thi den, jeg har, er allerede skreven ud; der er jo mange Ting, jeg skriver op for at huske det og for at slaa det bedre fast.

Jeg tænker nok, jeg kan laane en tysk Ordbog hos Nørregaard, og saa skal jeg se at faa noget oversat. Min Kammerat ved Skolebordet, en Sønderjyde, er en Del hjemme i Tysk, og han vil hjælpe mig noget.

Nu vil det snart ringe, og jeg maa saa helst slutte. Vi skal saa have Tegning og Fysik, og i Aften skal der være Bibellæsning af Nørregaard i Gymnastiksalen; det er der hveranden Onsdag; og hveranden Onsdag holder Baagø Foredrag om Kæmpeviser. Til disse Møder er der fri Adgang for alle..."

4. december 1882

"...I Gaar var jeg ovre i Bering, først i Kirke, hvor Teilmann jo prædikede, hvilket næsten var det bedste, jeg har hørt, synes jeg (jeg skal senere fortælle mere om det), og

siden holdt Seminarieførstander Bojsen 9) fra Gjedved Foredrag i Forsamlingssalen, hvilket var særskilt udmærket. Det var en dejlig Dag, vi var 30 Elever der henne og havde Mellemmad med, skjønt vi først gik, da vi havde spist til Middag og kom hjem til Kl. 7. I kan ikke tro, hvor jeg er glad ved at være her..."

18. december 1882

"...I fredags aftes var vi igen en flok i Aarhus for at høre Nørregaards foredrag, og hvis det bliver godt vejr i morgen, skal vi allesammen derud for at se musæet under Nørregaards og Baagøs ledelse. Vi skal så af sted tidlig om morgenen. I lørdags modtog jeg først "Højskolebladet", som Konrad 10) jo havde lovet at sende; dog har jeg ikke fået de sidste 2-3 numre. Jeg tog dem så med over til Andersen 11) i går, og de fængslede ham også hele eftermiddagen. Han optoges især af kampen mod Brücker, hvem han da heller ikke kunde holde med. Derimod var bedstemoder fuldstændig paa Brückers side og forsvarede hans tankegang saa dygtigt, som jeg virkelig ikke havde troet. Jeg længes efter at høre, hvad B. siger til al denne modstand..."

8. januar 1883

"...I går formiddags var jeg nede i engen at løbe på skøjter med flere elever og to af lærerne (Henriksen og Pedersen), det var rigtig morsomt.. Der er nu kommet 12 nye elever her efter jul, saa vi er omtrent 70. Deriblandt fremhæves en sømand, og en student, søn af præst Rørdam på Fyn, og så én, som har været sammen med Karl 12) på den udvidede højskole i Askov.....

23. januar 1883

”...I går var vi så allesammen ude at blive fotograferet. Vi blev stillet op i klubbens have, og jeg tror nok, billedet bliver godt; jeg sidder lige foran, ved siden af Bågå. Siden viste Bågå os omkring i den store domkirke og Nørregaard spillede imens for os på det store, tonefulde Orgel. Nogle af os tog så med toget til Hasselager, hvorved vi da sparede en mil at gå...”

29. januar 1883

”...Vi har nu fået et par prøvebilleder fra fotografen; men det er nogle skrækkelige billeder. Der er næsten ingen af os til at kende, glatte ansigter har fået Skæg, dannet

ved skyggen, og andre er sorte over det hele. Det har jo nok sin grund i det stærke solskin, der stod på. Jeg er da lidt kendelig på det ene billede, men er kommen til at se voldsomt storsnudet ud. Billedet er ikke værd at give en krone for, som det koster, og jeg vil da også helst være fri for det, når jeg ikke kan kende mine kammerater alligevel. Nørregaard fik det først at se i dag, da han kom hjem fra sine foredragsrejser, og han forkastede det da også; men han mente så, at vi helst måtte få fotografen her ud, når det en dag kunde blive godt vejr; bare det dog så måtte blive bedre.

Jeg og flere af eleverne har meldt os ind i byens gymnastikforening, som Andersen

Et elevhold på Testrup højskole ca. 1880. Til venstre i billedet sidder Christoffer Bågå, i midten Jens Nørregård og hustru. Jørgen Andersen Bo ses i højre side, siddende i 2. række.

13) også leder; der har de nogle flere øvelser, end vi ellers får, og en gang imellem kommer vi så til Odder og holder øvelse sammen med andre. Vi giver en krone for at være i den.

Der er en af eleverne, som vi holder meget af, men som er meget fattig, og han rejser i morgen (da han skal være soldat), og vi har så, de fleste af os, skillinget sammen, for at lette hans udgifter til rejse og andre ting, og vi har da fået samlet nogle og tyve kroner sammen, som vi har givet ham i dag. Han blev meget glad og taknemlig ved det.....”

3. februar 1883

”...Nørregaard gennemgår i denne tid grundloven med os; han gør det, fordi han ikke vil have, vi skal være helt uvidende om loven. Han betoner udtrykkelig, at det ikke er hans mening at vilde vinde os for noget parti i politikken, men han vil fremstille meningerne fra begge sider, og så lade os selv om resten. Han sagde forleden dag til een, han forklarede noget: “Ja, nu tror De måske der er en fælde i det, jeg her siger, og De lytter vist efter, om der nu ikke er noget “højre” ved dette her”....

8. februar 1883

”...Jeg var i Århus i søndags og fik da mit hår klippet, hvilket jeg godt trængte til. Jeg fulgtes med nogle flere, og vi var da henne at høre et foredrag af en doktor Pingel 14) fra København. Han fortalte mest om studentforholdene derovre, men det var da forresten et rigtig fritænkerforedrag, og han erklærede sig da også at være fritænker. Der var meget godt i foredraget, men det var rigtignok ikke rart at høre ham tale om kristendommen. For mit og mine kammeraters

vedkommende mener jeg snarere han fremmede, hvad han mente at hævme.

Nu er præsterne jo blevne frikendte 15); det var da forresten både morsomt og glædeligt. ...”

15. februar 1883

”...I morgen aften tager en snes stykker af os elever ud på teatret for at se ”Æventyret på fodrejsen”. Der kom nemlig brev fra teaterdirektøren til Nørregaard, at eleverne fra Ask højskole vilde komme der den aften, om vi ikke kunde have Lyst til det ogsaa. Vi har så slået os en halv snes stykker sammen og lejet en charabanc her fra byen, ti det vilde ellers blive en drøj tur at gå frem og tilbage, især når vi først kommer hjem sent om natten. Det bliver ikke mere end 70 øre pr. mand for vognen...

Vi får nogle dejlige foredrag af Nørregaard i denne tid; han er nemlig nu kommen til at fortælle om Luther. Det er mageløst at se, hvorledes han måtte stå ene og have alle imod sig, fordi han vilde have mere sandhed ind i kristendommen. Jeg kan hele tiden ikke lade være med at tænke på Brücker derved. Jeg haaber også nok, det går her ligesom den gang, at sandheden nok skal sejre til sidst...”

21. februar 1883

”...I fredags var vi så på teatret, hvor vi morede os rigtig godt. Nu er der rigtignok ikke længe til, inden jeg skal herfra igen; jeg synes da, den tid er gået forfærdelig hurtigt...

Bare nu Konrad kan være tjent med mig i sommer; jeg skal jo nu næsten sættes ind i det forfra igen, og jeg har jo da også tabt megen øvelse til korrekturlæsningen. Dog,

det går vel nok. Bare jeg så også kunde være lidt stadig til at studere i fritiden; det vil det knibe mest med. Jeg tror dog nok, det vil gå bedre end før, ti nu har jeg da fået både mere lyst og ævne til at lære noget...”

27. februar 1883

”...I går eftermiddags, i det dejlige vejr, var vi alle en tur nede ved havet, som jo kun ligger en mils vej herfra. Det var en dejlig tur. Vi marcherede i geledder med Nørregaard til Kommandant, og vi blev da rigtig indøvede i at marchere; vi havde de 3 nordiske faner i spidsen, og det gik med sang hele vejen. Det var et af de smukkeste skovpartier på østkysten, og skønt træerne jo ikke var grønne, var der dog overmåde smukt. Vi havde melmad med, og det hele gik rigtig fornøjeligt. Alle lærerne var med, og både dem og Nørregaard var som vore kammerater på turen...”

5. marts 1883

”...I går var vi elever, som har meldt os ind i Skytteforeningen, sammen med andre skyttekredse til gymnastikfest i Odder. Jeg kørte der hen sammen med nogle af lærerne. Der var ikke mere end et par hundrede tilskuere, men vi gjorde ellers vore sager ganske godt. Der var en kaptejn til stede fra Aarhus, som holdt en lille tale bagefter for at rose såvel lederne som deltagerne. Odder er en smuk lille by, og den er ikke langt fra at være en købstad...

Søndag otte dage skal vi give en lille slutningsprøve her paa skolen for at vise omegnen, hvor vidt vi har drevet det i gymnastikken...

Medens Bågø læste højt i aftes, skete det uhyggelige, at en af eleverne besvimede. Det

kom vist af overanstrengelse ved at have gået frem og tilbage til Odder, da han ikke er meget stærk. Der var een til, som også nær havde besvimet, han blev ligbleg og måtte gå ud af skolen. Vi var meget uhyggelig stemt over det hele aftenen...”

11. marts 1883

”...Jeg rejser her fra på onsdag otte dage og kommer til Kolding kl. 3. Nørregaard lader vort tøj køre til stationen, hvilket han ellers aldrig plejer at gøre, men han vil gerne hjælpe os så meget som muligt, fordi vi ikke får måneden helt ud. Vi skal nu til at spise til middag. (Suppe)...”

17. marts 1883

”...Jeg må skrive dette i sådan en fart, da jeg har så frygtelig travlt med sygekassen, som jeg er kasserer for; der er så meget at bestille med den på det sidste, at den meste fritid går dertil. Derfor bliver det ikke stort I får; men nu får I jo snart mig selv...

I kan jo vente mig onsdag aften, – det er sandt, dagvognen går jo vel ikke – ja, så kan jeg jo gå hjem...”

Efterskrift

Otte år efter at han havde forladt Testrup højskole, skrev Karl Jørgensen i Højskolebladet en lang omtale af Jens Nørregaards bog: Testrup Folkehøjskole 1866-91. Hans redegørelse, der er en hyldest til Jens Nørregaard, indledes således:

“Jeg har selv været paa Testrup Højskole. Naar jeg tænker tilbage paa den Tid, som nu ligger 8-9 Aar tilbage, staar Billedet for mig af en statelig Skolebygning, pæn og velholdt baade udvendig og indvendig og med et vist solidt Præg over sig. Fra Vejen ser jeg

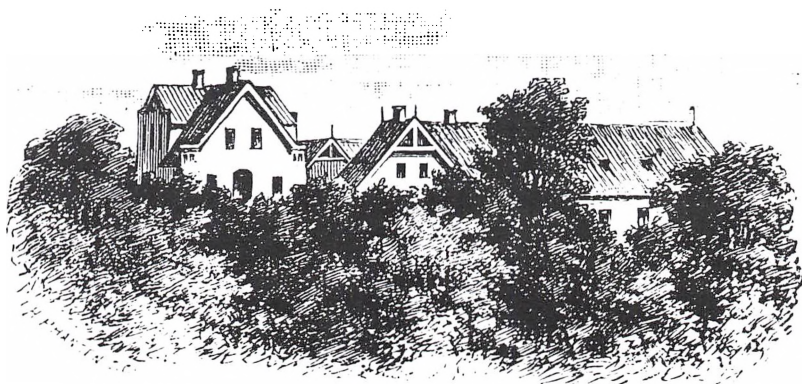
Skolen halvt skjult af Havens Træer, men bag ved dem aabner der sig for min Erin- dring en Verden, fuld af de skønneste Ting. Det er en Verden, som ikke har med den for- biførende Vej at gjøre, ikke med de omlig- gende Gaarde og Huse, ikke med noget som

Karl Jørgensen (1866-1902) ca. 18 år gl.

helst andet end den rummelige Gaards- plads, den hyggelige Skolestue, den kølige Gymnastiksal, den store Spisestue, de smaa Tagkamre og hundrede andre Ting, som alt- sammen gjemmer sig derinde. Der er noget solidt over det hele, forekommer det mig...''

Karl Jørgensen udviklede efter sit Te- strup-ophold sine åndelige og musiske in- teresser under tre vintre på Askov højskole og et års studieophold i København, før han overtog virksomheden som redaktionssek- retær og senere redaktør af Højskolebladet. Han holdt af at skrive, var en habil pianist og sanger (tenor), og han komponerede sangmelodier, hvoraf enkelte kan ses i gamle numre af Højskolebladet. Han var soldat i Odense, hvor han i 1887 blev nr. 1 på se- kondløjtnantskolen. Han var gymnast og skytte og var botanisk interesseret. Det var tragisk, at denne livsduelige mand i ung al- der måtte føre en årelang kamp mod tidens svøbe, lungetuberkulosen, som blev hans død i 1902, da han var 36 år gammel. Han var min morfar.

Testrup højskole 1876.

Noter

1. Bedstemoder var Caroline Georgine Andersen (1829-1914), distriktsjordemoder i Mårslet. Hun var gift første gang med missionær Johannes Augustin Wip-pert – anden gang med lærer og landstingsmand Mor-ten Andersen, Mårslet (1814-96).
 2. Jørgen Teilmann (1835-1919), valgmenighedspræst i Bering fra 1876 til sin død. "Teilmanns åndsfulde for-kyndelse var stor ved sin kraft og varme" (Asger Høj-mark s. 392 i De grundvigske Fri- og Valgmenigheder, 1944). Teilmann har øjensynlig orienteret om de da på-gående drøftelser om oprettelse af en frimenighed med Anders Laursen, Lundby højskole – som imidlertid endte med, at Søren Anker-Møller i 1883 blev præst for frimenighedskredsen, som fik mødested i Løgstør.
 3. Jørgen Henriksen Borre var lærer ved højskolen i ge-ometrisk tegning samt lidt landmåling (Jens Nørreg-aards udtryk) og fysik - fra 1872 til 1887.
 4. Jørgen Andersen Bo (1845-1923), hvis store gravsten endnu kan ses på Mårslet kirkegård, blev ansat som gymnastiklærer ved højskolen i 1871. Han afløste Jør-gen Henriksen Borre som friskolelærer i 1876 og ledede friskolen til 1919, men var fortsat tilknyttet højskolen og var dens tredje store navn. Han indførte svenskeren Lings nye gymnastiksystem på højskolen.
 5. Karl Jørgensen tænker på landsbyen Dons, nord for Kolding og ikke langt fra Vester Nebel og Ågård, hvor der i 1887 blev oprettet en frimenighed med Valdemar Brücker som præst – et resultat af bl.a. den åndelige vækkelse, der var udgået fra Dons med bonden og præ-dikanten Peter Larsen Skræppenborg (1802-73).
 6. Valdemar Brücker (1852-1929) var frimenigheds- og valgmenighedspræst i Ågård fra 1887 til 1929. Som ka-pellan i Starup 1880-85 vakte han stort røre og frem-kaldte skarpe meningsudvekslinger med sine frisdede opfattelser af Bibelen, som "aldeles ikke må hovmeste-rere hverken vor erkendelse eller vort liv".
 7. Marinus Jørgensen var Karl Jørgensens farbror. Han var en lovende friskolelærer, som døde 33 år gammel i 1878 i Vester Nebel.
 8. Christian Jesper Petersen Selberg var født i 1861 i Vejle som søn af en skomager. Han blev oplært som bogtrykker hos redaktør A.K. Jensen, Vejle Amts Fol-keblad, hvis hjem Karl Jørgensen besøgte sammen med Selbergs i julen 1882.
 9. Peter Bojsen (1838-1922), søn af "Budstikke-Boi-sen", var politiker, skolemand og landmand. Var folke-tingsmand, senere landstingsmand samt forstander for Gedved seminarium. Han betragtes med sin grundlæ-gelse af Horsens Svineslagteri som de danske andels-lagerteriers fader.
 10. Konrad Jørgensen (1849-1921), redaktør og bog-trykker, var en anden af Karl Jørgensens farbrødre. Han oprettede Højskolebladet i 1876, var i et par perio-der landstingsmand og havde mange offentlige tillids-hverv. Karl Jørgensen begyndte tidligt at arbejde som korrekturlæser og ved forefaldende arbejde ved Høj-skolebladet.
 11. Lærer Morten Andersen, Mårslet. Han var aktiv i den åndelige vækkelse på Århuseggen i 1860'erne, i nært samarbejde med Karl Jørgensens farfar, lærer Pe-ter Michael Jørgensen (1813-78), ansat i Beder 1855-63. Se Thorvald Madsens artikler i Østjydsk Hjemstavn 1938 og 1939. Morten Andersen var imidlertid ikke me-get for "de nymodens grundvagianere".
 12. Den nævnte Karl er brevskriverens tredje farbror, Karl A. Jørgensen (1858-1933), senere bekendt som planteforædler og leder af F.D.B.s forsøgsgård i Lyngby ved København.
 13. Der må være tale om højskolens gymnastiklærer J. Andersen Bo.
 14. Filologen, geologen og politiker V. Pingel (1834-1919) var medstifter af og formand for Studenter-samfundet ved Københavns Universitet. Han valgtes i 1884 som Venstres og Socialdemokratiets fælleskandi-dat i Århus til Folketinget.
 15. I en strid om en tilrettevisning fra kulturminister Ja-cob Scavenius blev der rejst provsteretssag i Holsted mod nogle præster, bl.a. Valdemar Brücker og Vilhelm Birkedal, men de blev i februar 1883 frikendt. Sagen gik imidlertid videre og endte først i oktober 1885 med en frifindelse ved Højesteret.
-
- Alle citater er anført nøjagtigt, som Karl Jørgensen skrev i sine breve. Det kan bemærkes som et kuriosum, at fra og med brevet fra den 18. december 1882 er han gået over til "højskoleretskrivningen" – små bogstaver og bolle-å – ca. 65 år før Hartvig Frisch som undervis-ningsminister indførte retskrivningsreformen (1948). Det ses af citatet i efterskriften, at Karl Jørgensen senere vendte tilbage til den almindeligt akcepterede retskriv-ning.

Et levnedsløb

af Estrid Wilhelms

“Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord”. Denne verselinie af Grundtvig kunne passende bruges, når man tænker på den person, jeg her vil berette om.

Min far – Hans Erik Jensen – stammer fra sjællandske husmænd, hans far var fra Kalundborgegnen og kom tidligt ud at tjene som hyrdedreng. Han havde gode evner, og hans lærer ville, at han skulle læse, hvilket der ikke var råd til, så han kom i skomagerlære og senere som svend på valsen i et par år i Tyskland.

Hans mor var ud af en børneflokk på 10, hun var fra et lille sted i Arnakke ved Bramsnæsvig, også hun måtte tidligt ud at tjene – som barnepige. Senere blev hun syerske.

Disse to – både sparsommelige og flittige mennesker – blev min fars forældre. Han kom til verden d. 6. maj 1898 på Frederiksberg i København, som nr. 2 af en flok på 5 børn. Hans sjællandske tilværelse blev nu ikke af lang varighed. Hans far begyndte at læse til lærer, mens hans mor sørgede for familiens underhold ved syning.

Efter veloverstået eksamen var han en kort tid i Saxkøbing, indtil han fik embede i Aarhus. I denne by havde far sine barndomsår.

I hans hjem lærte han sparsommelighed, intet måtte gå til spilde, og det resulterede i,

at han livet igennem gemte på alt og anvendte, hvad der kunne bruges. Vores “Kasér-samfund” passede ham ikke, f.eks. sprættede han brugte kuverter op, og de blev anvendt som kladdepapir, når han skrev en af sine mange artikler til Aarhus Amtstidende eller “Folkeskolen”.

I sit hjem lærte han at tage tiden iagt, man var *aldrig* ledig! Hans far lærte drenge at forsåle sko, binde bøger ind, og i det hele taget at bruge hænderne. Han opdrog børnene til at interessere sig for litteratur og kunst, han læste højt for familien om aftenen. Det var en ting, som far tog med sig til vores barndomshjem, til stor glæde for os.

Hans far tog børnene med på Kunstmu-seet, hvor han med forkærlighed fortalte dem om Guldaldermalerne. Selv var han dygtig til tegning, og det gik åbenbart i arv til to af hans drenge, og især til far, som allerede begyndte at tegne som tre-årig. Hans store ønske var da også at blive kunstmaler. Det ville bedstefar ikke høre tale om, man skulle have “noget at falde tilbage på”.

Efter mellemskoleeksamen fra Munkegades skole blev far sendt ud på landet, man håbede så, at han skulle blive klar over, hvad han ville være. Han kom til Peder Kristensen i Taastrup pr. Harlev.

Han blev der i tre år, og man var da så til-

freds med hans arbejde, at broderen kom derud et par år efter. Her stiftede han bekendtskab med de grundtvigske idéer og højskolebevægelsen. Man var tilsluttet valgmenigheden i Bering, og man brugte Højskolesangbogen flittigt. Det bekom ham godt, da han fra sin mor havde arvet musikalitet.

Far fik nu ikke lyst til at blive landmand, men han forelskede sig i den yngste datter, Karen, og de blev forlovede. Der blev nu holdt familieråd, hvor der blev bestemt, at far skulle være lærer, hvilket han indvilligede i, måske ikke så meget af lyst, da "kunstmaleren" endnu sad ham i blodet, men fordi han måtte kunne forsørge kone og mulige børn. Han kom til Gedved, hvorfra han dimiteredes som 21-årig med udmærkelse.

Han aftjente sin værnepligt som sygepasser på Infirmeriet i Holbæk, – til liden glæde, både for ham selv og for oversygeplejersken. Forøvrigt blev han senere – på sit forlangende – slettet af lægdsrullen, det var af idealistiske grunde, idet han blev A.M.K.-mand.

Efter et vikariat i Koed og et andenlærerembede i Vellev, kom han til Toustrup som enelærer, hvilket passede ham udmærket, da han her kunne tilrettelægge undervisningen, som det passede ham. Hans mange interesser afspejlede sig snart i skolearbejdet. Samtidig med blev han først kirkesanger, og senere, da der kom orgel i kirken, organist.

Børnene i skolen fik lov at tegne til Danmarkshistorien, far tegnede for på tavlen og dikterede teksterne til.

I sangundervisningen lærte han eleverne mange nye melodier, så det ikke var ualmindeligt, at man havde 2-3 melodier til samme

H. E. Jensen i skolestuen i Toustrup.

sang.

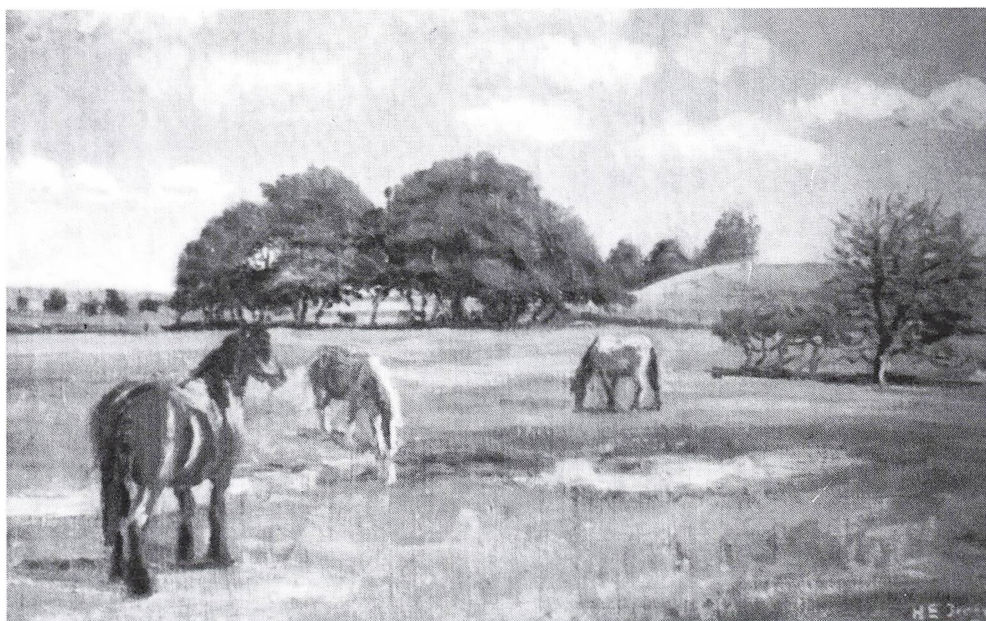
I nogle af dansktimerne læste han op af dansk litteratur, helst af Guldalderdigtningen, men også nyere forfattere måtte holde for.

Her fik også de voksne lejlighed til at høre hans oplæsning, da han under krigen holdt "Dansk-aftener", hvor man samtidig med sang af Højskolesangbogen.

Far var også Esperantist, han havde samme idé, som skaberen af dette sprog – Zamenhoff, at hvis man havde et fælles sprog, så man kunne forstå hinanden, da ville krig blive umulig. Det må nok synes lidt naivt, man har til fulde set, hvordan familie kan strides, og der har heller ikke været mangel på borgerkrige. Men han havde megen fornøjelse af at arbejde med Esperanto, han oversatte, var med til at udgive et blad, han

Rytterskole i Toustrup (eksisterer stadig).

Heste på engen.

Gamle huse i Toustrup.

Snedkerbækken - gyde i Toustrup.

korresponderede med udlændinge. Vi fik flere gange besøg af esperantister fra forskellige lande.

Han var overbevist retstatsmand og gerådede ofte i diskussioner, som vi børn absolut ikke var yndere af, da der blev diskuteret så ivrigt, at det lød som skænderi i vore øren.

Far skrev også digte og udgav dem for egen regning, nogle dupliserede han med illustrationer til.

Blandt hans mange interesser bar maleriet nok prisen. Når han gik eller kørte ture, var han altid vågen for nye motiver. Desværre havde det indflydelse på hans kørsel, han var ikke nogen dygtig bilist, han havde tankerne for mange andre steder, når han kørte. Det var ikke de store uheld, men der var mange små.

Far var A-menneske, om sommeren kun-

ne man, hvis man stod tildigt op, se ham med malerkassen ved 4-5-tiden om morgenen. Han gik altid en tur om morgenen, inden han gik i skole, også om vinteren gik han tur i skoven. Han småsang og nynnede næsten altid, en gang, hvor kirkesangeren havde forfald, skulle han bede indgangsbønnen i kirken i Dallerup. Bagefter sagde præsten til ham: "Ved De af, Jensen, at De gik og nynnede op ad kirkegulvet".

Far elskede at male gamle bindingsværkshuse, og dem var der dengang mange af i byen, og vel at mærke var de dengang med stråtag, det kniber det lidt med nu – på grund af brandfaren. Den ældste gård i byen, hvor far hentede utallige motiver (som bl.a. er i Østjydsk Hjemstavn, årg. 1944), brændte desværre en kold vintermorgen i 1939.

Mange af de billeder, som far har malet,

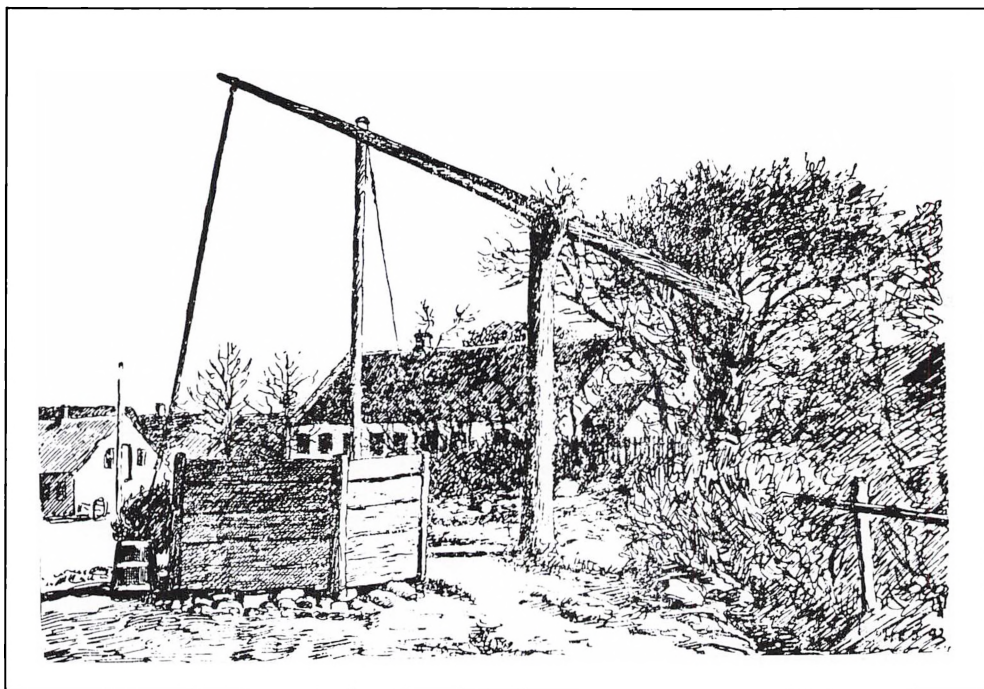

Toustrup Sønderkov.

har historisk værdi i dag, fordi huse er brændt eller nedrevet, veje rettet ud og træer fældet. Det gælder i høj grad de billeder, som far udsmykkede forsamlingshuset med. Han begyndte på det i 1934, da malede han et bystævne oppe over ribberne i salen. Da man i fyrerne fjernede ribberne og gjorde huset lidt istand, malede far på alle fire vægge, motiver fra landsbyen og fra omegnen. For et par år siden blev disse malerier, på beboernes initiativ, restaureret. Man havde ikke penge til det, men efter at der var mødt 800 mennesker i disse påskedage for at se udstillingen, kunne amt og kommune se, at der virkelig var interesse for foretagendet, og de gav hver især 35.000 kr. til formå-

let, og konservatoren fra Den gamle By gjorde et meget fint stykke arbejde, så malerierne står, som om de lige var malede af far.

Han havde et par gange malerier på udstilling, og han fik solgt en del, særlig var det de landskaber med køer og heste, der var efterspurgt, hans tid på gården i Taastrup havde han brugt til at øve sig på dyrene, så han havde fået et virkelig godt kendskab til deres anatomi. Han var jo helt igennem selvlært og har derfor ikke noget "navn", men der er virkelig mange mennesker, både på egnen og rundt i landet, som har billeder af far, og som sætter dem højt. Han var jo ikke længe om at male et billede, han har malet henved 2000 stk. foruden tegninger

Bykjelden på nordre gade, ca. 1915.

og akvareller. Det kneb jo lidt for folk at forstå, at han skulle have 50 kr. for at male et billede af deres gård, når det ikke tog ham længere tid. I og for sig var far ikke så begejstret for en så bunden opgave som at male folks gårde, hvis det da ikke lige var en smuk gammel gård. Han ville gerne selv have lov til at bestemme sine motiver.

Han tegnede til ”Østjydsk Hjemstavn” gennem 15 år. Det var redaktør Østergård, som bad ham om at tegne pennenetegninger – i nogen tilfælde blev det også blyantstegninger eller akvareller - af en bestemt, i forvejen aftalt landsby i Østjylland. Så tog far afsted på knallerten et par dage og havde så lavet tegningerne til en artikel, sommetider hans egen, men også af og til andres tekst til.

Sammen med en god ven, bibliotekar Heilskov, udgav han bogen om “Dallerup sogn”. Han betalte af egen lomme, hvad trykningen kostede, jeg mener, at den kom i 2000 eksemplarer, men alle er udsolgt, der har været flere forespørgsler efter denne bog.

I 1934 havde vi den store sorg at miste mor, og far stod alene med os fire piger fra 1-12 år gamle. Det har været en virkelig svær tid for ham, men året efter blev han gift med Martha Weng fra Hårup, som var husbestyrerinde for os, og med hende fik han yderligere tre børn, to piger og en dreng tilsidst.

Hvordan far var som lærer, er jeg nok ikke den rette til at dømme om. Mange af hans elever holdt meget af ham, og han

Huse på nordre gade. I midten Mett' Mari's hus, der blev nedrevet i 1942.

havde kontakt med flere af dem, det var nok mest dem, som kunne "følge" ham.

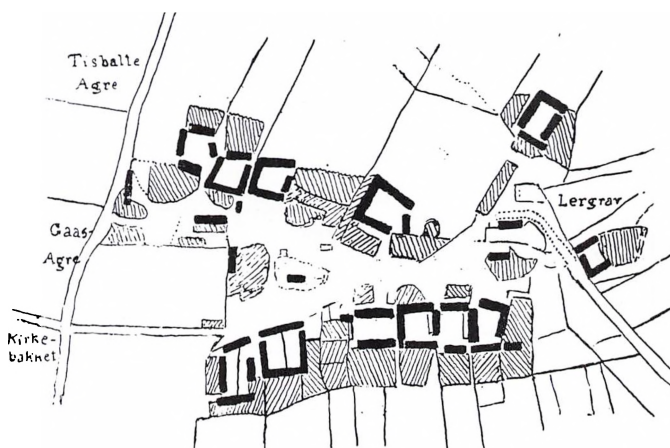
Vores hjem var bestemt ikke kedeligt, der kom mange mennesker, som far havde forbindelse med via sine mange interesser. Han var en flittig brevskriver, som forstod at forme og udtrykke sig i skrift, og brevene var lange. Hvis han skrev på et kort, var det skrevet med meget lille skrift, som alligevel var læselig, han kunne få meget til at stå på det. Til Jul skrev han ca. 100 kort eller breve - til familie, venner og gamle elever.

Til fars 75-års fødselsdag en måneds tid før han døde, havde han samlet 100 mennesker til en fest, og han var så veloplagt, at det smittede af på hele selskabet, han var i det hele taget selskabsmenneske. Ved hver kuvert havde han lagt et eksemplar af en digtsamling, det var digte gennem en snes år, som han duplikerede og heftede sammen.

Jeg må ikke glemme at fortælle, at han i de sidste år af sin skolegerning måtte undergive i nabobyen Sorring ved centralskolen, og det var meget mod hans vilje, at han måtte forlade sig eget skoledistrikt, som han i over 25 år var blevet fortrolig med.

Det var for os alle ubegribeligt, at så meget liv skulle få en så snarlig ende. Der blev meget tomt og stille efter ham, og der var mange - udover familien - som savnede ham - længe.

Han døde d. 19. juni 1973 på Silkeborg sygehus, ramt af en blodprop i hjertet. Men vi må være taknemlige for, at han ikke skulle leve videre som evt. handicappet, det ville have været svært for ham, som var så virksom.

Goustrup By efter Kort fra 1805.

Om mennesker i Åes, der sluttede en valgmenighedskreds

af Karen Enevold Andersen

Det har ligget mig på sinde at fastholde, at der i Åes fandtes en valgmenighedskreds fra 1872-1923.

I den hensigt har jeg henvendt mig til mennesker fra Åes, der følte det som en naturlig ting, at deres forældre havde sendt dem den lange vej til Odder til præst, så de blev konfirmeret i valgmenighedskirken. Disse mennesker har nu en alder af først i firserne, og jeg har selv følt, hvilket sammenhold der var blandt dem og også deres forældre indbyrdes.

Men når jeg spørger dem, om der findes noget skriftligt, bare et par linier i et efterladt brev, er svaret hver gang negativt. Altså er emnet ingensteder omtalt – og dog:

Kåre Teilmann skriver i bogen om sin far, at Jørgen Teilmann, Bering, havde sognebåndsløsere langvejs fra, også fra Åes, Søvind sogn.

For det andet skriver Anna Jeppesen, der i 1880-erne var friskolelærerinde hos Enevold i Åes, i et brev 1901 fra Ringe: “Sommetider kan det undre mig, at jeg på de to år kunne gro så fast i Eders kreds”. (Som omtalt i ”Østjydsk Hjemstavn” 1979).

Dermed mener Anna Jeppesen ikke kun friskolen, men valgmenighedskredsen, der på den tid holdt sine møder i friskolen i Roballe Moe (eng), der var bygget 1876, og

som der fortælles, virkede side om side og “uden lyde” med friskolen hos Enevold, mens småmøderne mest holdtes hos Enevold.

Medlemmerne af valgmenighedskredsen var antagelig ikke undergivet nogle faste love. Grundtvigianerne var frisindede, enhver kunne komme og gå til møde og kirke efter eget ønske.

Grundtvig havde sagt: Menneske først, og kristen så. Og her kunne man høre som han udtalte: Det levende ord.

Grundtvigs ord var gnisten, der fængede.

Der var tre unge præster på egnen, der fra deres studietid var påvirket af Grundtvig, og hvis prædikener man gerne hørte, og efter højskoleophold enten i Gedved eller Tøstrup var de unge – mest gårdejere – vågne for påvirkning.

Den ene præst var Otto Møller, Gylling, kapellan hos sin far og senere sognepræst samme sted. Den anden var Anton Kirkeby, en tid kapellan hos la Cour, Odder, og senere kapellan hos sin far i Gangsted, Søvind sogn, omkr. 1870.

Den tredje var Niels Lindberg.

Det ligger fast, at nogle familier i Gangsted-Søvind sogn 1872 løste sognebånd til pastor Niels Lindberg. Som anledning dertil omtales, at menigheden blev imødegået i

ønsket om at få en grundtvigsk præst, og den højkirkelige pastor Balslev fik udnævnelse.

Hvorfor valgte man at gå til N. Lindberg? Han var søn af Jakob Lindberg, en af Grundtvigs første tilhængere, der sammen med denne havde medvirket til sognebåndets løsen 1855. N. Lindberg voksede op i København. I sin ungdom boede han i havehuset til Grundtvigs bolig, underviste hans søn Frederik og gik ud og ind i dennes hjem. 1872-1876 var Lindberg kapellan i Ørritslev,

Kattrup, Tolstrup sogne med bopæl i Gedved og underviste på højskolen.

Mange unge mænd kendte ham fra deres højskoletid, og: "Han kom også sommetider over og prædikede i vore kirker". Desuden – hvor havde man nogensinde før kendt et præstehjem, hvor hvem som helst kunne gå på besøg og blive betragtet som lige med familien? Man vidste, at Lindberg var en lærd mand og sad på sit kontor og studerede til langt ud på natten. Hans fredagsmøder var velbesøgte, hvor fru Lind-

Fem unge mænd fra Åes, der gik til præst hos pastor Malling, Odder Valgmenighed 1892.

Stående: Frode Hjortlund, Anders Enevold og Anders Ballisager.

Siddende: ?, til højre N. P. Berger Pedersen.

berg spillede klaver til sangene. N. Lindbergs fritidsinteresser var planter, som han plejede i sin vinterhave og drivhus. 1876 blev Lindberg valgmenighedspræst i Kerteminde, hvor han virkede til sin død 1886.

Samme år som Lindberg rejste fra Gedved 1876, dannedes en valgmenighed i Bering, og der byggedes kirke, som man kaldte Skt. Peders kirke. Grunden var, at befolkningen ønskede den tidligere kapellan i Ormslev-Kolt sogne Jørgen Teilmann til præst, og i 1868 var valgmenighedsloven kommet. Her så kredsen i Åes løsningen på dens problem. Den sluttede sig til Bering, hvor man tog til kirke, og:

“Fire gange om året kom Teilmann og talte i vore kirker”. Til konfirmander skaffede han plads i sit eget hjem eller på omliggende gårde. Der fortælles, at Teilmann var mild og venlig, men alligevel en autoritet, som de unge viste respekt. Han havde søgnebandsløser langvejs fra. Til kirken kom de kørende, og fik hesten sat i stald på nabogården. Efter gudstjenesten var der åbent hus i præstens hjem enten til middag eller kaffe. Som på højskolerne lærere og elever spiste ved samme bord og om aftenen samledes til hyggeligt samvær i dagligstuen, slog Teilmann til lyd for, at husbond med familie samt folkene gjorde ligeså.

På grund af de store afstande er det intet under, at Teilmann, da Odder valgmenighed oprettedes 1886, opfordrede kredsen fra Åes til at slutte sig til den, dels for at aflaste ham selv, dels var vejen kortere.

Med hensyn til en valgmenighedspræsts indtægt har jeg hørt en gammel dame, der havde gået til præst hos Teilmann, udtale, at forældrene til friskole og præst betalte efter hartkorn. De samme ord har en dame, der

havde gået til præst hos pastor Fenger, brugt. Vi vil vel hellere udtrykke det: Efter evne og for godtbefindende.

Da kredsen fra Åes fra 1886 var tilsluttet Odder valgmenighed, føles emnet mere nærværende, eftersom min far gdr. Anders Enevold havde fortalt om, at han og flere fra Åes gik til præst i Odder 1892 – eller snarere kørte den lange vej med hestevogn.

Præsten var Vilhelm Malling, der var fra Sjælland. Men efter at han nogle år havde været præst i Salling, blev han hentet til Odder.

Allerede da Grundtvig havde været i England et par år omkring 1830, blev han en uforfærdet forkæmper for friheden, og han skrev:

*Frihed lad være vort løsen i nord,
frihed for Loke såvel som for Thor,
frihed for ordet i verdenen ny.*

I relation hertil kan man bruge den karakteristik, forfatteren Esther Malling Pedersen giver af sin far: “Man kan virkelig til en vis grad sige, at for min far var den enkeltes frihed, den personlige frihed, livets ædelsten. Den var ikke noget, han krævede, den var noget, han hævdede sin ret til. Den var simpelthen det adelsmærke, Gud havde givet mennesker”. Og videre: “Hans frihed var ægte, den lod ham give alle andre den samme ret til at tænke, tro og tale, som han forlangte af sig selv”.

Frihed under ansvar.

Pastor Malling var en stærk personlighed, men aldrig fanatiker, desuden en stor humorist. Foruden at være forfatter, var han med til at redigere kvindernes blad og slog til lyd for kvindesagen i sine foredrag.

Han var også medredaktør af “Bavnen”, organ for den frie menighed og for den frie skole.

Som forældrene havde hørt frihedstanken i kirken, førte de den ud i livet for deres børn med friskolen, der først oprettedes i private hjem, for 1887 at komme under ordnede forhold med den nybyggede friskole i Elbæk.

Til indvielsen i november måned talte den nyudnævnte grundtvigsk sindede sognepræst Berthelsen.

Forstander blev Johs. Elbek, der havde seminarieuddannelse fra Gedved. Men for mig at se var Johs. Elbek for en stor del selv-lært. I to år var han huslærer hos pastor Teilmann, Bering, og underviste sønnerne til de kom i Kathedralskolen. Hans elever fra Elbæk har fortalt om hans omfattende viden. Elbeks interesser gik videre end til børneskolen. Han begyndte højskole, for senere at oprette lærerskole-uddannelse af friskolelærere.

Som følge deraf blev der 1906 bygget en ny Fri- og Efterskole med forstander Kristjan Jensen. Han var kundskabsrig, havde “stået i lære” hos Elbek. “Det stille sind har den dybe grund”. Kr. Jensen var iagttageren – og forfatter. Begge forstandere var tilsluttet valgmenigheden.

Eftersom jeg har kaldt emnet: “Om mennesker i Åes o.s.v.” må det her være berettiget at omtale Åes forsamlingshus, der blev bygget 1873 af et interessentskab på 16 medlemmer, hvor jeg genkender de fleste som hørende til valgmenighedskredsen, og enkelte boende i nabolandsbyer.

Forsamlingshuset var “bestemt til møder angående såvel kirkelige som almindelige folkelige og borgerlige forhold”. I hundre-

deårige gamle protokoller læser jeg først om skytteforeningen – det var et tidens tegn efter 1864. Skytter var drenge fra syv år. Når en dreng blev femten år, blev han medlem af den ældre afdeling. Et par år senere er også omtalt gymnastikforening – desuden også for kvinder. “En sund sjæl i et sundt legeme”. Formand for Horsensegnens Gymnastikforening var en mand, der forstod at organisere, nemlig pastor Konradsen, Hvirring. Efter hans død blev et portræt af ham hængt på væggen i forsamlingshuset til minde om ham.

Jeg ser, at der i foredragsforeningen kom talere fra alle egne af landet, – også kvindelige landskendte talere fandt vej til Åes, hvilket viser den alsidige interesse. Omkring 1890 blev dannet en lokal forening under Dansk Kvindesamfund i Horsens. Den havde egen formand og bestyrelse. Godt nok havde denne forening hjemme i Elbæk, men kulturcentret var jo sammen med friskolen 1887 tildels flyttet øst for bækken.

Der fortælles: “I Åes fandtes lidt skovvækst, en tiltalende festplads, hvor der i 1870-erne blev holdt sommermøder med P. Bojsen, Gedved, som taler. Før festen indøvede fru Bojsen nye sange med unge piger”.

Allerede i 1880-erne blev der holdt Grundlovsmøder i Åes Most skov. Jeg husker selv Grundlovsfesterne fra jeg var barn omkring 1920. Den dag var alle mand af hus. Vi lejrede os på den dengang ret nyanlagte Grundlovsplads, omkranset af sten og nyplantede træer. Med front mod Grundlovsstenen og foredragsholderen sang vi af Højskolesangbogen. Efter foredraget samledes vi under bøgene om vor medbragte madkurv og sodavand. Diskussionen gik

sommetider højt, når et emne var stillet til debat. Om aftenen var der bal i forsamlingshuset.

1920 blev der i forsamlingshusets have rejst en genforeningssten med inskription af en stedlig poet. Festsangen i den anledning var skrevet af forfatteren Marie Thulesen, ligesom hun efter vor forventning hvert år til høstgildet bidrog med en ny høstsang.

Nok om det. Men der kredser dog alt sammen om kernen i beretningen – nemlig befolkningens kristne indstilling og stræben efter åndelig udvikling.

Og tiden gik sin vante gang.

1912 var pastor Malling død og blev efterfulgt af Sven Fenger. Han kom fra Askov, hvor han havde været lærer, og hvortil han rejste igen 1923 som valgmenighedspræst.

Pastor Fenger var ungdommens ven og fortalte foruden "lektien" gerne om samfundet.

Sommeren 1920 cyklede min ældste søster den lange vej til præst hos Fenger i Odder – og kun hun. To år senere tog min næstældste søster den samme tur, men den sommer var der mange fra Åes, der blev konfirmeret i Odder.

1923 var der 10 medlemmer fra Åes i valgmenigheden. Der ser ud, som om der måske ikke var det samme sammenhold i kredsen som tidligere, men da var jo også alle medlemmer af foredragsforeningen, der tildels havde overtaget dens funktion. Samme år skulle der vælges ny præst både i Gangsted-Søvind sogn og i Odder valgmenighed.

Eftersom der 1903 var kommet lov om, at

Et konfirmationsbillede 1922. Der er fire konfirmander fra Åes og een fra Elbæk: Kirsten Enevold, Gerda Nielsen, Johannes Nielsen, Arne Nielsen, Henning Jensen, Elbæk.

menighedsrådet selv valgte præst, lignede enhver menighed en valgmenighed. Derfor tog mine forældre og flere med dem den beslutning at slutte sig til sognemenigheden og lade os yngre søskende konfirmere af sognepræsten. Dog var der fire trofaste familier, der stadig var tilsluttet valgmenigheden, indtil pastor Lykke tog sin afsked 1964 efter 41 års virke.

Ja, i 1923 blev Jacob Lykke præst i Odder. Som den gode ven han var af befolkningen i Åes, fortjener han omtale her. Han er født i Salling, og som ung teolog var han en afholdt lærer på Elbæk højskole, ikke meget ældre end de ældste elever. Derefter var han forstander for Galtrup højskole på Mors, indtil han fik tilbuddet i Odder. Som under de tidligere præster kørte medlemmerne fra Åes også nu af og til i hestevogn til kirke i Odder, og sommetider lejede flere en rutebil til samme formål. Og som sine forgængere talte pastor Lykke i Gangsted kirke de store højtider på anden helligdagen og de øvrige måneder anden søndag i måneden. Jeg husker tydeligt hans milde røst fra prædikestolen, hvor han altid sluttede med omtalen af Guds nåde.

I selskabeligt lag kom humoren frem.

En dag havde jeg lejlighed til at se Odder

valgmenighedskirke, den er netop, som jeg husker den fra barn – lys og venlig. Kirken er ottokantet med stoleraderne stillet efter formen. Når man kommer ind i kirken, fanges blikket af en stærk rød farve, som hele tiden fastholder øjnene. Den findes på altertavlen, malet af Troels Trier, forestillende Jesus i templet, den røde farve er Jesu klædning.

Fra 1977 til 1987 har Else og Robert Bach været præstepar i Odder valgmenighed. Her ganske kort efter pastor Bachs udtalelser:

En valgmenighed er en grundtvigsk menighed inden for den danske folkekirke. I Odder er der 240 medlemmer. De betaler ikke den sædvanlige kirkeskat, men et bidrag til kirken, der bliver pålignet efter den skattepligtige indkomst.

Desuden erfarer jeg, at der nu som før frivilligt ydes en skærv til påtrængende formål, og at medlemmerne om fornødent beredvilligt gør en arbejdsindsats for at holde kirken og omliggende kirkegård, præsteboelig og tilhørende forsamlingshus, som det fremstår, i fineste stand.

Her har jeg omtalt nogle meninger, som de grundtvigske præster gentagne gange har givet udtryk for fra prædikestol og talerstol. De blev for mine forældre og deres ligesindede gode leveregler i dagligdagen.

Kræn Hwoll (Kresten Hull) Manden bag Gudenåmuseet

af Søren Bach

Når man fra Rye kører gennem Glarbo og drejer fra landevejen ad Tønningsletvej, forbi det tidligere Glarbo Savværk, hvor der nu er efterskole, så kommer man ind i Them kommune. Her går vejen ned ad en stejl bakke og nedenfor bakken breder sig en stor dal, en meget stor åben plads i skoven. Denne dal hedder Stenhule. Det var her Kong Frederik den anden i slutningen af 1500-tallet anlagde et af sine glasværker, som gav navn til bebyggelsen Glarbo (Glarboderne). Oprindeligt var her også skov, men glasværkerne slugte så meget brændsel, så man ryddede simpelthen skoven for at skaffe brændsel til glasovnene. Herved opstod der mulighed for at drive landbrug og her i dalen blev bygget to gårde, østre og vestre Stenhule.

Her i vestre Stenhulegård blev Kresten Hull født den 27. april 1878. Hans efternavn var Rasmussen, men han blev opkaldt efter en slægtning, Kresten Jensen, Hulgården eller Hwolgården, nord for Silkeborg og derfra tog han navnet Hull. Hele slægten var meget ivrige jægere, hvilket vel skyldes, at de boede inde midt i skoven og hele tiden havde de vilde dyr gående omkring sig. De skød ikke ethvert vildt dyr, som kom dem for nær, de havde fundet frem til en form for vildtpleje som de krævede overholdt også af

andre jægere i området. Alt dette bevirkede, at Kresten fik en meget stærk tilknytning til naturen, vildtet og ensomheden. Han var jo opvokset ved landbruget og var bestemt til at blive landmand og det blev han også i 1902, da han købte en gård i Glarbo. Kresten Hull trivedes ikke rigtigt ved landbruget, han var mere jæger, end han var landmand, og det resulterede i, at han i 1905 solgte gården i Glarbo og rejste til Canada for at leve som pelsjæger eller trapper, som det kaldtes i de store skove i staten Alberta.

Det var kun om vinteren, ca. 8 måneder, der kunne drives pelsjagt, da skindene ikke var noget værd om sommeren. I den tid, han ikke var på jagt, måtte han så ernære sig på anden måde, men det var heller ikke så vanskeligt at få arbejde. I Alberta var der mange meget store landbrug, og der kunne altid fås arbejde. Engang fik han arbejde på en stor farm i høsten med at sætte korn sammen. Der blev høstet med tre selvbindere, og de havde otte dages forspring, men de blev indhentet. Der skulle bestilles noget, men så kunne der også tjenes noget. Han var også en tid ansat ved staten til at bekæmpe skovbrande. Det var et farligt job, det skete, at brandmændene kom i fare for at blive omringet af ilden, så var der kun et at gøre, selv antænde en skovbrand og så følge efter il-

den på den strækning, der var brændt af. Det var jo umådelig store arealer det drejede sig om, og han kunne ikke lide det, da der jo omkom en mængde vildt ved sådan en skovbrand.

I Alberta kunne det lade sig gøre at købe landbrugsjord, og uanset arealets størrelse, så skulle der kun betales for et matrikel nr., og Kresten havde købt én sektion. Her drev han landbrug om sommeren, når han havde tid til det. Marken drev han med et par stude, men ellers havde han ingen besætning, han avlede kun korn, som han solgte. Studene gik løse omkring og græssede i nærheden, men havde de fri i længere tid, så søgte de ned til en lille sø, hvor han så kunne hente dem. Han havde altid meget travlt, han gik ud på arbejde og passede sit landbrug, men han skulle jo også gøre klar til jagten i de store skove om vinteren. Han skulle bruge to kanoer, og dem lavede han selv ved at udhule træstammer, de skulle bære en samlet last på 1400 pund.

Lasten bestod af et telt, en sovepose, ski, snesko, mokkasiner, 400 fælder, en Winchester riffel til 13 skud, et haglgevær, en revolver af svær kaliber samt andet fangstgrej. Derudover et lille komfur til den daglige madlavning, flormel, sukker m.m. til et halvt års forbrug. Den første sommer han var der, havde han fundet ud af, hvad hans udrustning skulle bestå af, og hvor han skulle tage hen på jagt. Han skulle jo finde en bæverkoloni og helst én med en bestemt art bævere, hvis skind var temmelig kostbar. Han havde i sin barndomstid i de store skove omkring Stenhule, oparbejdet et naturinstinkt, der fortalte ham mange ting som nu kom ham tilgode. Han kunne altid forudse, hvordan vejret ville blive, og han kunne

Kresten Hull = Kræn Hwoll.

regne ud, hvor han kunne finde dyrene, og hvilken retning de gik i. Desuden var han vant til at gøre alting selv og aldrig stole på andre. Alt dette i forbindelse med en god jagttagelsesevne gjorde ham til en dygtig trapper. Som den ener han var, lavede han selvfølgelig også sin egen kanomodel med en speciel køl, den blev anerkendt og senere brugt af de andre trapper i området.

Når det blev efterår, brød Kresten op fra stedet, hvor han boede, alt hans udstyr havde han læsset på en vogn forspændt med stude og kørte det til floden. Floden var den eneste vej ud i urskoven, og da det jo især var bævere han søgte, så var det en selvfølge, at han holdt sig til floden. Det kunne godt være en kunst at styre de to kanoer, da der ikke alle steder var lige roligt og fredsommeligt. Det skete da også engang, da han passerede et vandfald, at den kano, der var lastet

med alt udstyret, kæntrede, men han fik hold på den igen og da han fik indholdet undersøgt viste det sig, at det kun var flormellet, der var blevet lidt fugtigt, så rejsen kunne fortsættes. Det var en bæverkoloni, der skulle findes, inden han gjorde holdt, så var han også langt uden for civilisationen. Så måtte han skynde sig at få bygget en hytte til læ for kulden, der kunne blive ned til minus 40 grader. Han byggede, kun ved hjælp af en økse, et hus af træ. Det blev tækket med græs og mos og et elsdyrskind blev brugt som dør. Der skulle kunne fyres, og derfor skulle der være en skorsten, men det voldte ham stort besvær, første gang han skulle bygge én. Så fandt ham på at bygge den af ælter ler blandet med græs, og det viste sig, at når den først var varm, så kunne den holde varmen længe. Så blev fælderne sat ud over så stort et område, at det tog to dage at komme rundt til dem alle, så de blev kun tilset hveranden dag. Så snart han havde slået sig ned for vinteren, var det meget nødvendigt, at han fik skudt en elg, for det var kødet af den, han skulle leve af hele vinteren, og desuden skulle han have talg at drikke, da det på grund af kulden var livsvigtigt med fedtstof. Når han havde skudt en elg, så skar han den i skiver som pandekager og stabelede dem op oven på huset. Det frøs jo hele tiden, så det var ligeså godt som en dybfryser. Af hensyn til ulvene var det nødvendigt at have dem ovenpå huset. En vinter havde han skadet sit ene ben, så han ikke magtede at gå på jagt, og da fik han ingen elg skudt, så han måtte leve af pandekager, og dem var der for lidt fedtstof i, så han tilsidst var temmelig medtaget. En dag hen mod foråret, da det var blevet tøvvej, fik han øje på fire ænder der lå nede på

søen. Han listede ud og fik de to skudt. Han stegte dem og drak fedtet, og så begyndte han at komme til kræfter igen.

Kresten Hull stoledede ikke på andre end sig selv, og derfor var han altid alene, når han var på jagt. Det var så langt udenfor alt, hvad der hed civilisation, og selv om lovens arm er lang, så nåede den ikke helt ud, og Kresten kunne fortælle om to mænd, der fulgtes ad ud i urskoven. De havde god fangst, og da de hen på vinteren havde en formue i skind, så skød den ene mand den anden og indkasserede selv alle pengene for skindene, og dette ville Kresten altså ikke udsætte sig for.

På de lange ture kunne han træffe indianere, men dem kom han godt ud af det med. Han traf flere gange den samme stamme, så blev der gjort ophold og snakket så godt som det nu kunne lade sig gøre. Det var altid høvdingen, der førte samtalen og hvis Kresten talte til de andre, så rystede de bare på hovedet, som om de ikke forstod noget. Indianerne havde hunde og slæder med, og de var gode ved deres hunde. Der var pelsjægere, som lagde gift ud for at fange ulv, bjørn og los, og det var sket, at indianernes hunde havde spist af giften og var døde. Det skete ikke, når det var Kresten, der lagde gift ud. Han havde en bestemt måde at anbringe giften på og en bestemt måde at advare indianerne på, så de undgik, at deres hunde åd giften. Det var årsagen til, at de forærede Kresten et nyt skindfederal til hans riffel. Dette er endnu i behold og kan ses på Gudenåmuseet. Giften, han brugte, var stryknin, og den var næsten øjeblikkelig dræbende.

Han vendte tilbage til det samme jagdistrikt hver vinter, for der var nok af al slags vildt. Efterhånden fik han bygget to mindre

hytter ude i terrænet, hvor han kunne overnatte og søge læ, når vejret var for hårdt. Det skete kun én gang, at han for vild. Det var en juleaftensdag, han havde regnet med at være hjemme ved hytten i god tid, og han havde lavet særlig god mad til denne juleaften. Da opdagede han pludseligt, at han gik i sit eget fodspor. Han måtte altså være gået i ring, og det ville sige, at hans kompas viste forkert, han gik altid efter kompasset. Ved at se på mosset på træerne fandt han den rigtige retning og nåede også hjem til denne juleaften. Han fandt ud af, at han havde haft kompasset for tæt på riflen, og derfor viste det forkert.

Det var hovedsageligt bævere, han jagede, men det skete også, at der gik andre dyr i fælderne, det kunne både være væsel, mår, ilder, snehare og stinkdyr. Et af de farligste dyr var lossen. Engang da han kom for tæt på en los, der var gået i saksen, rev den hans mokkasin i stykker, men foden tog heldigvis ingen skade, han nåede at springe tilbage og skyde lossen. Undertiden skød han en elg, og det skete også, at han fik ram på en bjørn. Sådanne skind blev godt betalt, men de var tunge og vanskelige at transportere. Det bedste var, når han fik fat i en blå-ræv, den kunne indbringe helt op til 1500 dollar. Bæverskind kostede én dollar pr. stk., men så kunne der også fanges 60 til 70 bævere pr. nat. Ulve fik han mange af, som regel ved hjælp af gift. Det var ikke, fordi skindet var særlig kostbart, men staten betalte 12 dollar i præmie for hver ulvehale, så det blev jo også til noget. Ulvene var han ikke bange for, han mente ikke, de angreb mennesker. En morgen, efter at han havde overnattet i sit telt, kunne han spore 12 ulve, men da de havde fået fært af menneske,

var de flygtet, så han mente ikke, de var farlige. Nu var der jo også masser af ulveføde i kadaverne af alle de dyr, som han flæede. Det var et hårdt, barsk og farligt liv at være trapper, det værste var at falde i et bæverhul og blive våd, så gjaldt det om at komme af det våde tøj i en fart, da det frøs omgående, og det var livsfarligt.

Når han startede tidligt om morgenen på turen rundt til fælderne, skulle han være varmt påklædt. Rygsækken havde han altid med, desuden geværer og ammunition, remme og reb til at bære skindene i, en madpakke skulle han også have med. Når der var gået et dyr i en fælde, skulle det aflives og flæes, det var kun skindet, han skulle have med, men det kunne også blive til nogle stykker, så han havde meget at slæbe på, inden han nåede tilbage til hytten. Han var alene om slæbet, men det ville han være.

Når det blev forår, og floden var isfri, så sejlede han med kanoerne lastet med skind tilbage til civilisationen, da kunne der være sket dette, at kanoerne var blevet tørre i løbet af vinteren og havde fået revner. Første gang var han ved at forberede sig på at udhule en ny træstamme, men indianerne lo ad ham, og de viste ham, hvordan revnerne kunne tættes med harpiks og tælle.

Trapperne havde pligt til at føre dagbog over, hvilke dyr de fangede og skød hver dag. Kresten førte også en sådan dagbog, og når han kom hjem efter vinterens jagt, var han inde hos en fredsdommer for at få den kontrolleret. Det viste sig engang, at Kresten havde skudt en elg en dag for sent efter jagtloven, herfor blev han idømt en bøde på 1 dollar, men han blev aldrig krævet for den. Her blev ulvehalerne talt op og præmien på de 12 dollar blev udbetalt. Fredsdommeren

var en skotsk professor og hed Wolles, han og Kresten var vist meget gode venner, efter hvad han har fortalt.

Kresten Hull var indstillet på at blive i Canada, han havde købt jord og agtede at købe mere, så han kunne drive et større landbrug i stedet for at leve som trapper. Men sådan skulle det ikke gå for ham.

Efter syv år i Canada fik han lyst til at tage på besøg i Danmark. Han havde hørt om en ny kæmpedamper, der skulle sejle fra Europa til Amerika, og han besluttede at tage med den på tilbagevejen. Det var i april 1912, og damperen var Titanic, der på sin første tur stødte på et isbjerg og sank. Kresten var heldig, for han kom for sent til det tog, som han skulle have været med, og dette tog styrtede i en afgrund, og alle passagerer omkom. Han nåede omsider havnen og kom med et skib, som hed Oskar den Anden. De kom ud i tæt tåge og desuden skulle de omkring Kristiania, så det tog en måned at sejle hjem. Af ting han havde med sig hjem, og som endnu er bevarede, kan nævnes elsdyrklove, et gult ulveskind, en dolk, en tromlerevolver og en Winchesterriffel.

Kort tid efter, at Kresten var kommet hjem, mødte han sin skæbne, det var Emma Hansen, som tjente hos hans forældre i Stenhule. De giftede sig 3. december 1912, og da hun ikke ville med til Canada, så måtte han jo finde sig et sted herhjemme, hvor han kunne trives, og det blev altså i Visning Kloster. Her fandt han en gård, der på de to sider er omgivet af Gudenåen og Salten å og på de andre sider af en slags ingenmandsland. Her er åer, moser og lyngarealer, her er ingen bævere og ulve, men så er der oddere og ræve, så det var nok det nærmeste han her i landet kunne komme cana-

diske forhold. I de første år fangede han oddere (det var før de blev fredede), en del ræve, mår, lækat og ildere. Skindene blev solgt til en buntmager i Århus.

Han drev også landbrug, da det var det, som familien skulle leve af. Dog havde han efter syv år som pelsjæger økonomisk rygstød til at kunne pleje sine interesser. Det var især jagten, men efterhånden fandt han ud af, at hele hans mark var en stor boplads fra Gudenåkulturens tid, og så begyndte han at granske i disse stenalderboplads. Det blev hans store interesse. Han lavede mange udgravninger og samlede mange flinteredskaber og mikrolitter, ialt ca. 30.000 stk., som han havde udstillet i en glasmontre i stuen. I den første tid gjorde naboerne nar af ham og spurgte om, hvad han ville bruge alle disse flinteskærver til. Efterhånden blev de nu også interesserede, og de kom til Kresten med de forskellige ting de fandt i jorden, og han måtte gerne undersøge boplads på naboernes marker. Kresten Hull blev efterhånden en kapacitet på området indenfor Gudenåkulturen. Selv den højere videnskab fik øje på ham, og han blev anerkendt som en dygtig amatørarkæolog, Ud fra sine erfaringer med indianerne fandt han ud af, hvordan stenalderredskaberne havde været skæftet, og der var brugt harpiks og tælle som bindemiddel. Dette ville videnskaben ikke anerkende, men Kresten holdt nu stædigt på sit, og han var så stædig, at der skulle lægges synlige beviser frem for, at han tog fejl, før han ville indrømme det. Han var helt ualmindelig stædig (jeg har selv kendt ham, S.B.), og ville videnskaben ikke anerkende hans teorier, så kunne de lade være, de vidste jo kun, hvad de havde læst sig til, medens han talte af erfaring. Hans stædig-

hed gav resultat, den kendte arkæolog Terkel Mathiasen gav ham medhold. Han havde på en flintepilespids i Klosterlund fundet rester af harpiks. Kresten Hulls teorier blev fuldtud anerkendt af videnskaben, og der kom videnskabsmænd fra hele landet, ja også fra udlandet, for at se samlingen og høre, hvad Kresten havde at fortælle.

Kresten Hull hoverede ikke, for det hele var jo ganske naturligt, hans naturtalent havde sammen med hans erfaringer fra indianerne i Canada fortalt ham, hvordan det var foregået, og dette var kendsgerninger, som videnskabsmændene ikke kunne modbevise. Han prøvede også sammen med Terkel Mathiesen at rekonstruere de hytter, som stenalderfolkene boede i, og her kom igen hans erfaringer med indianerne ham til hjælp, og nu mødte han ikke længere modstand fra den højere videnskab, han var blevet anerkendt, og det blev han ved med at være.

Ved en planering i et engstykke ved Gudenåen i 1930 fandt han en gammel ålegård. Det viste sig, at det var Vosgård, den ålegård som Vissing Kloster og Øm Kloster sloges om i flere hundrede år. Ålegården blev grundigt undersøgt af arkitekt C.M. Schmidt fra Nationalmuseet. Dette var meget interessant, men det var dog flinteredskaberne, der interesserede ham mest, og en stor del af hans tid gik med at undersøge bopladser og lede efter flinteredskaber.

Kresten havde som alle andre unge mænd her på egnen lært at lave træsko, og han lavede selv de træsko som hele familien sled. Som træskomand havde han lært at bruge forskellige knive og skærende redskaber, og han sad ofte og snittede i gamle grene og træørdder, og han kunne fremstille de un-

derligste menneske- og dyrefigurer. Det var mest æbletræ han brugte at skære i, og det var utroligt, hvad han kunne få ud af en tilfældig kroget gren. Når han fandt en trærod i mosen blev den gemt i tørvesmuld i et år, før den kunne bruges. Inden han begyndte at skære, sad han og vendte og drejede roden, indtil han fandt ud af, hvad den kunne forestille, og uden at skære noget væsentligt væk, fik han naturens egne former frem. Det kom altid til at ligne noget. Det var især bjørne og fortidsøgler, han snittede, men der var også mange andre ting. Han havde en stor produktion, det tog kun kort tid at skære figurerne ud. Asger Jorn var meget interesseret i hans kunst. Han har skrevet en artikel om det i et kunsttidsskrift, og han har fyldt en montre på Silkeborg Kunstmuseum med træting, som Kresten Hull har udskåret. En kunstmaler sagde engang til ham: "Det er jo abstrakt, det De laver der", hvortil Kresten svarede: "Jeg ved ikke, hvad abstrakt er, det kan bare ikke blive anderledes".

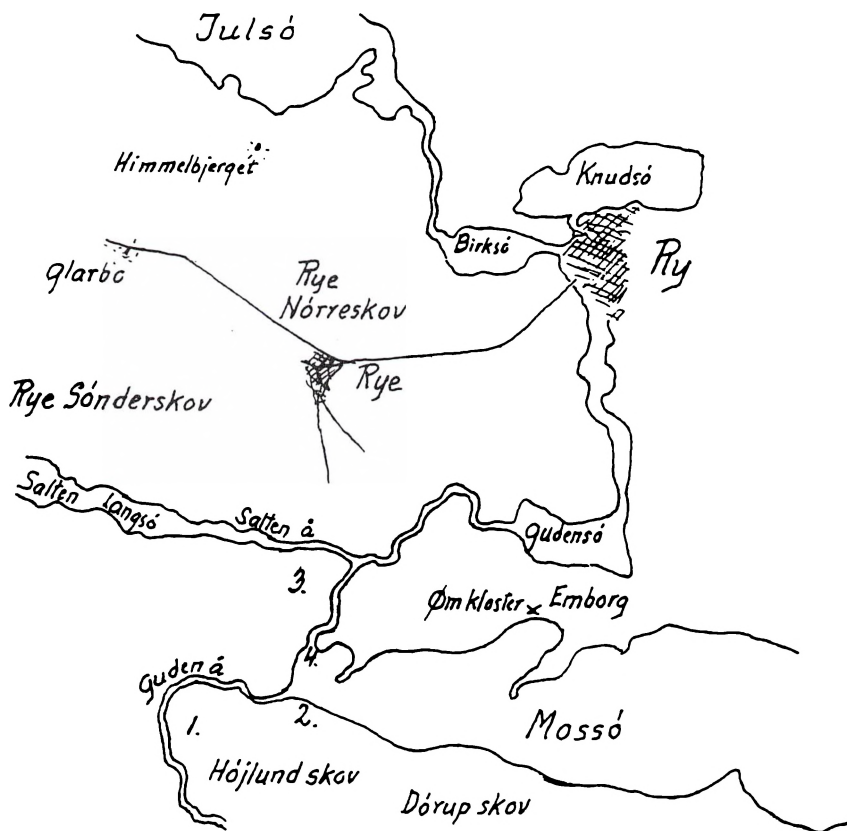
Mange var interesserede i hans træskærearbejder, og han solgte en del, men det var ikke for fortjenestens skyld, han snittede, men som han selv sagde det, han kunne bare ikke lade være. Kresten Hull var et stort naturtalent med stor historisk forståelse og en veludviklet fantasi, som han brugte ved sine kunstneriske frembringelser. Dertil kom en almindelig sund fornuft og en stor erfaring. Han var ikke gået gennem livet med lukkede øjne, han havde lært at vurdere selv de små ting.

Kort sagt, Kresten Hull var en ganske almindelig mand med store veludviklede evner, han ønskede ikke at være nogen stor mand. Han døde i 1953 og hans indsats i ar-

kæologien er ikke blevet glemt. Hans søn, Rasmus Hull, har rejst ham det monument, han har fortjent, nemlig Gudenåmuseet, hvor hele hans samling af flinteredskaber og mikrolitter er opbevaret og udstillet. Desuden er udstillet mange af hans træskærerarbejder, samt værktøj og andet, som har tilhørt Kresten Hull.

Her på egnen hed han på godt jydsk: Kræn Hwoll.

Jeg har selv kendt Kresten Hull, og jeg har hørt ham fortælle, men det meste af ovenstående er, hvad hans sønner kan huske, han har fortalt. Han har fire sønner, den yngste, Rasmus, har fødegården og Gudenåmuseet, de andre tre, Carl, Niels og Kresten bor i nærheden. Jeg takker dem for deres hjælp.

1. Vissing kloster. 2. Voer kloster. 3. Kr. Hulls gård. 4. Den gl. ålegård »Vosgaard«, som Øm kloster og Vissing kloster stredes om.

Uddrag af bedstefars erindringer

ca. år 1864-1900 i Danmark og Amerika

af Christian Christiansen

Bedstefar var født i Viby 1859 d. 9. april.

Hans far var arbejdsmand. Han havde været med i krigen i 1848, hvor han havde pådraget sig brystsyge, som han døde af i forholdsvis ung alder fra 6 børn.

Han boede i et gammelt hus, som blev nedbrudt ca. 1862, da banen blev anlagt. Det første, bedstefar kunne huske, var at de tyske soldater vandede deres heste 1864. På den tid var det almindeligt, at arbejdsfolk fik mælk på gårdene. På sådan en tur efter mælk blev han budt ind på en portion grød i en gård. Han skyndte sig at sige nej tak. Hjemme kendte de byggrød alt for godt. Kvinderne blev dog ved med at nøde ham så længe, at han sagde jatak. Det viste sig at være rødgrød, som smagte ham fortræffeligt. På den tid var det småt med sukker i husholdningerne, derfor ukendskabet med den slags mad. (Sukkerfabrikkerne kom først i gang i 1870 eller deromkring).

I 1867 udkom Aarhus Amtstidende, hvis redaktør var den dengang kendte Lars Bjørnbak, som også havde oprettet en høj-skole i Viby. Han var også lærer i Kommuneskolen. Når knægtene ikke kunne skikke sig, fik de besked om at strække hænderne frem med håndfladen nedad, hvorpå han smækkede dem med en lineal.

Det var Viby-drengenes bestilling at ud-

bringe avisen til omegnens landmænd, – det var vist om aftenen. Dengang gik Marselisborg Mark helt ind til kirkegården, nuværende Rådhuspark. Drengene gik i flok og følge, fordi der var krig med Århus-drengene, – så var det jo godt at være mange. Bjørnbak blev af og til sat i bøde for sine skriverier. Dengang var der brydning mellem Venstre og Højre, så måtte bønderne jo hjælpe med at betale bøden.

Da bedstefar var en halv snes år, fik han sommerplads i Stautrup. Hvor stor gården var, har han aldrig fortalt, men der var 2 piger, 2 karle samt 2 tjenestedrenge. Manden på gården var ikke ret stor, konen var kun 16 år. Der blev spist af fælles fad. Enhver havde sin egen ske, som var af horn. Efter måltidet blev skeen tørret af i et ærme og stukket i vinduessprossen, så kunne fluerne slikke efter. Skolegangen blev ordnet på den måde, at de blev skrevet ind om foråret og udskrevet om efteråret; begge dage sov de. (Underforstået, at de ikke var i skole i mellemliggende dage).

Uden for bagdøren hang et stykke reb, hvoraf tjenestedrengene fik tærsk 3 gange dagligt. Jeg har ofte spurgt bedstefar, han sagde, at det regnede de ikke for noget særligt, så der er nok ikke slået ret hårdt.

Et par år før havde der på gården været en

svensker. Han havde båret gårdmanden op på møddingen og sat ham der. Efter krigen 1864 kom der en del svenskere herind, det var store stærke karle.

Den første sommer var der kommet en hugorm i ægtesengen. Den måtte forkarlen fange med en ildklemme.

Dengang var det at dyrke roer en sjældenhed, men på gården i Stautrup havde de kål-roer i toften. De var plantede, – det må nok have været en tør sommer, for manden og de 2 tjenestedrenge vandede roer hele sommeren (til kl. 11 om aftenen). Roerne blev kun meget små, det var jo kun på forsøgsstadiet.

Viby og Tiset sogne var blevet sammenlagt 1873, som følge heraf måtte børnene fra Viby gå til Tiset. Der boede præsten og holdt konfirmationsforberedelse.

Bedstefar fortalte om en episode, hvor en dreng, der sad bag en pige, råbte: Der kravler en lus på Laurettes sjal. – Hvad, råbte præsten. Der kravler en lus på Laurettes sjal, gentog drengen. Stille, råbte præsten, han sad med en åben foldekniv i hånden, hvorpå han slog hånden ned i bordet foran sig. Kniven fløj ned imellem børnene, uden at nogen kom til skade. Lus var et stort problem dengang, således kunne bedstefar også fortælle om en søster, som kom ud at tjene i 11-12 års alderen. Hun kom ud til en husmand, som havde 2 køer, som hun trak i vejgrøfterne med for at udnytte græsningen. Hun kom hjem fyldt med lus.

Bedstefar drak senere ikke ret meget mælk, han påstod, man kunne blive lusket af det.

Efterhånden kommer vi hen til den tid, hvor mark og skilling afløstes af kroner og ører; da har han været 16-17 år. Ved den tid tjente en ung karl 60 kr. årligt. Det meste af

lønnen gik til tøj. Når man fik vadmestøj, var det stadstøj det første år, arbejdstøj det andet. Lærredstøj var ikke så almindeligt. Han tjente ved en mand, der rejste sydpå og der købte kreaturer, nogle meget store dyr, som blev fodret med halmhakkelse blandet med grutning. Roer avledes ikke. Næste plads, han kom til, var i Holme. Den dag, han blev fæstet der, var der også en anden ung mand til pladsen. Han havde hvide handsker på hænderne, det syntes konen var for fint, hvorfor bedstefar fik pladsen.

Arbejdet på gården i Holme bestod i sommeren igennem at passe brakmarken. Der avledes heller ikke roer på denne gård, og de havde kun græs på et lille stykke jord, hvorover møddingsvandet løb. Det blev for stærkt, så det blev vanskeligt at slå med leen. Der var et par gode heste, yderlig købtes to plage, så gik det ene spand om formiddagen, det andet om eftermiddagen. Når han kom hjem til middag, tog manden imod dem og satte dem på stald. Når bedstefar havde spist, var det andet spand parat. Det var pigens arbejde at sørge for, at vandet var pumpet op. Hvis hun forsømte dette, skældte madmoderen ud. Hun sagde, når karlen skulle gå i den tunge muld, skulle han være fri for at pumpe vand op. Det kunne også behøves, han gik med træsko på.

I den tid han var i den gård, fødte konen en pige. Det var en meget streng fødsel, der varede hele dagen. Hen mod aften forlangte manden hestene spændt for fjedervognen, nu skulle der hentes læge i Århus. Når hestene får sig snyt (d.v.s. prustet), skal du bare lade dem rende det de kan, var den besked bedstefar fik. Alt nåedes, men det blev sen aften inden det var overstået. Spise havde der ikke været tid til hele dagen, nu for-

langte de, han skulle gå til konens søster i Jegstrup og fortælle om begivenheden. Jamen, jeg har ikke fået mad hele dagen, klagede han. Da rejste barselskonen hovedet fra puden og råbte: Tror du ikke, du får, hvor du kommer hen, – og så gik han. Ankomsten til Jegstrup kl. halvtre om natten, fik han det bedste, huset formåede.

Bedstefar har også været med til at køre korn til Århus. Gårdmanden kørte hestene og karlen sad bagerst i de få sække korn. Hver havde en fåreskindsfodpose. De havde 1 svingel for en sikkerheds skyld.

Senere rejste han til Hou, hvor han blev pakhuskarl ved en købmand der. Odder-Hou banen var nylig anlagt. Stationsbygningen var opført af håndværkere fra Horsens. Da var der ingen cykler til, så de lejede købmandens hestekøretøj til hjemturen, da bygningen var færdig. Så prøvede bedstefar at komme til Horsens. De holdt ind på Søvind Kro, hvor mændene strakte benene, og hestene fik et foder. De kom alle godt hjem til Horsens i godt humør.

Bedstefar blev der i otte år. Efterhånden sløjede kornhandelen af – der kom billigt majs og korn fra Amerika. Landmændene måtte slå om til mejeribrug samt opfostring af svin. De fleste mejerier og slagterier er oprettet i disse år. Der blev godt nok byttet en del korn med oliekgager, som var kommet frem, men det forslog for lidt.

Oliekgagerne kom i baller med 150 kg i hver. De kom i banevogn. Sådant en banevogn kunne han tømme på et par timer, så skulle de endda bæres op i andet stokværk – det var for stærke folk i deres bedste alder. Det var i provisorietiden, så det skete, der var politisk uro engang imellem. Der var engang i Hou en demonstration – jeg spurgte

engang, om han havde været med i den. Det havde han. Der var en mand, der havde rykket et vejtræ op med rod og strakt ham i hånden, så kunne han svinge med det. En del landbrugere kom for retten og blev idømt et døgn arrest, de måtte selv bestemme hvornår. De valgte nytårsdag, hvor de mødte op godt fulde, så de sov rusen ud samtidig med, at straffen udstodes. Det var på Tinghuset i Odder, at de i fællesskab udsøndede deres straf.

Bedstefars yngre bror havde tjeneste på "Felshøj", en skovridergård under Åkjær. Gården nedbrændte, mens han var der. Hans tøj brændte, undtagen det han havde på. Dengang havde arbejdsgiveren ikke ansvar for tjenestefolkenes ejendele. Som følge heraf fik broderen ikke en øre i erstatning. Daværende skovrider købte senere en sodavandsfabrik. Den tabte han sine penge på – naboen havde kautioneret for 2000 kr., som også gik med. På den tid var 2000 kr. mange penge.

På den tid hærgede tuberkulosen over hele landet, især blev unge mennesker ramte. Købmanden i Hou havde 2 køer. Et efterår fæstede han en sygdomsramt ung mand til at passe køerne. Han havde fælleskammer med bedstefar og ikke nok med det, de sov også i samme seng. Da foråret kom, døde karlen efter at have hostet hele vinteren.

Bedstefar mente, at han selv undgik sygdommen ved at drikke brændevin, og så var den billig – det var vist kun 27 øre flasken.

Som følge af den dårlige kornhandel måtte købmanden opgive forretningen. Bedstefar havde da været der i otte år. En dag kom købmanden og foreslog ham, at han søgte plads i Saksild. Der var også et

pakhus. Han belavede sig på at gå der over, men købmanden sagde, han skulle tage den brune hest og ride derover. Det gjorde han så, men det hjalp ikke. Der var også krise i Saksild.

Min bedstefar var nok ikke den bedste økonom, de år han var i Hou. Han tog til København for at søge arbejde, men det var vanskeligt at få noget. Hans penge svandt hurtigt ind, selv om han i to måneder havde ansættelse på et sygehus-vaskeri. Så en dag rendte han på en bekendt her hjemme fra. Han stod for at skulle rejse til Amerika som emigrant. Han oplyste om prisen på en enkeltbillet. Så talte bedstefar sin kapital op og opdagede, han kunne lige slippe over til det land, der kunne bruge ubegrænset arbejdskraft på den tid.

Rejsen skulle foregå fra København til Hamborg og fra Hamborg over til østsiden af den engelske kanal, så med tog videre til Southampton. Han havde sine ejendele medbragt i en emigrantkuffert. Den var en meter lang og cirka 60 cm bred. Den var lavet af ret tynde brædder beklædt med voks-dug for at gøre den stærkere. Den måtte ikke veje for meget. Underneden havde den fire små metalruller, så den kunne køre på et skibsdæk. På udrejsen havde de god tid til at se sig om i de fremmede landskaber. Langs med den engelske kanal var der lave kalkbjerger.

På den tid var det almindeligt, at mændene rejste først over til Staterne. Når de så havde fået arbejde, sendte de bud efter koner eller kærester, så de også kunne komme over. Mændene sendte rejsepenge hjem. Så blev eventuelle børn foreløbig hjemme hos bedsteforældrene. Bedstefar fortalte, at mange børn kun blev fulgt til skibet med en

metalplade om halsen, så ordnede besætningen resten. Southampton var sidste havn i Europa.

Der var folk med fra mange lande – fra Norge og Sverige og Polen, velsagtens også fra Tyskland. Bedstefar fortalte, at trods forskellig nationalitet gik det så nogenlunde med at forstå hinanden, men han traf alligevel en mand, han ikke kunne forstå – han var Bornholmer.

Jeg har aldrig fået oplyst, om det var et sejlskib eller en damper, men det har jo nok været en damper. Så sejlede de jo ud i Atlanten, – et stykke ude rendte de ind i en storm. Så måtte kvinder og børn blive under dæk i flere dage. De var så søsyge, og det var forfærdeligt. Der har nok ikke været klosetter nok, – de arme mennesker forrettede deres nødtørft alle vegne, blandt andet i sko og støvler. Bedstefar blev ikke søsyg, det var han lykkelig for. Da uvejret var ovre, gjorde skibets mandskab rent, og hvis passagererne ikke selv kunne rense deres sager, blev disse kastet i havet.

Efterhånden kom de over nærmere Amerika, hvor isbjergene truer. Selv med forsigtighed ramte skibet et sådant. Det fik en lækage, som så slem nok ud, men heldigvis havde de ombord cement i lasten. De fik hullet stoppet med cement. Det var Portland cement fra Ålborg. Da dette var ordnet sejlede de videre, men kun med halv kraft. Da de nåede frem til New York havde rejsen varet 46 dage. Passagererne var begyndt at blive syge, især børnene. På den tid var Frihedsgudinden ganske ny. Det gjorde et vældigt indtryk på emigranterne fra Europa. Da omsider de mange mennesker kom i land, skulle de til at finde deres bestemmelsessted. Det var jo ikke dem alle, der havde

en adresse at henvende sig til. Der var én af følget fra Danmark, som havde en adresse på en dansker, men New York var en stor by, så de gik hele dagen og aftenen med uden at finde det sted, de skulle. De satte sig på en trappe ind til et hus og var meget mismodige. Da kom bedstefar til at se op – derved fik han øje på et navn på husmuren. Der stod Anderson, derved steg humøret. I det samme blev vinduet åbnet og en dansk stemme kaldte på dem. De var kommet til vejs ende. Dagen efter kom de i arbejde. Bedstefar kom til den amerikanske marine som kullempner med station på en ø. Der var han i seks år. De sidste tre år som fyrbøder af anden grad. Der var mange forskellige nationaliteter, mest irlændere, også en enkelt mulat. Der blev anlagt fæstningsværker på øen, En dag så han otte svenskere i færd med gravning af en bakke – han så da, jorden var ved at skride, og gjorde dem opmærksom på faren, men de var ved godt mod og mente ikke, der var nogen fare. I det samme skred jorden sammen om dem. En af de otte nåede de ikke at få gravet levende fri. Det var vedkommendes første dag i USA.

I de seks år ved marinen var han kun ude at sejle én gang. Det var til gengæld meget dramatisk. Et af flådens skibe var forlist ved påsejling af nogle klippekær, derved blev bedstefars skib beordret til hjælp, men de nåede ikke ud til det nødstedte skib, før de selv sejlede ind i klippekær. Vejret var hårdt med høje bølger. Der blev så yderlige sendt et skib til hjælp; det lagde sig ret tæt på det nødstedte skib. Der blev sendt redningsmateriel over til havaristen, blandt andet nogle lange gummislanger med et mundstykke i den ene ende. Når så bølgen var i dal, skulle menneskene springe i vandet, holde i slan-

gen med mundstykket for munden. Når så bølgen var i top, blev de halet ind på redningsskibet. Der var så langt ned til bunden af bølgen, at bedstefar ikke turde springe, men han havde en bror, som var kommet med ved et uheld – han fik den slange, bedstefar ellers skulle have haft. Dagen efter var det stille vejr og det tilbageværende mandskab kunne gå over i redningsskibet. De redede blev så sejlet til en ø med kun et fyrtårn. Da de sidst ankomne kom over til øen, sad de første i lånt tøj, flere af dem i dame-tøj. Øen var så lille, der kunne ikke skaffes klæder nok – derfor.

Bedstefars broder var som omtalt med på den tur. Han var lige ankommet få dage i forvejen. Alt det, han ejede, lå nu på havets bund. De ansatte mistede alt, hvad de havde med, men fik fuld erstatning af marinen. Broderen var jo ikke ansat i marinen, men han fik det samme. Amerika var ikke så smålig – de var glade for emigranter på det tidspunkt.

Der var et efterspil. Både officerer og menige kom i retten for at give søforklaring. Det viste sig, at kaptajnen havde været beruset. Han havde tegnet et forkert bestik, derfor var de sejlet ind i nogle klipper. Det kostede ham 10 år tilbage i graderne. Det sprog, der blev anvendt i retten, forstod søfolkene ikke. De skulle så sværge. Det gik for sig på den måde, at 4 eller 6 mand holdt ved en bibel med 2 fingre.

Han var ved marinen i 6 år. I den tid savnede han to ting, nemlig rugbrød og træsko. Allerede på det tidspunkt brugtes der gummistøvler – det var 30 år før herhjemme, men de var meget kolde at gå med. Han tog aldrig mere et par gummistøvler på efter den tid.

Hans yngre bror, der hed Karl, havde derhjemme været herskabskusk i Stautrup hos en rig mand der. Da var der jo ingen biler, hverken i Amerika eller i Danmark. I Amerika blev han kusk og gartner hos en sagfører. Han gav sig senere til at være farmer. Bedstefar hjalp sin bror et år med farmen. Det var andre forhold at drive landbrug på end hjemme. De skulle bruge nogle heste, men naboerne rådede dem til ikke at købe. Der var herreløse heste i en stat længere vest på.

De tog ud og fangede 4. Det var jo noget andet, end de var vant til hjemmefra. Der var også andre ting, som forekommer mærkelige. Der var blandt andet en farmer med mange køer. Han stod en dag og manglede mandskab til malkning af disse. Nogle polske koner tilbød sig. De ville hellere end gerne gøre dette arbejde, men farmeren

turde ikke lade dem komme til – han var bange for, at ingen ville købe mælken, når den var malket af kvinder.

Da han havde hjulpet sin bror et år, rejste han hjem. Han havde været en tur hjemme før den tid, hvor han opholdt sig hos en søster i Århus. Da kunne han ikke finde sig til rette under danske forhold – han længtes efter Amerika. Når han var der, længtes han alligevel hjem. Anden gang han var hjemme, købte han en landejendom i Holme Bjerge, så var det slut med rejseriet.

Der var sket store fremskridt med sejltiden i de 7 år, han var i Amerika. Den sidste rejse hjem tog kun 8 dage – hjem til træskoen og det danske rugbrød.

Fra 1922 til 1930 havde jeg ophold hos mine bedsteforældre. Mine forældre var døde i en ung alder, min far døde kun 33 år gammel, min mor blev kun 30 år.

Noter

Bedstefar var gift med min mors mor.

Hans navn var Søren Peder Pedersen.

Bopælen var 1922-1930 Ballen (v/ Ask-Malling).

Fra 1935-1937 samme sted i Ballen og derefter 1937-1941 i Oldrup (v/ Hundslund). Bedstefar døde der i 1941.

Toften: Det stykke jord, som ligger nærmest bygningerne.

Der kom en del svenskere til Danmark efter krigen 1864 og det var en betingelse, at de var store og stærke, ellers kunne de ikke få ophold.

C.C. har aldrig set sin bedstefar drikke en kop mælk. Hestene måtte ikke presses, så kunne de blive "forfangne".

Oliekagerne var presset i sække (baller).

Den nu forsvundne landsby Gellerup

af **Palle Lykke**

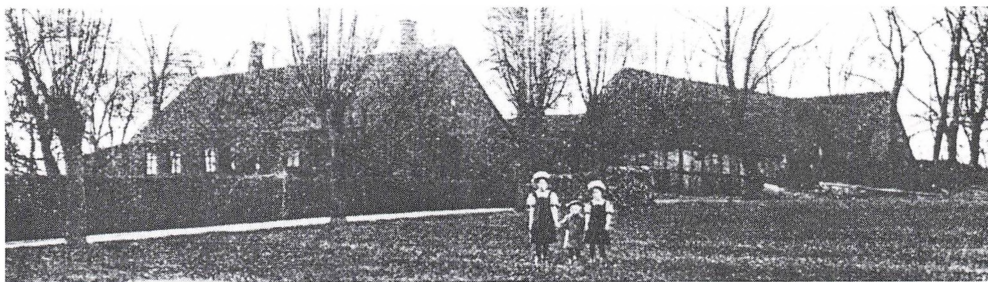
“Man kan allerede nu spå, at den gamle landsby Gellerup med tiden ganske vil forsvinde”.

Således skrev lokalhistorikeren Aug. F. Schmidt i 1962 i sin ottende bog om *Brabrand og Aarslev Sognes Historie*, og vi må vel erkende, at spådommen er gået i opfyldelse.

Endnu den dag i dag er navnet Gellerup kendt viden om, men betegner nu noget ganske andet end tidligere. I nutiden henviser det til det omfattende almennyttige boligbyggeri, som Brabrand Boligforening indenfor den seneste snes år har ladet opføre i nærheden af stedet, hvor Gellerup Nordgård lå.

Gellerupparken set fra Silkeborgvej 1987.

Gellerup Nordgård i begyndelsen af dette århundrede. Gården lå, hvor nu den sydvestlige del af City-Vest er placeret.

Denne gårds navn holdes endnu i live, nemlig i hhv. Nordgårdskolen og Nordgårdshallen. Også navnet Nordgårdcentret har eksisteret. I en tidlig fase var det knyttet til det senere Gellerup-Center, nu City-Vest, der ligger hvor Nordgårdens bygninger stod.

Af dette skal man ikke forledes til at tro, at landsbyen Gellerup i øvrigt lå oppe i nærheden af Århus-Silkeborg landevejen. Tværtimod havde den sin plads nede i dalen, umiddelbart nord for stedet, hvor den jyske længdebanes spor er trukket. I 1961-62 opførtes Gjellerupskolen dér, hvor en anden af de gamle Gellerupgårde havde ligget.

Gellerup Nordgårds placering nord for landevejen skyldes særlige omstændigheder. I 1868 brændte to af landsbyens gårde, og den ene genopførtes da en lille halv kilometer nord for sin oprindelige toft.

Vikingetiden

Ikke før 1299 omtales landsbyen i noget kendt historisk dokument. At dens tilblivelse dog sikkert ligger o. 300 år tidligere, tyder meget på. Først og fremmest byens navn, men også dens placering, hvilket er to sider af samme sag. For Gellerup er en *torp*-bebyggelse, en torpby. Det nuværende navn er en videreudvikling af *Gyældthorp*. I

denne form fra 1299 kan vi iagttage den rene t(h)orp-endelse.

Denne runde broche fra 900årene, udgravet i Brabrand, kan have tilhørt Giallis forfædre.

Torpbyerne dannedes ved udflytning fra andre byer, og her antages Brabrand at være Gellerups adel- eller moderby. Efter den mest udbredte forklaring, der dog ikke nødvendigvis er sand, henviser første led i *Gellerup* til et førkristent mansnavn, *Gialli* el. lign., måske *Gialdi*. I overensstemmelse med, hvad vi ellers ved om tidens navneskik i forbindelse med torpbebyggelserne, tør vi da tro, at hin hedenske bonde Gialli er ud-

vandret fra Brabrand, der i vikingetiden lå en smule vestligere end senere. Har Gialli været en bryde, må vi antage, at hans trælle er blevet kommanderet til bl.a. at gøre indhug på den skov, hvis rester endnu eksisterer under navnet Gellerup Egekrat.

Middelalderen

Lad os kaste blikket på det omtalte, første kendte dokument, som nævner Gellerup (Mark) – *Gyældthorpmark* – nemlig et såkaldt beskyttelsesbrev, der i 1299 udstedtes af Erik Menved.

Kongens meddelelse eller trussel lød således:

“Erik, af Guds nåde danskernes og venedernes konge, hilser alle, der ser nærværende dokument, evindeligt i Herren. Vi forbyder strengt, at nogen, såfremt han vil bevare vor nåde, fordrister sig til at sende svin, geder, hopper eller andre kreaturer til *Hindthorpmark*, *Groskæmark*, *Gyældthorpmark* og *Kysingmark*, som de er de os

elskelige herrer Århuskannikernes *enemærke*, uden deres udtrykkelige tilladelse, og enhver, som gør det, skal ikke undgå Kongens straf. Til vidnesbyrd herom er vort segl vedhængt nærværende dokument. Givet i Horsnæs i det Herrens år 1299”.

Beskyttelsesbrevet meddeler altså, at Gellerup er Århuskannikernes *enemærke*, hvilket vil sige, at de var de eneste, der ejede jord i og ved landsbyen. Hvorledes og hvornår Gellerup er kommet under Århus Domkapitel (altså derværende kanniker/præster), kan der ikke oplyses noget om. Men vi ved, at domkapitlet efterhånden blev Østjyllands største ejer af jordegods. At f.eks. kornafgifterne er blevet inddraget med hård hånd, tør vi gå ud fra. Det katolske kapitel har brugt flere kræfter på materielle end åndelige sager.

En lidt senere kilde, fra 1300-tallets første halvdel, kan dog tydes, så det kunne se ud, som om domkapitlet pludselig på et tidspunkt og af ukendte årsager har afhændet hele Gellerupjorden. Da imidlertid en tredie

Vestligste del af Gellerup Egekrat set nordfra med Brabrand Sø i baggrunden. Fot. nov. 1987.

Oricus dei gr̃a danorum sclauorū q; thorp. grotskæ
 ræ Om̃ib; presens scriptum enentib; et kyfing &
 salutem in domino sempit. Phibemus districte cumær
 sub optentu gr̃e nr̃e ne quis porcos capras iumenta ulkÿ
 alia pecora ad hindthorp mark. grotskæ mark. gyældthor
 mark et kyfing mark que sunt cumærkÿ dilcorum nobis
 dominorum canonicorum arufien. mittere p̃sumat sine ip̃o
 licentia sp̃ali. quod quicumq; fecerit regiam nō effugiet
 ultionem. In cuius rei testimoniu sigillum nr̃m p̃sentib;
 est appensum. Datum holsnæs. Anno domini. m. cc. xc. ix.

Afskrift i Liber Aarhusienses, Aarhusbogen, af Erik Menveds beskyttelsesbrev fra 1299. Navnet »Gyældthorp« ses som sidste ord i 5. linie fra oven i den latinske tekst.

kilde, fra begyndelsen af 1400-tallet, så at sige genetablerer Århuskannikernes ejendom over Gellerup, har det været hævdet – og sikkert med rette – at den mellemliggende kilde kan have været mangelfuld i sine oplysninger. At den i sin redegørelse for kapitlets besiddelser simpelthen har glemt at medtage Gellerup og måske andre dele af godset. For i 1427 er igen alt ved det gamle – sådan da, thi nu hedder det, at “Det niende præbende (en kanniks indtægter inkl. bolig, penge og fødevarer) er St. Olavus’ Kirke, hvis bords gods er (bl.a.) i Giældorp (Gellerup) en halv mark”.

Denne redegørelse synes dog også at være ufuldstændig, da f.eks. kun halvdelen af de besiddelser, som vi fra anden side ved, at kapitlet havde i Årslev, er anført. Det samme kan meget vel tænkes at gælde for Gellerup.

Ved Reformationen kom kannikernes

gods ikke under Kronen, og kapitlet nedlagdes først langt henne i 1600-tallet.

Frem til udskiftningen 1781

I 1682 fremkom Forarbejderne til Christian Vs Matrikel 1688. Heraf fremgår om Gellerup, at landsbyen da består af 4 gårde (i Brabrand var der 13), og at det dyrkede areal andrager 167,9 tdr. land (for Brabrand var tallet 409,1).

Og samtlige gårde har altså tilhørt domkapitlet i Århus. Således forholdt det sig i 1299 og tilsvarende i 1427. Som antydet giver det dog god mening at hælde til den anskuelse, at Gellerup gennem hele 1300-tallet hørte under domherrerne, de Århuskanniker.

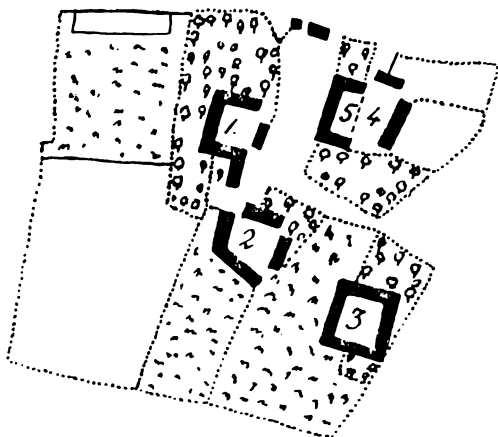
I en afhandling om gods, der har tilhørt Århusbispen og hans kapitel, siger Poul Rasmussen i 1944: “Af 4 gårde i Gellerup

betaltes der 16 hestes gæsteri og 16 ørtug korn, altså 1 ørtug for hver hests gæsteri". 1 ørtug svarer, alt efter kornets art, til henved et par hundrede liter. Gæsteriet kunne til tider afløses af andre ydelser, der i værdi svarede hertil.

I tiden mellem 1427 og 1648 øgedes kornafgiften for hver af de 4 gårde i Gellerup med 1 ørtug, en byrde det i dag kan være svært at forestille sig størrelsen af; og Århuskannikerne var ingenlunde kendt for at lade nåde gå for ret.

Vi ser, at Gellerup vedvarende har bestået af 4 gårde ned gennem årene. Da der efter alm. skik (definition) går mindst 3 gårde til en landsby, har den gamle torpbebyggelse altså klaret sig som sådan.

Lad os kort forsøge at danne os et indtryk af Giallis nu allerede ældgamle torp, som bebyggelsen og omgivelserne har taget sig ud i slutningen af fællesskabstiden midt i 1700-tallet.

Gellerup 1781.

De 4 gårde, dog i kortere perioder vist kun 3, har ligget ret tæt sammen, således at en

egentlig gadeplads imellem dem ikke har eksisteret. Men mellem de rørtækte, lerklinede bindingsværksbygninger har dog været plads til en gadedam. Det ved vi, fordi den ca. 100 år senere meddeles at være blevet tildækket. Om et bystævne – en cirkel af marksten omkring et træ – eller tilsvarende har eksisteret, ved vi intet om; ellers har bymændene i sødallandsbyen vel klaret sig med blot at stå og tale om, hvornår det fælles arbejde på de ejerblandede vange skulle begynde, hvem der efterfølgende år skulle afse foder til bytyren, hvis ansvar det skulle være at se til dammen o.s.v.

Indtil nu havde forholdene i Gellerup landsby gennem århundrederne været statiske, hvad angår de elementære ting. Kommende tider var som de forgangne. Med udskiftningen 1781 ændredes dette.

Filosofien bag jordreformerne var, at selvejerbonden ville vise sig mere "dynamisk" end fæstebonden. At udføre hovarbejde for andre var i det lange løb til skade for hele landbruget under et, erkendte man, og en løskøbningsmulighed stilledes derfor i udsigt. Der skulle dog gå mange år, før et større antal bønder var ude af deres afhængighedsforhold til de respektive typer af godsejere. Aug. F. Schmidt meddeler, at en af Gellerupgårdene endnu i slutningen af forrige århundrede betalte tiende til Århus Domkirke. I de trykte fremstillinger forlyder der intet om, hvorvidt det straks kom til forhandlinger for Gellerupbønderne, men udskiftning af landsbyens jorder blev der naturligvis tale om. Den tog form af en såkaldt stjerneudskiftning, hvilket vil sige, at man slap for udflytning af gårdene. I stedet afskaffedes de blandede agre til fordel for en tildeling til hver gård af en tragtformet

markdel, der “strålede” ud fra hver af gårdene, og hvor det nu var op til den enkelte selv at disponere over afgrødernes fordeling og behandling.

I følge J.H. Bredsdorff, der i midten af 1820erne beskrev daværende Århus amt med henblik på “nærværende tilstand i økonomisk henseende” var udskiftningen i Gellerup “bedre” end i Brabrand, hvor den betegnedes som “mådelig”.

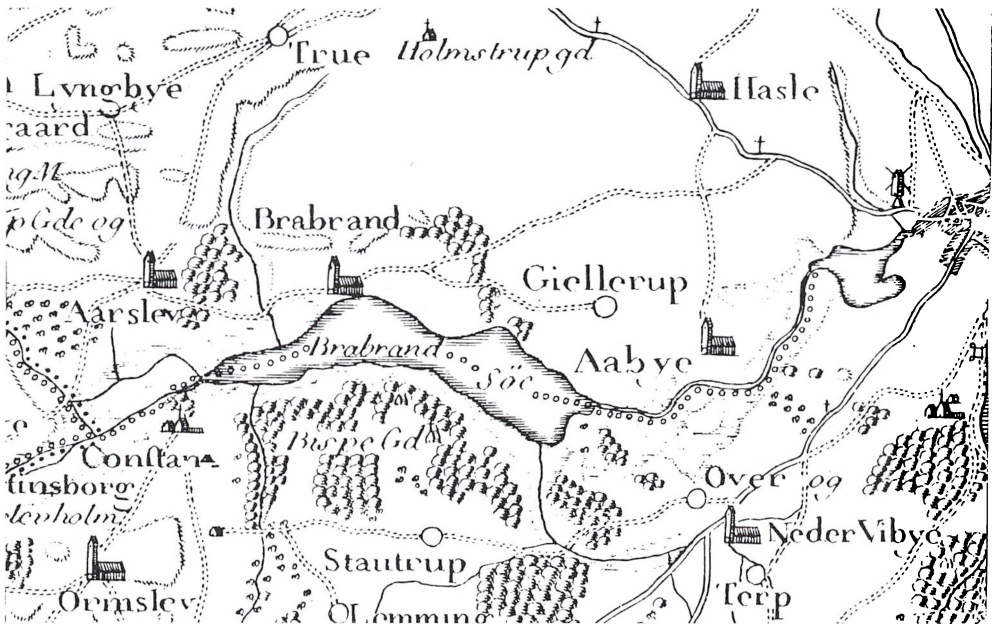
Træk af landsbyens liv i 1700-tallet

Gellerup hørte under Brabrand sogn. I 1691 hedder det i en indberetning om degnen: “Af Brabrand Sogn nyder han alene til påske af Brabrand By og Giellerup By 1 snes æg og et brød, men af True By og Yderup By

aldeles ingen”. Vi ser heraf, at degnen aflønnes i naturalier, eller rettere: viktualier. På samme tid lader indberetningen os forstå, at degnen betjente hele 4 byer i sognet.

26 år senere – i 1717 – har pastor Hutfeld, Brabrand, til biskoppen afgivet en skrivelse om skoleforhold i Kasted og Brabrand sogne. Heri hedder det: “Udi Brabrand er et skolehus, bygt af Brabrand bymænd på samtlig byens grund, hvorudi holdes skole af degnen Michel, studiosus”, og det tilføjes, at “til hannem søger ungdommen af Giellerup”. Altså søgte gellerup’erne ikke blot kirke, men også skole i Brabrand. Dette forhold skulle dog senere ændres.

Endnu henne i 1770 gjaldt det for degnen i Brabrand, at dele af indtægten beholdtes i

Videnskabernes Selskabs Kort 1789. Landevejen mellem Århus og Silkeborg blev først åbnet i 1850erne. Indtil da måtte kørende via Hasle og syd om Årslev Skov, hvis man agtede sig mod Midtjylland. Gående og ridende kunne dog benytte Ry stien, der gik fra Århus over Åby og Gellerup frem til Brabrand. Denne sti, hvis fulde løb ikke er angivet på kortet, omtales allerede i 1600tallet.

fødevarer, der forfaldt ved bestemte begivenheder i kirkeåret. Der tales således om "påske-rente udi Brabrand Sogn alene af Brabrand og Giellerup by et lidet brød og en snes æg af hver mand". Vi bemærker her, at der står "af hver mand". Og mon ikke der i den ovenfor citerede 1691-indberetning var tale om en forglemmelse, netop hvad dette sidste angår? For der er dog væsentlig forskel på enten at modtage 2 brød og 40 æg fra de to byer ialt, eller at få samme portion fra hver af de på den tid ialt 18 mænd i Brabrand og Gellerup. Hvis nemlig en "mand" her er lig en gårdbonde, ville degnens udkomme blive 18 gange "en snes" = 360, eller med andre ord ca. ét æg til hver dag i året. Hertil kom altså ialt 36 "brød" fra de Gellerup og Brabrand mænd. Man må håbe for degnen, at godernes udlevering har kunnet fordeles lidt ud over året...

Hvorledes det hjemlige liv indendøre har formet sig, kan vi kun gisne om. Gellerup lå meget langt fra hovedstaden, og de åndelige impulser, der udgik herfra, er næppe nået hinsides de større købstæder. En af disse, Århus, lå ganske vist ret nær, men der var himmelvid forskel på landsbybondens og købstadsborgerens hverdag og erfaring. Mens handelsborgerskabet og embedsmændene i købstæderne har diskuteret de nye strømninger i politik og åndsliv, har naturligvis en mere jordbunden mentalitet hersket i landsbyen. Her har man, i det omfang man beherskede læsningens kunst, formentlig især gjort sig bekendt med almanak, bibel og salmebog, måske tilmed de såkaldte folkebøger, som solgtes af omvandrede kræmmere.

Der er naturligvis ingen grund til at tro, at gellerup'erne ikke som andre landsbyboere

har hengivet sig til de fester, som afgang af årets gang og arbejdet. Her kan tænkes på julestue, majridning, diverse påskelege og jo ikke mindst høstgildet, som man véd har været fejret hvert år, ja faktisk helt frem til 1960. Ej heller kan der herske tvivl om, at det, vi i dag kalder overtro, har tilbudt sig med en vis fascination nede i den lille landsby i dalen. Adskilligt har man bildt sig selv og hinanden ind for at få rede på liv og død.

Den tidligere omtalte, ret begrænsede ga-deplads i Gellerup skulle senere blive noget større, idet man fra nu af, ved nedrivning og genopbygning, søgte at komme lidt væk fra hinanden, uden at landsbykarakteren af den grund gik tabt. I tilfælde af ildsvåde har dette naturligvis været en fordel, men det har vel også spillet ind, at den enkelte bonde, der jo nu principielt selv styrede gården, efterhånden er blevet mere og mere grebet af de dengang ganske nye idéer om bl.a. det: at have et privatliv. Der har dog stadig været grænser for, hvad den enkelte kunne foretage sig, uden det kom andre i landsbyen for øre.

Gellerup i forrige århundrede

Fra omkring 1818 skulle børnene fra Gellerup ikke længere vandre mod vest, når de skulle i skole. Gennem de følgende henvend 4 snese år var landsbyen nemlig henlagt til Åby skoledistrikt. I grundlovsåret 1849 bestemtes det, at en mand fra Gellerup skulle indtræde i Åby sogns forstanderskab, hvor han dog udelukkende skulle have indflydelse i sager, der angik skoleforhold. Ved en anden lejlighed bestemtes det, at husmænd fra Gellerup skulle udføre en af de 3 ugentlige arbejdsdage for skolen til skolen i Åby

og 2 til Brabrand skole. Brabrand betalte på den tid lidt mindre end $\frac{3}{4}$ af de årlige udgifter, som Åby havde til skolevæsenet.

De skolesøgende, der nu skulle mod øst, har vel i begyndelsen kunnet benytte den gamle, såkaldte Ry Sti, der løb mellem ledet ved Århus købstad og videre over Åby, Gellerup og frem til Brabrand, men denne vej nedlagdes i 1829.

Midt i 1850erne anlagdes en vej – nuværende Louisevejs forgænger – nede fra landsbyen op til den nyanlagte hovedlandevej mellem Århus og Silkeborg, og fra begyndelsen af 1860erne har i hvert fald de sydligst boende i Gellerup måttet affinde sig med at se bygningerne indhyllet i røg og damp, når det splinternye Randerstog bumlede forbi.

Nu var det næppe gnister fra det frembrusende tog, der forårsagede branden i Gellerup i 1868; der menes at være tale om et uheld i forbindelse med bagning. To gårde og et hus nedbrændte. Den ene genopførtes året efter nord for landevejen og kaldtes nu Gellerup Nordgård.

Når ejeren valgte netop dette sted til genopførelsen – dér, hvor nu City-Vest troner – skyldtes det næppe hensynet til den forbedrede udsigt, men nok så meget placeringen ved hovedfærdselsåren. Der har herfra kun været en lille halv times hestevognskørsel til de århusianske købmandsgårde samt mejeri og mølle.

Nede i landsbyen Gellerup er der i midten af 1870erne 3 gårde og et par huse. Gårdene var Gellerup Gammelgård, Gellerup Hovgård og Gellerupgård. Nær ved skulle snart flere gartnerier og beboelseshuse skyde frem. Det er også ved denne tid, at bygningerne, der i dag rummer kommunens første

naturformidlingscenter, opføres ud til engene nede sydøst for landsbyen.

Der kan ikke herske tvivl om, at man siden de ældste tider har vidst at gøre god brug af Brabrand Sø. For Gellerups beboere har fisk ikke været ukendt føde. Hertil kommer søområdet jagtmuligheder – vildænder og rørhøns især. Men først og fremmest har søen gavmildt leveret materiale til den forholdsvis omfattende sivfletning, som gennem tiderne har fundet sted ved søens nordside, specielt ved Åby og Gellerup. Folk, der ikke selv ejede jord, og som derfor var henvist til at arbejde for andre, har i vintertiden haft en beskedent ekstraintægt ved forarbejdning af tørrede siv. Der har været tale om sivmætter og sivsko, men en produktion af større kurve har ikke fundet sted. Hertil var sivene ikke solide nok.

Foruden produktion til eget brug har der været tale om torvesalg i Århus. Enten er man ankommet med toplæsset trillebør eller har benyttet sig af jernbanens torvedagsrabatter.

Det hedder sig, at der i 1870-80erne boede 3 husmænd i Gellerup, der mest levede af søen. Men allerede i Bredsdorffs landøkonomiske redegørelse fra 1820erne hedder det (om Åby, ganske vist), at “ikke få af mandkønnet sysselsætte sig med sivarbejder”. Bredsdorff vidste naturligvis udmærket, at det ikke var blandt gårdenes ejere, altså bønderne, man skulle søge disse personer af “mandkønnet”, for han siger senere: “Der haves en industrigren med sivarbejder, som giver husmændene og mangan tjene-stekarl god fortjeneste”, og således var det fremdeles henne i århundredets sidste fjerdedel, omend det vel kan diskuteres, hvad der skal forstås ved “god fortjeneste”.

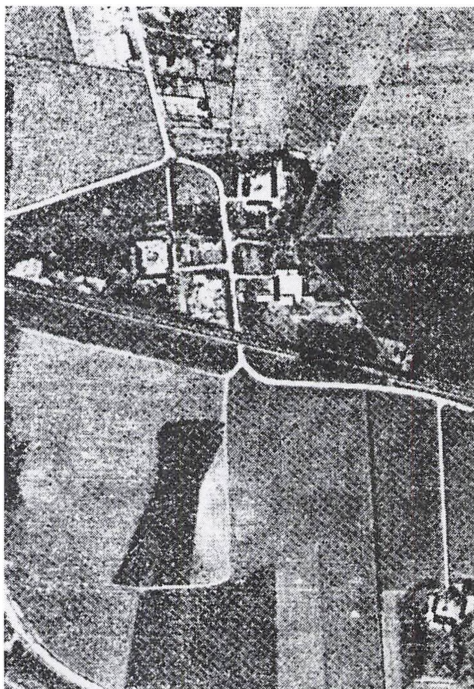
Sidst i 1870-erne udbrød der en tyfusepidemi i Gellerup. Man mente, den skyldtes det stillestående, langt fra rene vand i den gamle dam, hvorfor man tilkastede den.

Det er vel tænkeligt, at gårdejer A. Jørgensen, Nordgården, ikke har været helt upåvirket af denne epidemi, da han meldte sig som medinitiativtager til oprettelsen af Brabrand-Aarslev Kommunes Sygekasse, der stiftedes 1881.

En anden A. Jørgensen, der levede fra 1867 til 1935 og var gårdejer i Yderup, fortæller i sine erindringer, at "nogle af mine kæreste barndomsminder hvad leg og morskab angår knytter sig til Gellerup". Jørgensen beretter herunder om sin kusine, Birgitte Højriis, der netop i 1870erne blev alvorlig syg og døde. Om Birgitte på Gellerupgård døde af tyfus, ved vi dog ikke.

I årene omkring 1880 var det, at vejen, som går fra Gellerup og hen bag stedet, hvor Villa Nøjsomhed (nuværende Silkeborgvej 599) opførtes, blev anlagt. I dag hedder den Brabrand Skovvej. Måske har Brabranddommen da benyttet denne, når man i tilfælde af magsvejr aflagde den festlige fastelavsvisit i Gellerup. Tilsvarende har Gellerupfolkene kunnet benytte den i modsat retning, når man i samlet flok begav sig til den årlige høstfest i Brabrand Kro. Og i hvert fald en del af vejen har den tillige kunnet anvendes af børn og unge fra Gellerup, når disse igen fra 1896 skulle gå i skole i Brabrand. Gellerup var på ny lagt under Brabrand Skole. Men først og fremmest har den nye vej, der på en del af strækningen følger den i 1829 nedlagte Ry Sti, naturligvis tjent den almindelige færdsel, og den har været en genvej mellem Gellerup og Bra-

brand. Endelig har den forbundet og medført nye bebyggelser.

Gellerup. Luftfoto 1954 før Louisevej rettedes ud.

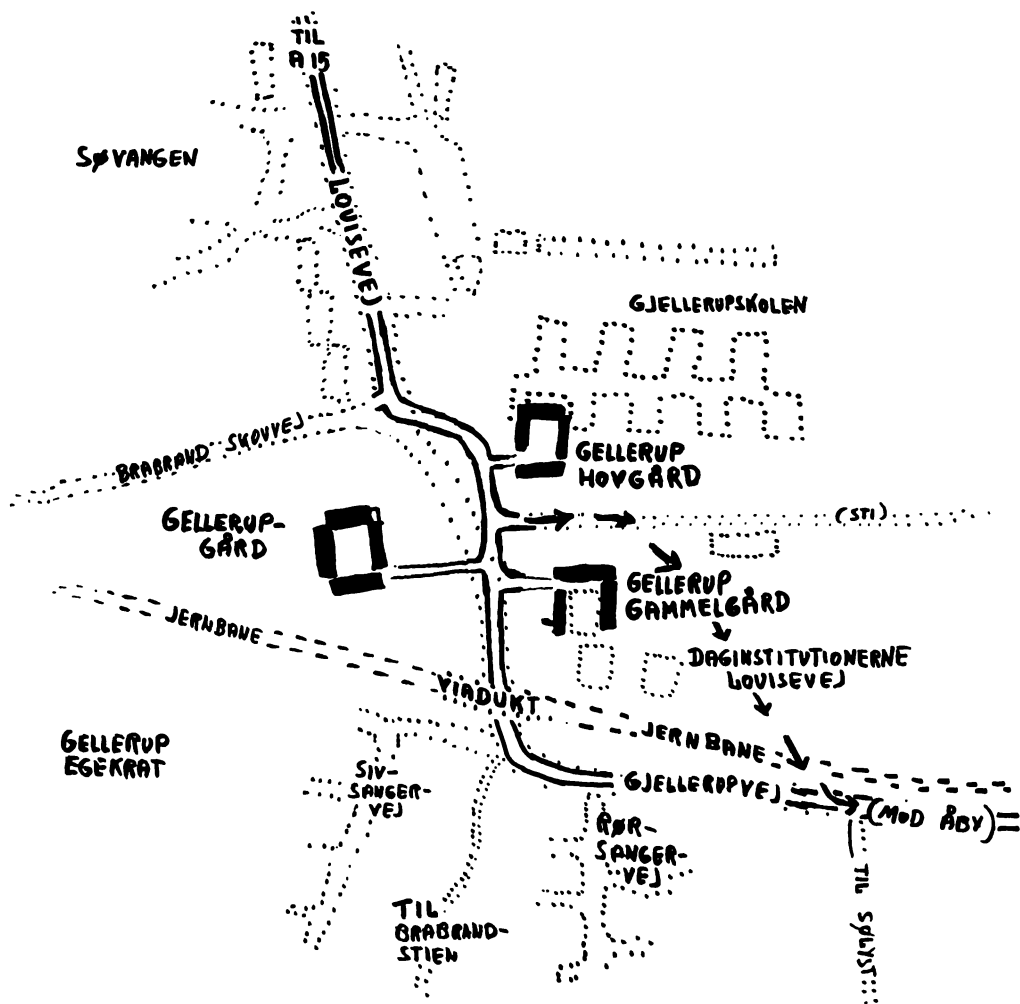
Gellerup i dette århundrede

Det er i det 20. århundrede, de store forandringer sker for dallandsbyen øst for Brabrand og vest for Åby. Mange gange i det 1000 årige spand af tid er gårdene blevet brudt ned og bygget op på ny, og landsbyen eksisterede endnu i midten af dette århundrede. Men fra omkring 1960 går det meget stærkt tilbage for den, og i dag må den afgjort betragtes som udslettet. Men på samme tid er noget nyt og anderledes opstået, og dens navn lever videre som betegnelse for det moderne boligbyggeri nord for nuværende hovedvej A 15.

Ved århundredskiftet var der i Gellerup

landsby 3 gårde og et par huse. Uden for landsbyen, men hørende til her, lå endnu et par gårde samt gartnerier og beboelseshuse.

Hen mod midten af århundredet var Storårhus allerede godt i gang med at brede sig, og opkøb af jorder fandt sted med hen-

Gårdenes placering og vejføringen gennem Gellerup fra viaduktens anlæggelse og frem til 1955 er optrukket på tegningen. Vejens tidligere løb mod Åby er angivet med pilesignatur.

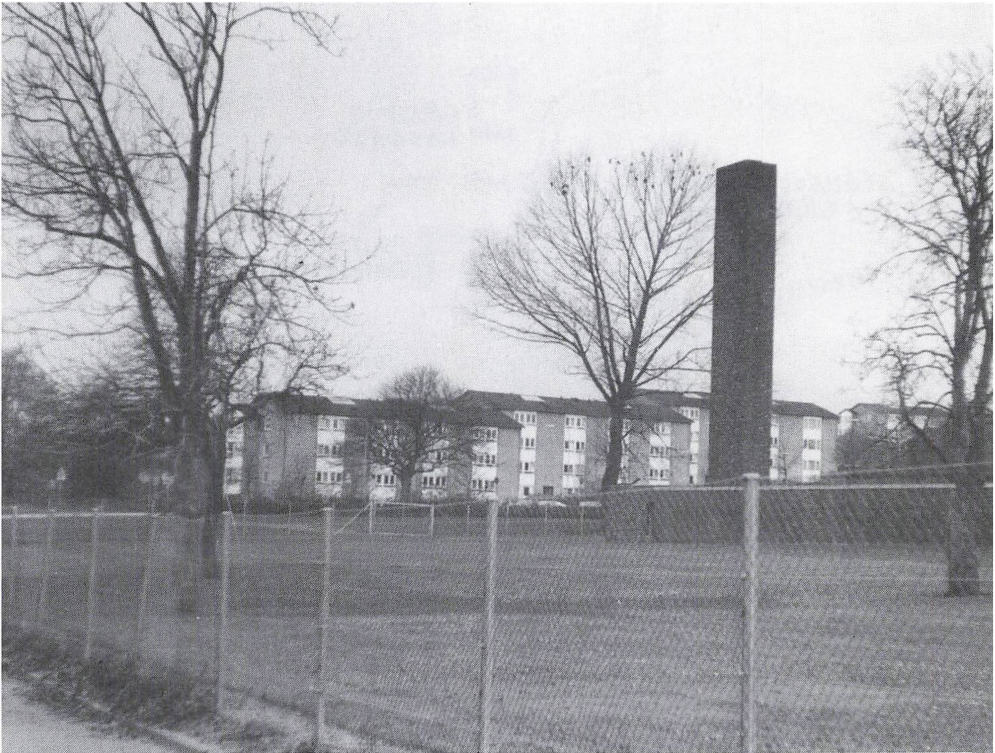

Gjellerup Hovgårds anseelige hovedbygning o. 1920.

blik på oprettelse af omfattende boligkvarterer, der skulle blive større end nogen, man tidligere havde set. Derfor krævedes også

plads til skoler og institutioner. Fremme i 1960-erne må der have været tale om, at det var givtigere at afhænde end at drive landbruget videre. Måske især fordi der ikke har været tale om enten meget store eller højt specialiserede brug.

I 1935 var det samlede indbyggertal for Engmarken og Gjellerup 336. For Gjellerup alene var tallet så sent som 1950 kun 73. Det vil her føre for vidt at redegøre i detaljer for alt, hvad der herefter skete i og i nærheden af Gjellerup, kloaklægning, renseanlæg, opkøb af jorder, opstilling af elmaster, indlæggelse af elektricitet, vand m.m., men nævnes skal det dog, at det nu var ved at være

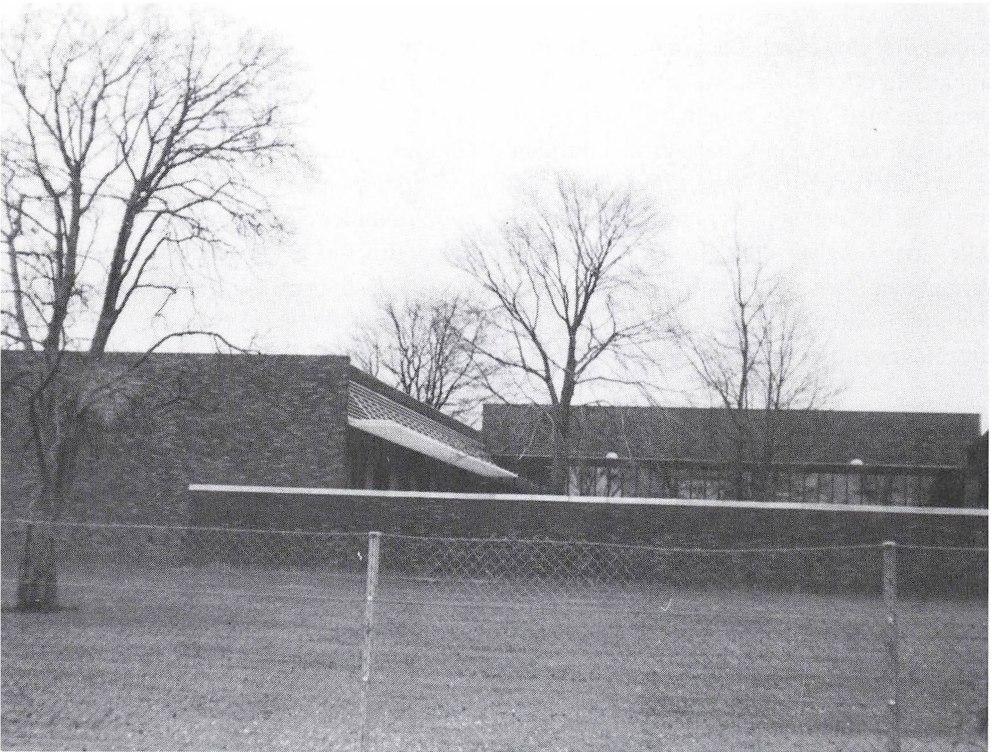
Gjellerupskolen. Den cirkel, som træerne danner i og ved Gjellerupskolen, er identisk med læplantningen som omgav Gjellerup Hovgårds bygninger og have. I baggrunden Søvangsbyggeriets sydøstlige hjørne. Fot. nov. 1987.

slut med de åbne, gamle Gellerupmarker, der havde strakt sig på begge sider af Louisevej, som vejen nu kaldtes, der gennem et århundrede havde forbundet landsbyen med landevejen mellem Århus og Silkeborg. På vestsiden knejsede snart Søvangsbyggeriets "vældige husblokke", som Aug. F. Schmidt kaldte dem, og på østsiden udstykkedes til huse med haver.

Hovedvejsomlægningen medførte i 1960 nedrivning af Brabrand Kro. Hermed var der sat punktum for et af højdepunkterne i den gamle landsby Gellerups traditionelle festliv, thi hermed var det slut med det store, fælles høstgilde. Nu kunne man vel finde

andre lokaler til fejringen af denne begivenhed, der var bestemt af vejrguderne og årets gang og ikke af klokke tid og kalender, men typisk for tiden var det jo, at den voldsomt tiltagende automobiltrafik nu krævede at komme uden om Brabrand i dens hastige færd øst-vest.

Og straks efter vælter Gellerupgårdene omkuld. I skiftende udformninger har de ligget nogenlunde samme sted i århundreder, men Søvangsbebyggelsen kræver nu sin egen skole. Omkring 1960 nedrives da Gellerup Hovgård, og en folkeskole til 800 elever opføres på dens tomt. Der er noget næsten besk ironisk ved, at et kunstværk, opført

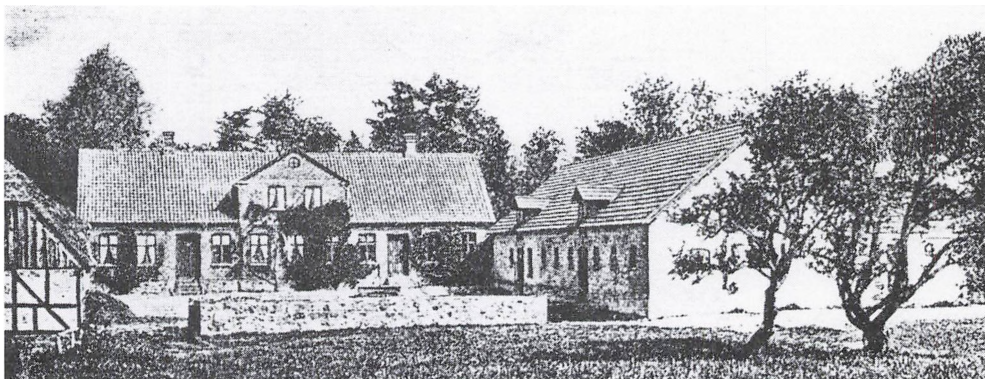
her midt i 80'erne lige ved skolens indgang med sin stensætning vækker mindelser om det ældgamle bystævne, som i visse danske landsbyer udgjorde stedet, hvor bymændene i traditionalismens tid, før ca. 1780, tog alle beslutninger angående landsbyfællesskabet.

Også syd for jernbanen skete der noget på gammel Gellerupjord. Veje anlagdes, og villaer rejstes. Beboerne i dette nye kvarter nyder det privilegium at have særdeles nem adgang til en spadseretur i det gamle Gellerup Egekrat, hvis rester er bevaret som "urskov".

Oppe i 1960erne øgedes behovet for daginstitutioner voldsomt. Gellerup Gammelgård blev købt og nedrevet, og hvor den lå, findes nu vuggestue, børnehave og fritidshjem. Herefter kan landsbyen Gellerup ikke længere med nogen rimelighed hævdes at eksistere. Af de gamle gårde står i nutiden kun Gellerupgård tilbage, godt bortgemt bag den betragtelige læplantning, som til alle sider omgiver den. Bortset fra hovedbygningen, hvis sidste udførelse stammer fra midten af 1980'erne, står Gellerupgårds bygninger endnu i store træk som i slutnin-

gen af forrige århundrede, hvad det ydre angår. Dog har de tre sammenbyggede avslænger til langt op i dette århundrede været tækket med rør og strå. De nævnte bygninger er alle i grundmur. Umiddelbart vest for hovedbygningen findes en gammel vognport, der er opført af træ. Det samme er det lange, lave hønsehus, der befinder sig i sydsiden af den i nutiden eneste indkørselsvej til ejendommen. Udover denne har der eksisteret en nordlig, der løb fra den østlige længe og frem til stedet, hvor Brabrand Skovvej og Louisevej mødes. Resterne af denne tilgroede vej er endnu synlige, idet en del af træerne på dette sted tydeligvis har dannet en slags allé. Velsagtens nedlagdes den nordlige indkørsel i 1920'erne, da jernbaneviadukten opførtes og landsbyens vejføring ændredes. Indtil da havde vejen gennem Gellerup været ført nord om Gellerup Gammelgård. I 1950'erne søgte man at rette vejen ud, men dens svagt buede løb minder endnu om det gamle vejknæk.

Der drives ikke længere landbrug fra Gellerupgård, hvorfra der gennem de sidste to snese år er frasolgt store arealer, men en flok fjerkræ spankulerer dog omkring mellem

Gellerup Gammelgård set sydfra. Begyndelsen af dette århundrede.

bygningerne. Kvæget, der græsser på de gamle Gellerupmarker og -enge ved søen, og som brugerne af Brabrandstien kender så godt, hører til i Årslev.

I slutningen af 1960'erne påbegyndtes det særdeles omfattende boligbyggeri, som i nutiden er knyttet til navnet Gellerup. Den gamle gård, der blev flammernes bytte ved branden i Gellerup tilbage i 1868, og som året derpå genopførtes umiddelbart nord for landevejen som Gellerup Nordgård, blev i 1960'erne revet ned og gav plads for det butikcenter, som nu bærer navnet City-Vest. Nord og nordøst herfor ligger Gellerupparken, der med sine mange boligblokke udgør størstedelen af det, der i sin tid projekteredes som Gellerupplanen.

“Gellerup” opnåede pr. 26. februar 1977 at blive et sogn med egen kirke efter fra 27.

november 1975 at have udgjort et kirkedistrikt omfattende den østlige del af Brabrand sogn.

Ved udgangsdøren i Brabrand kirkes ældste våbenhus ligger som dørtærskel en rødbrun gravsten, som rimeligvis udgør det ældste bevarede Gellerupminde af »håndgribelig« art. For 80 år siden var det åbenbart endnu muligt at læse dens af fødder nedslidte indskrift. I hvert fald har Chr. Heilskov i sin afhandling om Gl. Århus Amts personalhistoriske indskrifter tydet den således:

I.H.S.

»Her under hviler erlig og velagte nu sl. Mand Las Jenson som Anno Christi 1659 er barnfødt udi Hasle og boede udi Aarhus udi 29 Aar og døde

Der er i dag daginstitutioner på stedet, hvor Gellerup Gammelgård lå. Men gårdens læplantning og en del enkeltstående træer er bevaret. Fot. nov. 1987.

udi Giellerup Anno 1730 udi hans Alders 71 Aar. Gud gifve hannem med alle tro Christne en glædelig Opstandelse«.

Kraniet med de korslagte knogler ses endnu ret tydeligt, mens teksten efterhånden ganske er bortvejret – som også landsbyen, hvor Las Jenson afgik ved døden.

Litteratur

Aarhus gennem Tiderne I-IV, 1939-41.
Bjerrum, Anders/Stednavneudvalget: Stednavne i Århus og Skanderborg Amter, Danmarks Stednavne nr. 12, 1964.
Brabrand Elektricitetsselskab: Det hvide lys, 1985.
Bredsdorff, Jacob Hornemann: Aarhus Amt, 1827.
Buch. M. og Gomard. C.J.: Danmarks Jernbaner bd. 1. MCMXXXIII.
Danmarks Kirker XVI, Århus amt 3. bd.
Danmarks Riges Breve (og amtsudgaven).
Danske Vider og Vedtægter II, 1908-10.
Hald, Kristian: "Træk af Aarhusegnens Bebyggelse", Østjydsk Hjemstavn 1946.
Hansen, J.J.: Større Danske Landbrug bd. 5, 1933.
Jensen, Kjeld: "Amtsraadsvalg og Amtsraadsmedlemmer i Aarhus Amtsraadsreds gennem 100 Aar I. 1842-1891". Østjydsk Hjemstavn 1941.
Jensen, Peder: "De gamle møller i Århus Stift" Aarh. Stifts Aarb. 1957.
Heilskov, Chr.: "Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt", Aarh. Stifts Aarb. 6, 1913.
Heilskov, Chr.: "De gamle Tværveje fra Aarhus og Horsens til Ringkøbing" Jyske Saml. 5. Rk. VI Bd. 1943-44.
Heilskov, Chr.: "Gravskrifter og andre personalhistoriske Indskrifter i Gl. Aarhus Amt" Jyske Saml. 3. Rk. Bd. 6, 1908-10.
Heilskov, Chr.: "Tilføjelser og Rettelser til Afhandlingen om Landeveje i Aarhus Amt" Aarh. Stifts Aarb. 7, 1914.

Jespersen, J.: Danske Gaarde i Tekst og Billeder 1. bd., 1923.
Jørgensen, Anton: "Fra Halvfjerdserne og Firserne. Efterladte Erindringer af Gaardejer Anton Jørgensen, Yderup", Østjydsk Hjemstavn I, 1936.
la Cour, J.C.B.: Danske Gaarde 1. bd. 1906.
la Cour, J.C.B.: Danske Gaarde II Sml., 1. bd., 1914.
Liber Aarhusiensens ell. Aarhusbogen (kopi i lokalhist. sml. hovedbibl. Mølleparken, Årh.).
Pedersen, Henrik: De danske Landbrug. Fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688, MCMXXVIII.
Rasmussen, Poul: "Bestemmelse af Mark Guldtalet (og Plovtalet) for Gods i Ning og Hasle samt Øster- og Vester Lisbjerg Herreder, som har tilhørt Aarhusbispen og hans Kapitel" Jyske Saml. 5. Rk. Bd. 6, 1943-44.
Rasmussen, Poul: "Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra c. 1315" Jyske Saml. 5. Rk. Bd. 5 og 8, 1941-42 og 1947-49.
Schmidt, Aug. F.: Aaby Sogns Historie bd. I, 1941.
Schmidt, Aug. F.: Aarhusegnens Landsbyliv, 1953.
Schmidt, Aug. F.: I/S Brabrand Elektricitetsselskab 1910-1960, 1960.
Schmidt, Aug. F.: Brabrand og Aarslev Sognes Historie, I-VII, 1937-55.
Schmidt, Aug. F.: Brabrand og Aarslev Sognes Historie, 1962.
Topografisk Historiske Haandbog, Aarhus Amt, Bd. I, 1949.
Trap, J.C.: Aarhus Amt, diverse udg.

Fattigvæsenet i Rye

af Ester Bæklund Baunsgaard

Samfundets svageste børn, gamle og syge og ikke mindst evenesvage, har til alle tider været afhængig af andres hjælp og godgørenhed. I middelalderen var tiggeri en legal måde at bjerge føden på, og det at give almisse til de fattige var den katolske kirke velbehagelig, så mange har måske også tænkt en smule på deres sjæls salighed, når en ekstra skilling eller godbid kom i tiggerens pose. Kirken og især de mange klostre, der dengang dækkede landet, opretholdt skoler, plejehjem og hospitaler og udøvede derigennem den eneste organiserede fattighjælp, der fandtes.

Da reformationen blev indført i 1536, blev alt klostergods inddraget under kronen, men da landet var udmarvet efter grevfejden, var der nok andet at bruge pengene til, end de fattige. Krigsgæld skulle betales, hær og flåde sættes i stand, så selv om en del af de milde stiftelser fik lov at fortsætte, kneb det meget med indtægterne. Og endnu større skarer greb tiggerstaven. De havde ingen anden udvej. De blev optegnet på lister og forsynet med et særligt tegn, der viste, at de havde lov at tigge. Det at give almisse var ikke så populært mere, og de mange tiggere var en plage. Derfor måtte de kun tigge i det sogn, hvor de hørte hjemme. Arbejdsduelige, dovne mennesker, der tig-

gede, blev, hvis det opdagedes, sendt på f.eks. fæstningsarbejde. En fattiglov kom dog i 1708. Der skulle være en almindelig fattigforsørgelse i stedet for tiggeri. Man opstillede fattigblokke i kirken og andre offentlige steder, men det fik kun ringe betydning, og først omtrent 100 år senere med fattigreglementet 6. juli 1803 kom der en organiseret hjælp i gang. Og det er fra den tid, jeg vil fortælle lidt om fattigforsorg i Rye sogn.

Det første møde blev holdt den 13. december 1803. Der står ikke, hvor mødet blev holdt, men det har sikkert været i præstegården eller på kroen. Kirken og kroen var jo centrale punkter i de gamle landsbysamfund. Det var kirkesognets grænser, der gjaldt, og præsten var født formand. Men ellers fortæller de to gamle protokoller, der blev brugt fra 1803 til 1856 mange ting om Rye sogn og dets mennesker. Mødet skulle egentlig have været holdt 14 dage tidligere, men på grund af den megen sne blev det altså udsat, så vinteren må være begyndt tidligt det år.

I mødet deltog politimesteren og den største lodsejer, selvejergårdmand Niels Jensen, tillige med de valgte sognemænd, Anders Rasmussen fra Emborg, Mathis Jensen og Peder Pedersen fra Rye, for efter

reglement af 5. juli at bestemme de fattiges forsørgelse til næste år. Præsten tilkendegav, "at han intet forslag havde forfattet, da han ikke indså, hvorfra forsørgelsen skulle komme. Da Rye sogn udgør et sognekdistrikt, der vel i henseende til sit lidet hartkorn og de få jordbrugere er mindre end noget andet i amtet, de fattiges tal er derimod meget betydeligt, og han ville overlade til den samlede kommission, hvad derved var at gøre". Man forstår godt præstens betænkelighed, for de fattiges tal var virkelig stort. De var mødt, og de blev delt op i tre klasser "efter den kundskab commissionen havde om dem og deres alder og forfatning".

I 1. klasse var dem, der intet selv kunne fortjene, og jeg vil nævne et par eksempler. "Nr. 1 i første klasse er Niels Rasmussen i Emborg. Han er 64 år og krøvling. Han kan intet fortjene" står der, og han får til underhold 1 tønne og 4 skæpper rug, 4 skæpper malt og 4 rd. i penge.

"Nr. 2 er Mons Jensens hustru, Mette Chrestensdatter. Hun er 82 år og svagelig og kan intet fortjene, manden er vel gammel, men arbejdsfør. Derfor tillægges hun kun en tønne rug og 4 skæpper malt"; men ingen penge.

I 2. klasse er to, nemlig nr. 7, Maren Jørgensdatter, Scheldal (Skeldal). "Hun er 45 år og noget vanvittig og kan kun om sommeren fortjene lidet. Hun har hverken fader eller moder eller understøttelse" fra andre. Hun får en tønne rug og 4 skæpper malt. Nr. 8 er 25 år. Hun er svagelig og kan ikke tjene. Hun er også forældreløs. Hun får en tønne rug, 4 skæpper malt og 2 rd. i penge.

De to eksempler viser, at man har skønnet om den enkeltes behov, om det så har været helt retfærdigt mod den "noget vanvittige"

Maren er en anden sag. Først i 1812 får Maren 1 rigsbankdaler.

I 3. klasse er der 21. De fleste er ældre. Nr. 9 er Rasmus Andersens enke, Mætte Andersdatter. "Hun er 71 år, men kan fortjene noget ved spind, og er endnu rørig". Hun får kun 6 skp. rug og 2 skp. malt, så må hun se at spinde sig til lidt sul på brødet. Men der var også andre problemer end alderdom, der kunne tvinge folk til at bede om hjælp; om nr. 13, Chresten Mouritsen i Rye er der skrevet: "Begge forældre er vel arbejdsføre, men de har to børn, Jørgen 15 år og Niels 11 år, som er syge og vanvittige, til hvilke de behøver understøttelse". De får en tønne rug og 2 skp. malt. Åndsvageforsorg var jo også kommissionens opgave, og det var vel ikke den de prioriterede højest. I flere tilfælde er det også folk med mange børn, der må have hjælp. Nr. 17 "indsidder Chresten Madsen har 5 børn, hvoraf det ældste er 8 år. Begge forældre er friske folk, men manden kan intet håndværk, og de kan i nærværende dyretider ikke fortjene brødet til børnene". De får 6 skp. rug, 6 skp. malt og 2 rd. i penge. At der før den tvungne fattighjælp er ydet frivillig hjælp fortæller nr. 27, der står: "Hans Pedersen i Emborg, ugift 83 år gammel kan formeldt sin alder ej erhverve det nødvendige og har en lang tid levet ved understøttelse af de 4 gårdmænd i Emborg". Han får nu en tønne rug og 1 rd. i penge. Alderdomsvaghed og deraf følgende uarbejdsdygtighed var nok et af de problemer, man bedst forstod. Alt i alt har man vel kunnet snakke om tingene og måske været mere fleksibel end paragrafferne i dag. Det viser følgende: "I Fiskehusene var der en gammel mand, nemlig Svend Mortensen. Han er 80 år og sengeliggende. Han har været forsørget af

sin svigersøn Simon Justsen, der har et sted på 6 skp. og 2 fkr. og han er villig til at forsørge ham som hidtil, når han blev fri for at betale bidrag til de øvrige fattige'. Det blev vedtaget. Det var noget om dem, der skulle have hjælp. Så kom problemet med at skaffe den.

Det de efter første beregning 1803 skulle have, beløb sig til 21 t. rug, 8 t. og 5 skp. malt og 28 rd. Om sognet har præsten, der hed Peder Pedersen jo sagt, at det var fattigt, og det var ikke usandt. I prokokollen står der, "at Rye sogn består af 72 t. hartkorn; der er 16 gårde i Rye by og på dens marker. Hver gård er på 2 t. og 6 skp. hartkorn, foruden præstegården og degnen i bemeldte by". Der nævnes også ejendomme i både Sønder- og Nørreskoven; et selvejerhus "Ryelund kaldet, af hartkorn 3 fkr. og et do hus i Skeldal og do Fårehuset kaldet. Rye Mølle og 4 gårde i Emborg by, samt de tre stæder i Fiskehusene kaldet", og efter de oplysninger kom ligningen.

De 13 gårdmænd i Rye og udflytterne i Hegnes og Fellund skulle af med 2 skp. rug, 2 skp. malt samt 3 mark i penge. 3 andre gårdmænd, deriblandt min tipoldefar på Glarbo Hedegård, sad i mådelige kår og havde mange børn at forsørge, så de slap med hver 1 skp. rug og 2 skp. malt. De beboere i Rye, der ejer de 6 panter i Sønder-skoven, ansættes desuden for deres formue til hver 1 rd. Der er flere små bidragydere. Tinghuset skulle således betale 1 skp. rug, 1 skp. malt og 1 rd. i penge. Præsten havde mådelige indkomster og mange børn. Han gav 4 skp. rug, 4 skp. malt, og degnen kunne af samme årsag intet give. De 4 gårdmænd i Emborg skulle hver af med 4 skp. rug og 4 ½ skp. malt hver. At Emborg-gårdene

kunne levere mest korn, skyldtes nok, at de er bygget på Øm Klosters nærmeste marker og har været veldrevne. Rye Mølle skal give 5 skp. rug og 4 skp. malt og 1 rd. Desuden oplyses, at der i sognet er 22 karle, som ikke er soldat, og at de hver skal af med 1 mark. I behold af tavlepengene fra kirkebøssen er 3 rd. Det blev 7 tønder og 4 skp. rug, 6 tønder og 5 skp. malt, 24 rd. og 2 mark, altså et lille underskud.

Så følger kommissionens underskrifter, og de viser, at ikke alle har været venner med pennen, men skoleloven kom jo også først i 1814, og flere af dem, hvis underskrift man kan følge, fik efterhånden mere sving over deres navnetræk. Således fortsætter den gamle bog. Mange ligninger og regnskaber er omtrent uændret. Det var jo usikre tider omkring statsbankerotten, og der er ikke mange ændringer i de givne tildelinger. Der skal aflægges regnskab til amtet, der sommetider yder tilskud. En enkelt gang får man at vide, at regnskabet er mangelfuldt. En tilbagevendende udgift er, at protokolken skal til Århus amt. Det kostede i 1804 1 rd., 4 mark og 8 skilling.

Den 23. sept. 1811 holdt kommissionen en samling, og præsten fremlagde et brev fra stiftamtmand Gyldenkrone. De fattige skulle nu have forædlede fødemidler, d.v.s. smør, ost, kød o.l. "men efter, at man havde taget denne sag i tilbørlig overvejelse og betragtning, blev det omsider med de fleste stemmer besluttet, at kommissionen ej kunne pålægge det lidet sognedistrikts beboere at forsørge alle sine fattige også med forædlede fødemidler. Thi da måtte slige fødemidler købes, da her i byen ikke engang frembringes det forråd af samme, som er behov til enhvers husholdning". (Med foræd-

ædlede fødemidler menes smør, ost, kød o.s.v.). Desuden er der ingen fattige, der fortjener at sættes i første og anden klasse. Det at komme på fattigvæsenet var ikke noget, man ret gerne gjorde, og hvis man var ejer af ret meget jordegods, tilfaldt det jo fattigvæsenet og blev solgt ved auktion, når man døde. Det var sjældent store beløb, der indkom. 5 rd. ser man tit, men dog også helt op til 38 rd. Men afdøde fattiglemmers jordefærd kunne også være til forskellig pris, f.eks. kostede Jens Andersens begravelse i 1817 18 rd., mens Anders Jespersens begravelse kun kostede 4 rd. 3 mark og 6 skilling.

I 1818 var der kun registreret 12 fattige og ingen i første klasse, men så døde almisselem Chresten Madsens enke og efterlod mange fader- og moderløse børn, hvoraf 4 skulle forsørges. Maren 5 år kostede 1 t. 4 skp. rug, 6 skp. byg, 6 skp. malt og 34 rbd. Lisbeth på 7 år kostede det samme. De kom i kost og pleje hos en moster, men hun var selv almisselem, så hun skulle også have 7 læs træ, som blev leveret og kørt hjem af forskellige gårdmænd. Peder på 9 år og Johanne på 13 var lidt billigere. Hver af dem kostede 6 skp. rug, 3 skp. byg, 3 skp. malt og henholdsvis 28 og 30 rbd., men alene i penge var det en ekstra udgift på 126 rbd. Og det slog jo bunden ud af deres budget; der måtte pålægges ekstra bidrag det år, men børn var da i regelen til at få i pleje; værre var det, når kommissionen fra hans ekselence hr. stiftamtmand Gyldenkrone får brev om, "at han kender for ret, at Rye sogn bør antage til stadig forsørgelse et vanført og lamt menneske ved navn Anders Jespersen, som for 5 år siden har tjent i Emborg, men siden har ernæret sig ved betleri, og nu var indsat i Brædstrup arrest". Der fandtes dog ingen i

distriktet, som for billig betaling ville modtage ham. Efter megen overtalelse fik man dog denne sag afgjort således, at han indtil videre skulle plejes og forsørges ved lovlig omgang hos de fire gårdmænd i Emborg. Man regnede med, at han kunne være dem til nogen nytte i høst og slet. Ved samme samling blev tilstået de forældreløse piger Lisbeth og Maren 5 rd. til klæder og andre fornødenheder. Det næste man hører om Anders Jespersen er, at han for de første ni måneder kostede 20 rd. for hele året 1820 36 rd. I 1821 står der om ham: "at han forsørges ved forædlede fødemidler efter lovlig omgang i hele Rye sogn, såsom ingen ville modtage ham for billig betaling".

At være på omgang vil sige, at vedkommende blev forsynet med et bevis fra fattigforstanderskabet, og med det gik man fra gård til gård for at nyde kost og logi og evt. vask. Til gengæld skulle vedkommende yde hvad hjælp, han kunne magte.

Man kan nok stille et spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i at forsørge på den måde, når man var lam og vanfør. 1822 får han desuden 8 rbd. til klæder. I 4 år får han føden på den måde. I 1825 er han syg, "i hans sygdom og til hans død tildeles han 8 rbd. og 3 mark". Hans begravelse kostede 4 rbd. 3 mark og 6 skilling. Hans efterladeskaber indbragte 4 rbd. 3 mark og 1 skilling.

I første halvdel af 1800-tallet hærgede flere tyvebander i Jylland. En af dem, man vist har husket længst, er Kylling Sørens bande. I Rye har man så sent som i min barndom i 1920-erne kunnet høre ældre folk fortælle om Kylling Søren. Han var meget snu, egentlig udmærket begavet og meget håndsnilde. Han kunne både sy og strikke. Hans mor var vist ikke helt ærlig, og

han blev født i en fremmed gård, da hun sammen med sine to børn var ude at tigge. Tyveri blev hans levevej. Hans navn skulle han have fået engang han kom forbi en gård, hvor der gik en dejlig hønseskud. Søren havde en sæk med et par høns i på nakken, og han så da sin chance til at få flere. Han lukkede de to høns ud blandt de andre, og de skræppede op over den pludselige vundne frihed. Manden på gården kom til, og Søren beklagede sig over sit uheld. Og først da Søren med sin fyldte sæk var borte, opdagede manden, at det var hans egne høns, han havde hjulpet ham med at fange. At han huskedes længe i Rye var ikke mærkeligt, for det var der han sammen med en mand fra Rye, Jens Nielsen Knob eller Knov blev fanget efter deres flugt. De var sat i arrest i kælderen under rådstuen i Århus, sigtet for tyveri. Søren var meget dygtig til at bryde ud. Han havde været indsat i Københavns stokhus på livstid for tyveri, men var flygtet og fik på den måde en række år i frihed i Jylland. Men skæbnen havde altså indhentet ham igen. Kylling Søren havde dog ikke i sinde at blive, hvor han var. Han fik lirket et totommersøm ud af sin seng. En lomme-kniv havde han også. Sømmet lavede han til en slags bor og forsynede det med håndtag. Med det borede han huller i det dobbelte kælderloft. Mens arbejdet stod på, dækkede han hullerne med blødgjort rugbrød, og så skar han mellemrummene igennem med kniven, han havde lavet savtakker og kom på den måde op i rådstuen over kælderen. Han og Jens havde haft halsjern på, men også det havde han savet over med kniven. Det havde taget lang tid at forberede flugten, men tid havde han nok af. Han oplyste efter tilfangetagelsen, at han var flyg-

tet, fordi fangevogteren Sultan, der var en grov person, brugte hånende ord imod ham. Ja, han kunne hitte på at lukke folk ind, for at se fangerne og sige: "Her skal I se nogle nette fugle". Dagen efter flugten var de kommet til Rye skov, hvor Jens Knob mødte en bekendt, Jens Jessen, der også fuskede i tyvefaget. Og om natten tog han ud til dem med en spade og andet værktøj, så de kunne grave sig en hule. Desuden skaffede han dem skjorter. De havde jo brugt deres egne skjorter under flugten, da de firede sig ned fra rådstuen. Derudover havde han mel og gryn og andre nyttige ting med til dem. Han kunne også fortælle, at der var vagter ude efter dem, og efter et par dage flyttede de til et ellekrat på vestsiden af Gudenåen på Fiskerhusholm. Deres opholdssted blev dog røbet. Der var udsat en stor dusør til den, der fangede dem. Da Søren opdagede, der var folk efter dem, tog han en græstørv på hovedet og svømmede således camoufleret over åen, men da han skulle i land på den anden side, og man truede med at skyde, overgav han sig. Der er måske flere versioner af hans dramatiske tilfangetagelse, men sådan har jeg hørt den fortalt og også fået forevist, hvor hans hule skulle have været. Efter dette mislykkede flugtforsøg, der kun gav få dages frihed, prøvede Kylling Søren flere gange at bryde ud, men blev hver gang hurtigt fanget. Han blev idømt livsvarigt rasphus og kagstrygning. Der var 42 anklaget i den omfattende sag, og af dem var 21 kvinder, så der må have været en slags ligeberettigelse den gang inden for faget. En så omfattende affære spores også blandt fattigvæsenets klientel. Niels Jensen Knov fik en straf på 5 års rasphus. Jens Jessen, der hjalp dem under flugten, var også fængslet,

og de havde begge kone og børn. Fra kommissionens møde 5. juli 1830 står der: "ifølge skrivelse fra herredsfogeden i Brædstrup skal Jens Nielsen Knov's hustru Else forsørges under hans arrest. Hun blev tilstået en midlertidig hjælp på 2 skp. rug og en mark månedlig, indtil nærmere bestemmelse skete med hendes mand". Jens Jessens hustru blev også forsørget under mandens arrest.

Samme år optager man en dreng til forsørgelse. Han er 9 ½ år og hedder Rasmus. Pastor Kjerminngård har lavet et nydeligt og let overskueligt skema over de fattige. Man får besked om deres alder, helbred, opførsel, trang og evner til arbejde. Om Rasmus står der, han er som sagt 9 ½ år. Hans opførsel er mådelig. Han forsørges af fattigvæsenet, fordi hans mor er i tugthuset, og han vogter den mands kvæg, der har overtaget hans forsørgelse. Hvor sådan en purk skulle have sit hjem, blev afgjort ved offentlig licitation. Det blev bekendtgjort, at drengen Rasmus førstkommende søndag skulle bortliciteres. Der står ikke, hvor det foregik, men det har nok været i eller ved kirken. Der skulle man jo alligevel, og så kunne man med det samme se på knægten. Det var det Jeppe Aakjær i "Vredens børn" kaldte menneskeprang. Rasmus skiftede hjem hvert eneste år. Ved juletid blev han bortliciteret. 1834 afholdtes endda to licitationer. "Da man i første omgang ikke skønnede at kunne oppebære det gjorte bud, og derfor ville man prøve igen". Hvordan han har haft det, kan man jo kun gætte om. Men alene det, at han hvert år skulle være et nyt sted, siger jo noget. At de Rye folk ikke ville betale mere end nødvendigt, forstår man jo også. Efter hans fjortende år møder man ham ikke mere.

Han har sikkert fået nok af fattigvæsenet.

I øvrigt har man sikkert ikke set med milde øjne på aktørerne i Kylling Sørens spil. Fra mødet den 8. dec. 1836 står bl.a.: "Else Knov fratages 2 skp. rug og 2 skp. byg af den hende tillagte portion, da hun i vintrens løb har fået sin mand hjem. Hans rejse hjem fra København kostede 4 rbd. og 3 mark. 1842 får Niels Knov 2 rbd. til værktøj (han var kulsvier) og det må han have brugt. 1844 er han nemlig opført blandt dem, der skal betale. Han giver det år 1 mark og 2 skilling til fattigvæsenet og fortsætter, så vidt protokollen oplyser, på dydens vej.

Protokollens mange tætskrevne sider fortæller, at man i møderne har taget stilling til hvert enkelt tilfælde. Det kan i dag måske lyde som en vittighed, når man bevilger halvanden alen vadmel til at lappe en trøje med. Eller når Chresten Vendelbo mødte i kommissionen "og forlangte et par bukser, da hans nuværende var aldeles opslidte. Der blev anskaffet ham et par på kassens regning, da hans krav var grundet".

En anden udgiftspost lyder: "lærred til Babera 4 mark og 8 skilling". Hun har nok trængt til en særk. En skudsmålsbog til en pige kostede en mark. Og man gav nu leje af det lokale, hvor man holdt møde. Det kostede 5 rbd. om året og har sikkert været på kroen.

En sjælden gang har man haft bud efter Dr. Daugaard. Det kostede 2 rbd. og 1 mark. Enkelte gange har fattiglemmer været på sygehus i Skanderborg, og det var en slem udgift. Som f.eks. Jens Pedersens kur og pleje på Skanderborg sygehus, fra 1. januar til 8. november 1834, der kostede 24 mark om dagen, ialt 78 rbd. og 1 mark. Så har han endda også fået medicin for 4 rbd.

2 mark og 1 skilling. 30 rbd. blev dækket af amtsfattiggassen.

Fattigfolk bjergede selv deres brændsel i skoven. Man måtte samle nedfaldne grene og kvas. Men alderdom eller anden svaghed kunne hindre folk i at klare det, og så trådte kommissionen til med et læs brændsel eller tørv. Til at "pleje og opvarte" folk i deres sidste tid brugte man en af de kvindelige fattiglemmer, der så tjente penge. Også fattigfogeden, der skulle holde distriktet fri for fremmede tiggere, fandt man blandt fattiglemmerne. Der krævedes ikke andre kvalifikationer, end at han var stor og stærk. Han fik et vist beløb for at fange fremmede tiggere, og det kunne jo nok skærpe hans nidkærhed. Der har været fattigfogeder både i Rye og Emborg. Husleje kunne man også få betalt. Dog bestod boligen i de fleste tilfælde af et af fattigvæsenet lejet kammer. Det var ikke vanskeligt at finde en husmand, der for penge ville leje en stue ud til en fattig familie eller enlig. Somme tider boede to enlige i samme kammer. I Staterne havde man lejet et hus og indrettet det til 4 familier, og man ejede et hus mere, men oplyser ikke hvor.

Boligforholdene var dengang ret dårlige for alle. 1856 kom der et cirkulære om visse krav, der skulle opfyldes, når man byggede fattiggårde. I Rye havde man ingen egentlig fattiggård, så det blev ikke aktuelt der. Man ville nok også have haft svært ved at forstå, at de fattige skulle have højere til loftet, end man selv skulle.

Indtægter, udover det sognets beboere skulle give, havde man fra de fattiges tavle i kirken. Frivillige gaver, forskellige bøder tilfaldt kassen, og så, hvad de fattige efterlod sig. Men det var i regelen ikke meget. Kun i

et tilfælde nævnes bestemte ting, nemlig et ur og en pipe. Og at det var sjældne ting, fremgår af kommissionens decembermøde 1841. Der står: "2. juledag skulle drengen Johan Sørensens forplejning i 1842 bestemmes. Til hvilken tid fattiglem Gotlieb Andreassen ur og pipe tillige skulle bortsælges, såfremt der gaves et antageligt bud". Regnskabet viser, at ur og pipe blev solgt for 14 rbd., 3 mark og 4 skilling. Hans øvrige efterladenskaber kostede kun 9 rbd. og 1 mark.

De trange tider med usædvanlig høje kornpriser, landets deltagelse i Napoleonskrigene og statsbankerotten, gjorde de første år vanskelige. Efterhånden fik dog både præst og degn og folk i almindelighed det bedre. Der blev flere til at dele byrderne. 1823 fandt kommissionen dog: "god grund og årsag til at bemærke, at formedelst den i sognet nu i det hele år grasserende smitsot, var både den ene og den anden således medtagen, at man ingenlunde kunne skride til nye og andre pålæg (bidrag) men, at nødvendigheden krævede, at nogle af yderne måtte forundes lettelse og lindring i forhold til forrige år".

1832 fik de, der havde lidt tab ved den store ildebrand, også lettelser. Denne brand, der lagde kroen og flere gårde og huse i aske, havde inspireret en af fattiglemmerne, Jens Brødløs, til at skildre begivenheden på vers, som min bedstefar kunne huske. Brødløs har vist ikke kun været et øgenavn. At skrive vers har nok også været en dårlig levevej. 1842 afløstes fattigkommissionen af sogneforstanderskabet. Præsten var ikke længere født formand. Man fortsætter dog vist uændret i Rye til 1867, da landkommunalloven blev indført. Hvor nødig folk ville på

fattigvæsenet eller sognet, som man senere sagde, har min far fortalt om. Hans mors far kom til skade ved den store ildebrand og blev af den grund tidligt ude af stand til at forsørge kone og 6 børn. Han var træskomand og havde et lille sted, der hed "komind". Den ældste dreng tog da fat og gjorde mands arbejde, så hans forældre og søskende slap for fattigvæsenet. "Vi var ham altid taknemmelig" sagde bedstemor.

Men endnu i fars drengetid i 1890-erne var det almindeligt, at folk tiggede. En gammel mand kom ofte i fars hjem med sin barselpotte, i hvilken han blandede alt, hvad han fik; det kunne være grønkål og flæsk ét sted og mælkegrød det næste, men det gjorde ikke noget, for "når godt kommer til godt, så bliver det godt". Og det var jo en positiv indstilling at have.

Litteratur om Østjylland

af Kjeld Elkjær

Den i 1987 afdøde kunst- og kulturhistoriker R. Broby-Johansen, kendt blandt andet for sin bog *Den danske billedbibel i kalkmalerier* (1947), udgav i sine sidste år en række kunstvejvisere over danske egne. I 1985 udkom bindet *Med Broby i Midt- og Østjylland*. Det er som de andre bind prægtigt udstyret, gennemillustreret med reproduktioner af kunstværker, tegninger og fotografier, for en stor del i farver, ofte af hidtil ukendte eller uænsede motiver. Bogen er ikke så nem at finde rundt i. Man må vænne sig til forfatterens sindrige system og hans brug af egne forkortelser. Men ved nærmere fordybelse imponeres man over hans emnente viden og hans evne til at finde nye, overraskende synsvinkler. Det er Brobys uforgribelige meninger, der præger fremstillingen, hans stærke sym- og antipatier. Man kan være uenig med ham, man kan irriteres, men bliver i hvert fald inspireret til videregående studier, hvad enten man så er østjyde eller fra andre egne.

Socialhistorikeren *Svend Aage Andersen*, der tidligere har skrevet bogen *Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870-1940* (Århus 1985), har nu koncentreret sig om studiet af havnearbejderne og deres vilkår. Det er blevet til et omfattende værk: *Havnearbejderne i Århus – før containernes*

tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880-1960 (Århus 1988).

Bogen er udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og Århus Universitets Forskningsfond. Dens formål har været at vise havnearbejderne som en gruppe med en særegen livsstil, der adskiller den fra andre dele af arbejderklassen. De enkelte kapitler behandler gruppens herkomst og sammensætning, arbejdets organisering og udførelse, arbejdskampe, bolig- og familiesituation, almindeligt kulturniveau og mentalitet. Kildegrundlaget er for den ældre tids vedkommende arbejdererindringer, indsamlet af Nationalmuseet, for den senere tid interviews med nuværende og tidligere havnearbejdere. Der gives en indgående skildring af det hårde, daglige slid, før containere og andre moderne hjælpemidler lettede arbejdet, og af hele det barske, mandsdominerede miljø. Kvinder og børn havde ikke meget at skulle have sagt. Alt i alt et noget ramsaltet, men fængslende stykke kulturhistorie.

I Århus som i andre byer, hvor der skrives lokalhistorie, er der en voksende tendens til at studere de enkelte kvarterer og deres udvikling. Her har Magistratens 2. afdeling givet et godt grundlag ved sine registeranter

over enkelte bydele, en gennemgang fra hus til hus med afbildning, beskrivelse, historiske oplysninger og klassificering af bygnin-gernes kvaliteter: arkitektur, bygningsmæs-sig tilstand, samhörighed med omgivelserne og gadens helhedskarakter. Disse egenska-ber bedømmes hver for sig med karakter-erne god, middel eller dårlig. Det sidst ud-givne bind hedder *Nørre Stenbro og Skov-vejskvarteret* (Århus 1988), og hermed er der fleste kvarterer inden for Ringgaderne registreret. Bogen om midtbyen, *Den indre by* (Århus 1984), giver dog ikke en komplet beskrivelse som de andre bind, men registre-rer kun et udvalg af særlig bevaringsværdige bygninger.

En grundig monografi over et enkelt kvarter, der går langt ud over registranternes ydre beskrivelse, er *Bodil Olesen: Et kvarter og dets mennesker. Bolig- og livsformer gen-nem 100 år. Frederiksbjerg Øst, Århus* (Århus 1988). Den er udgivet af Købstadmuseet Den Gamle By som nr. 1 i den skriftrække, museet dermed har startet. Forfatteren er en ung historiker, der i et enkelt boligkvarters udvikling har søgt og fundet tendenser, som er almindelige i danske byer gennem de sid-ste 100 år. Det begyndte som to adskilte om-råder: et overbefolket arbejderkvarter og et velhaverkvarter med store lejligheder. Efter-hånden nærmer de to sig hinanden, til tider trues de af affolkning, men bliver attraktive igen, blot for andre befolkningslag. Dette belyser forfatteren ved en grundig redegø-relse for 13 forskellige huse, der hver på sin måde oplever de skiftende tider. Vi stifter undervejs bekendtskab med en masse forskellige mennesker, familier og bofællesska-ber. Kilderne har bl.a. været vejvisere og fol-ketællingslister, men også interviews med

beboere, og bogen er gennemillustreret med plantegninger og fotos af eks- og interiører.

Århus Byhistoriske Udvalg har som jule-publikation udgivet *Ung i Århus. Tredie samling* (Århus 1988). De to første samlin-ger udkom i 1964 og 1965, og man har ment, at der i mellemtiden er kommet en ny gene-ration til, der kan fortælle ungdomserind-inger fra 1950-erne og 1960-erne. At flere så tager barndommen med, gør jo ikke bogen ringere. Det er blevet til 16 bidrag af forskel-lig karakter og fra forskellige miljøer. Mange er skrivende folk, akademikere, læ-rere, en enkelt journalist, men der er også re-præsentanter for musikken og teatret, og der slutes af med et par vaskeægte provoe-r fra ungdomsoprørets tid. Nogle af forfat-terne er glimrende fortællere, andre mere tørre, men for alle yndere af biografier er det fornøjelig læsning. Og så har bogen stor kulturhistorisk værdi ved sine skildringer af arbejdsliv, familieliv og hverdagsliv i efter-krigstiden. Det righoldige billedstof består af fotografier i privateje og fra byens offent-lige samlinger.

Djurslands herregårde hører til Østjyl-lands kulturskatte. Man kan nævne Gam-mel Estrup med Jyllands Herregårdsmu-seum og Landbrugsmuseet, Skaføgård, So-strup, Katholm, Rugård og sidst men ikke mindst Løvenholm, det tidligere Gjesing-holm. Denne smukke renæssancegård, der tilhører Løvenholmfonden, som pietets-fuldt holder hånden over den fredede byg-ning, har nu fået en udførlig beskrivelse i bogform. Det er *N.J. Israelsen: Løvenholm. En herregård på Djursland* (1988), udgivet af Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring. Forfatteren, den kendte arkitekturhistori-ker, har gennempløjet godsets righoldige ar-

kiv, der befinder sig i Landsarkivet for Nørrejylland, og sammenholdt oplysningerne herfra med de bygninger, der står i dag. Det bekræftes, at de er opført i to omgange: Østfløjen midt i 1500-tallet af Anders Banner, sydfløjen i 1640-erne af Chr. Rantzau. De karakteristiske hjørnetårne, som holder

sammen på anlægget, stammer fra hver sin byggeperiode. Gennemgangen af gårdens bygningshistorie, dens inventar gennem tiderne og dens skiftende ejerforhold er både grundig og anskuelig. Dertil kommer, at bogen er smukt trykt og velillustreret, så den er en fornøjelse at blade i.

Lokalhistoriske arkiver

Gjern Lokalhistoriske Arkiv

af Tage Franck

Med virkning fra den 1. februar i år har kommunen her sparet vores arkivleder Else Marie Lindblom væk. I denne kedelige situation er vi nu en gruppe mennesker – dels

Tak til arkivlederen: Der var ikke høj stemning, da arbejdsudvalget under Lokalhistorisk Arkiv for nylig tog afsked med arkivleder Else Marie Lindholm. Tværtimod. I 10 år har Else Marie Lindblom arbejdet langt mere end de timer hun har fået løn for, og det er i høj grad hendes fortjeneste, at arkivet er nået så langt som det er, sagde formanden for udvalget Tage Franck.

fra det gamle arbejdsudvalg – der har dannet en Lokalhistorisk Forening, hvis primære opgave det bliver at forsøge at drive Gjern Lokalhistoriske Arkiv videre.

Som I vil kunne forstå, er der i disse urolige tider for vort arkiv ikke de store ting at fortælle om til årbogen, men jeg håber da, at I har bemærket den store aktivitet, der var omkring arkivet i forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet, bl.a. udgivelsen af den ret roste bog “Landboliv i Gjern Kommune 1788-1988”, og egnesspillet og den store udstilling i Grauballe.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger

af Børge Jensen

En lang og besværlig titel, der da også i det daglige er blevet til Egnarkivet. Det ved alle, hvad er, så det er blot ved højtidelige lejligheder, som f.eks. denne, at vi må have det hele med. For Egnarkivet er som institution efterhånden groet så fast ind i egnens befolknings bevidsthed, at ingen nærmere præsentation er nødvendig.

Det er vel også det, der har bevirket, at medhjælpere er flinke til at tilbyde deres bi-

stand. Sådan er vi nu en fast stab på 6, der hver åbningsdag møder op for at arbejde i arkivet og betjene de besøgende efter evne og hver inden for sit speciale.

Vi kan da også i år melde om pænt besøg og lignende tilgang af arkivalier. Vort Egnarkiv har det særpræg i forhold til de fleste lokalhistoriske arkiver, at vi også har ting og sager. Denne afdeling lægger beslag på så megen plads, at vort råderum er fyldt til bristepunktet. Dog kan vi sige, at vi befinder os godt her nede i en kælderlænge på Hadsten skole, og vi er derfor ikke lige ude efter større lokaler. En tanke om eventuelt at kunne få husrum i den nuværende stationsbygning, da der skal bygges ny station, lyder ganske vist tiltalende, men jeg er bange for, at tanken ikke lader sig realisere. Et tilbud i en tidligere bondegård har slet ikke fristet.

På grund af vort lille "Museum" har vi så i sommer fået tildelt en udstilling fra Kulturhistorisk Museum i Randers i to belyste montre med resultaterne af udgravningerne her på egnen på grund af gasledningens etablering. Her blev bopladser fra tiden 500 år før Kristus til 200 efter afdækkede, og udstillingen fortæller om levevis dengang.

Det mest interessante stykke arkivalie, vi har fået ind i årets løb, er en skrivelse fra Selling skole 1785. Det er en gåde for os, da vi ikke mener, der har været skole der før 1870.

Skolerne har været flinke til at besøge os, og vi mærker, at det er ting og sager, der forstærker interessen.

Vi har også haft et par velbesøgte møder i årets løb. Et om Stavnsbåndet i anledning af dette jubilæum, og et om Leonora Christine på grund af Christian IV's 400 års dag.

Vor udflugt i fjor til Glud og Sønderkov blev meget oplevelsesrig, og en planlagt lig-

nende i år til Willestrup og Fyrkat venter vi os også meget af.

På hvert kvartalsmæssige repræsentantskabsmøde behandles et eller andet bestemt område her i kommunen, så ingen af sognene skal føle sig forbigået. I det hele taget søger vi at pleje alle kommunens områder ligeligt, så tendensen til ny knopskydning gerne skulle undgås i vort område.

De 15.000 kr. som Egnarkivet fik som gave efter byjubelæet til løbende fotoudstilling i Bibliotekets foyer, er nu opbrugt. Og skal serien udvides, må det ske for arkivets egne midler, og disse har bud så mange steder, så på det område må vi se tiden an.

Ellers må vi vist være tilfreds med årets gang og arkivets brug på kommunens lokalhistoriske og kulturelle område.

Hinnerup Egnarkiv

af Jørgen Poulsen

Arkivet begynder at finde sig tilrette i Brogården, hvor der er åbningstid mandag kl. 10-12, torsdag kl. 16-18. Telefon-omstilling fra biblioteket.

Der kommer en jævn strøm af materiale både fra private og firmaer. Vi har afholdt de sædvanlige 8 foredragsaftener, fortrinsvis med lokale folk, som fortæller om deres liv, og vi har vel i gennemsnit haft 45 tilhørere. En aften i august var vi på Kollerup med over 90 medlemmer til en herlig aften.

Aage Schøler er afgået som formand, men er dog stadig særdeles aktiv i arkivarbejdet.

I årets løb er anskaffet folketællingslister på mikrofilm. Dyrt var det og med en masse

spildfilm (hvor meget kunne være sparet, hvis arkiverne var gået sammen om den opgave?). Vi er begyndt at indkøbe fæsteprotokoller, men mangler stadig en del.

Besøget på arkivet har været støt stigende, og vi kan glæde os over stigende interesse fra skolerne. Der er i det forløbne år afsat 100.000 kr. til omforandring af Brogårdens stald og lade til sal-toiletter og brandsikkert rum. Arbejdet udføres delvis som frivilligt arbejde og skrider godt frem.

Støtteforeningen har efterhånden 235 medlemmer, så med den opbakning er det en fornøjelse at arbejde med arkivet.

Molsbibliotekets lokalhistoriske Arkiv af Carl A. Laursen

Vi har mistet en af vore gode medarbejdere, som var med til at oprette arkivet for over 20 år siden, men vi kører ufortrødent videre i de samme baner.

Vi har nylig hjemtaget en større samling kopier af Kalø Godsarkiv. Det er Kaløs fæste- og skifteprotokoller med registre for perioden 1722-1842. Det er en større samling, men vi er endnu i stand til at skaffe plads til den. Det begynder ellers at knibe med plads.

Molsskolen, hvor vi har til huse, foretog for kort tid siden en båndoptagelse på video, hvor man også tog billeder i det historiske arkiv. Vi har stadig en ugentlig aften med "Åbent hus", og på en sådan aften optog to af skolens lærere en serie af hver af de medvirkende i arkivet, og da hver har sit felt at passe, blev det til en længere forestilling med spørgsmål og svar og billeder af personer.

Det ugentlige blad, som arkivets sekretær skriver og har skrevet siden vi begyndte, er efterhånden blevet et værk på flere bind. Også specielle sider af denne beretning blev optaget på video.

Vores "skriftfortolker", om man så kan sige, blev sidst på det svundne år hædret for sin tolkning af de gamle skrifter: Kirkebøger, fæsteprotokoller, folketællinger m.v. Borgmesteren overrakte ved den lejlighed (Dagbladet-Djurslands jubilæum) et diplom plus en check på 5000 kr. til vor mand, for hans store, beundringsværdige og uselviske arbejde. Han har gjort de gamle skrifter læselige, hedder det med rette.

Nu er disse skrifter altså at finde på arkivets hylder, registrerede med nummer og bogstav, og de er maskinskrevne. Et stort arbejde, når man tager i betragtning, at det drejer sig om syv kirkesogne og dækker flere hundrede års bogføring.

Vi har fået en beretning om oprindelsen til udgravning af de store ralgrave ved Sletterhage. Det er svært at se, at det er udgravninger, idet de er blevet til et selssået kratområde. Men her iværksatte Ralcompagniet en større og langvarig udgravning af ral, der førtes pr. bane til kysten og udskibedes derfra. Ralcompagniet havde vistnok hjemsted i Århus. Der er billeder med navngivning af det implicerede mandskab. Efter en længere årrække var ralbeholdningen ud-tømt, og den nuværende plantage langs landevejen rejste sig efterhånden og tætnede kystområderne.

Vi følger stadig den gamle regel med åbent hus hver torsdag aften, og mange kommer og søger oplysning om dette og hint. Et par af vore vanlige gæster skriver egnhistorie og gør det meget grundigt.

Mennesker, der har lært at læse, kan finde meget langt ned i de gamle beretninger og udrede forskelligt, som man ellers med god grund har grublet dybt over.

Vi går undertiden en lille kende ind over de grænser, som sogne- og herredsskel i en fjern fortid har opstillet, fordi man også her kan finde forskelligt, der kan give os løsning på spørgsmål, der har været skjulte eller fortonede. Spørgsmål hen og ind over begge sider af linierne til Sønder- og Øster Lisbjerg herreder må jo i nærhistorisk henseende gribe lidt ind i hinanden.

Nørhald Egnsarkiv

af Peter Østergård

Den absolut største og fyldigste arkivalie-tilgang til arkivet i årets løb er: Randers Dagblads avis-årgange fra 1874 til avisens ophør i 1960. Det er en gave fra Randers Lo-

kalhistoriske Arkiv – en dubletsamling på 230 bind og pakker - et uvurderligt kildemateriale, der i spalterne afspejler dagligliv og menneskeskæbner i Kronjylland. For arkivbestyrelsen har det været ikke så lidt af en udfordring at skaffe hyldeplads til det vældige materiale, som nu ubestridt er arkivets "vægtigste" – men en anden arkivtilvækst, der hverken er fyldig eller iøjnefaldende – er måske ikke mindre vigtig.

Her tænkes på det voksende besøg af skoleelever – ofte hele klasser med deres lærere. Det er opmuntrende at betjene et sådant publikum. Selv de yngste elever fra 3. klasse, for hvem "krøllede" bogstaver og håndskrift endnu ikke er brugbart værktøj, har glæde og udbytte af arkivbesøget, hvor billedsamlingen og en lang række håndgribelige "museumshjemmehørende" genstande er levende historie-fortælling og vækker den historiske sans og interesse hos børnene, og det er jo vor fremtid!

Det mærkes ikke mindre hos de lidt ældre

*Bysmedien i Ilshøj,
Ø. Tørslev.*

elever, der arbejder med emner som: Landsbyens håndværkere og butikker for 100 år siden, – Hvordan var det, da far og mor gik i skole, – De ældste gårde og huse og deres historie, – Madlavning og dagligkost, da bedstemor var barn, – Beklædning og tøjmoden for 100 år siden, – Sanitet og sygdom i gamle dage, – altsammen emner, der kalder på børnenes fantasi, nysgerrighed og interesse. Og her giver avissamlingen en “medieklar” oplevelse af, at begrebet: For 100 år siden – ikke er en tåget uvirkelighed eller fjern fortid, men pludselig rykker tæt på og bliver livsnær – som f.eks. når en notits i Randers Dagblad fra 1889 falder i øjnene og fortæller, at smed Niels Vahlsted i Knejsted – også kaldet Ilshøjsmeden – døde 84 år gammel den 15. november.

Han var kendt vidt omkring som den kloge smed, der kunne kurere sygdomme og skavanker. Han var født i Sverige i 1805 og emigrerede til Danmark i 1850 og boede først en tid i Nordsjælland. Han var enke-mand og flyttedag i 1855 til Ø. Tørslev, hvor han blev bysmed i Ilshøj. Sønnen Henrik blev konfirmeret i Ø. Tørslev og kom i smedelære og vendte tilbage til Sverige i 1863. Ilshøjsmeden lagde smedehåndværket på hylden i 1870 og flyttede til Knejsted og fortsatte her sin store praksis som klog mand, – selv den stedlige læge konsulterede ham – og blev hjulpet. Den gamle smedie står der endnu – og minder om egnens kloge mand for 100 år siden.

Lokalhistorisk Forening for Purhus Kommune

af Anna Klausen

Vi har i 1988/89 kunnet glæde os over et

stigende antal spændende indleveringer, hvoraf kan nævnes: 2 foreningsfaner, 2 slægtshistorier, et omfattende materiale om Indre Mission, ca. 1000 lysbilleder fra Purhus kommunes pensionistrejser og meget, meget mere.

Ligeledes kan vi glæde os over, at flere og flere finder vej til vores arkiv for at søge hjælp til egns- eller slægtsforskning, udformning af jubilæumsskrifter o.l., eller bare for at kigge. Det har altsammen resulteret i ca. 25 nye medlemmer.

Den 29. august 1988 havde arkivet 10-års jubilæum, som vi fejrede med åbent hus eftermiddag og aften. Vi havde stort besøg, bl.a. af det samlede byråd, som overrakte os en længe ønsket gave, nemlig et skilt med arkivets navn og åbningstider. Det betyder, at vore besøgende nu kan finde direkte ind til os i stedet for som før at skulle gennem kommunekontoret.

Den årlige udflugt, som i år gik til vikin-geborgen “Fyrkat” ved Hobro, druknede i regn og havde som følge deraf ikke samlet det store deltagerantal.

Det gjorde vores foredragsrække sammen med LOF og Folkeuniversitetet i vinterhalv-året heller ikke, og vi har derfor i år besluttet i stedet at arrangere nogle ekskursioner med kulturlandskabet som emne, – første gang i september og med Ejler Worsøe som leder.

Af mere udadventde ting kan nævnes, at vi sammen med repræsentanter fra turist- og erhvervsrådet har nedsat en “Fussingø-gruppe”, hvor vi med velvillig hjælp fra skovrider Elmquist har fået skovstyrelsens tilladelse til at bruge Fussingø slot til forskellige arrangementer i sommerens løb. Vi har bl.a. haft to aftener med vandreture i skovene omkring Fussingø med skovrider

Elmquist som guide og med efterfølgende "gammeldaws" kaffebord i slottets lokaler og folkedanseropvisning i parken.

Vi har også haft parkkoncert med Randers amatørsymfoniorkester med Hans Wanner som dirigent. Endvidere har vi haft en "Hvad er det?" aften, hvor to udvalgte hold af kommunens borgere dystede mod hinanden.

I juli måned havde vi tre weekends med blomsterudstillinger kombineret med rundvisning på slottet, med skovrider Elmquist og Knud Eriksen som rundvisere. De har begge et enestående kendskab til Fussingø og den grevelige slægts historie og er virkelig gode fortællere.

I august har vi i Fussingø slots lokaler en stor fotoudstilling i anledning af fotografiets 150-års jubilæum. Udstillingen omfatter gammelt og nyt fotoudstyr venligst udlånt af fotomuseet i Herning, egnsmuseet i Hadsund, museet i Randers og private. Desuden indgår en amatørfotokonkurrence i udstillingen samt meget fine billeder af romansk stenkunst, fotograferet i Purhus kommunes kirker af fotograf Poul Petersen fra Århus, samt dejlige landskabs- og portrætfotografier af vores lokale fotokunstner Åge Østergård.

Desuden har vi involveret os i "gravearbejde", idet vi i foråret gennem en beboer på et af vore plejehjem fik kendskab til, at nogle store sten med interessante indhugninger skulle være nedgravet på en mark i Hvidsten. Vi fik stenene lokaliserede og skal i det kommende efterår i gang med at grave dem op og transportere dem til Hvidsten kro, hvor de indgår i en stensamling fra samme stenhugger.

Vi har fået oplyst, at stenhuggerens navn

var Ulnitz, og at han omkring år 1920 var ejer af "Pilgården" i Hvidsten.

Rosenholm Egnarkiv

af S. Sloth Carlsen

Arkivet har rundet sit første år i nye og selvstændige lokaler i tinghusets arrestbygning.

Parkanlægget i arkivets nære omkreds er ført tilbage til bygningernes første år o. 1910.

Nu følger restaureringen af den rummelige og gedigne dommerbolig, der iøvrigt er fredet, men som efter nytår skal fungere som Hornslet bibliotek. Arkiv og bibliotek bliver hermed atter nære naboer.

De nye tiltrækkende omgivelser i Rosenholm egnarkiv har naturligvis fristet mange besøgende i årets løb, både enkeltvis og i grupper fra nær og fjern.

Selv om der officielt kun er åbent to ugentlige eftermiddage, har det daglige arbejde efterhånden hobet sig op og fået karakter af heltidsstatus.

Der har været etableret udstillinger dels i anledning af Lions Clubs 25 år og dels i en af byens banker, hvor der har været 75 års jubilæum.

For at lette adgangen til kirkebøgernes mangfoldige problemer har arkivet i det forløbne år udarbejdet en forenklet "genpart" af de vanskeligste og mest utilgængelige årgange, for Hornslet sogns vedkommende fra 1717-1813. "Genparten" er udarbejdet i tre bind, henholdsvis Fødte, Døde og et bind med Trolovede, Copulerede og Absolverede.

Disse tre bind, hvoraf landsarkivet har modtaget et eksemplar, giver en utrolig lettelse og en hurtig oversigt over det – hvad skriften angår – vanskeligt tilgængelige materiale.

Som tidligere år har der også i vinter – for 11. gang – været afholdt slægtskursus med deltagere fra oplandet og nærmeste nabo-kommuner. Hertil må føjes, at vi på arkivet efter årelange og møjsommelige slægtsstudier har udarbejdet en slægtstavle over en familie, der mere end de fleste har haft indflydelse på tid og udvikling i sognet gennem 300 år.

Slægtsnavnet er HØJ, og slægtstavlen, der er ophængt i arkivet, omfatter ialt 590 descendenter. Med et tilskud på 250 indgifte hustruer og mænd er probanden PEDER HØJ, der i 1688 var fæstebonde i Tendrup, direkte ophav til en efterslægt på ialt 840 personer. Ca. 30 af Hornslets sogns nulevende slægter vil kunne finde deres aner med slægtsnavnet HØJ tilbage gennem 10 generationer.

Vi imødeser en smule lokal interesse omkring denne personrige efterslægtstavle.

Det var et latent ønske i forbindelse med overtagelsen af de nye arkivlokaler at få det kommunale arkiv, som siden 1970 har været deponeret på landsarkivet, tilbage til hjemstavnen. Byrådet har været yderst velvillig og positiv over for idéen, men den strandede på landsarkivets uvilje.

Til gengæld har landsarkivet overdraget arkiv og kommune en udførlig registratur over det deponerede kommunearkiv. Hertil kommer, at Rosenholm kommune generøst har bevilget en kopiering af de kommunale forhandlingsprotokoller for de pågældende ti sogne foreløbig fra 1842 til o. 1900. Det

drejer sig om kopier, der hermed er udstykket og indbundet i 27 bind.

Endelig er der i årets løb udarbejdet en rammeoversigt over arkivets indhold opbygget efter SLAs “decimalklassesystem”. Rammeoversigten kan naturligvis ikke medtage alle detaljer, men den rummer en systematisk oversigt over arkivbestandens helhed i et let overskueligt katalog.

Solbjerg og omegns Lokalhistoriske Arkiv

af Emmy Domino

Da jeg afløste Johanne Methling som arkivleder 1. september 1988, ønskede Århus Kommunes Biblioteker, at der blev dannet en lokal støtteforening. Og sidst i februar valgte en stiftende generalforsamling så Harriet Rasmussen, Tulstrup, som første formand. Foreningen vil bl.a. prøve at skabe basis for udgivelse af et tredje bind i bogserien “Fire sogne omkring Solbjerg”.

Interessen for egnsarkivets arbejde er så god, at biblioteket nu har foreslået, at en del af det hidtidige areal med børnebøger i løbet af sommerferien indrettes til læse- og arbejdslokale samt til udstillinger fra arkivet.

Også lokalsamfundets bevågenhed er stor, og i årets løb har Lions Club Solbjerg givet penge til fortsat affotografering af gamle fotos, der kan vises frem i foreninger, på plejehjem m.v. som led i arkivets arbejde med publikumskontakt. Tiset Sogns Sparekasse har ydet tilskud til restaurering af en samling værdifulde sparekasse-protokoller i egnsarkivet.

På ti måneder er det blevet til seks udstil-

linger på biblioteket i Solbjerg: En billed- og udklips-udstilling i anledning af 25-året for dannelsen af Solbjerg Kommune, udstilling af alle lokale julemærker og årsplatter, fotoudstillingen "Moden dengang" med et udsnit af arkivets hundreder af anonyme personbilleder, de gamle skoler og deres lærere og elever, billeder fra fem tidligere kroer på egnen i anledning af den nuværendes lukning, og senest en farvefoto-montage fra sommerens børnekulturuge i Solbjerg.

Udstillingen af de anonyme personbilleder viste iøvrigt, hvor svært det kan være at identificere fotos af forholdsvis ny dato. Men et dejligt billede af en flok børn på rad og række blev dog genkendt. Flokken viste sig at være børn af gårdejer Viggo Leth i nabosognet Blegind – en af Østjysk Hjemstavnsforenings stiftere.

Solbjerg Egnsarkiv, der dækker Tiset, Astrup, Tulstrup og Hvilsted sogne, har syv faste hjælpere foruden støtteforeningens bestyrelse. Der er fast åbningstid torsdage kl. 15-19.

Sønderhald Egnsarkiv

af Vibeke Nielsen

Ind imellem synes nok alle vi, der har med det lille arkiv at gøre, at der er for få, der finder vej til det, for der er da en del at studere der. Nogle kommer der jo, og de fleste går derfra med et eller andet udbytte. De ting, der løbende kommer til, har vel heller ikke i det sidste års tid været epokegørende, men tit spændende nok for den, der har interesse i det helt lokale. I tidens løb har vi også skaffet os en del arkivalier på mikrofilm. Disse er ikke længere en død skat, da vi nu disponerer over et læseapparat, skænket til arkivet af fru Louis-Hansen på Tustrup. Endvidere er der nu en god ny kopimaskine, så det er muligt at få kopier med hjem af de arkivalier, man har fundet interessante.

Som omtalt ved tidligere lejlighed tilsluttede vi os kampagnen vedrørende foreningssarkiver i Århus amt. Det forhåndenværende materiale blev registreret, og lidt mere

*Børn af Viggo Leth,
gårdejer i Blegind.*

er kommet i hus. Vi fortsætter og får vel efterhånden samlet, hvad der nu kan samles i vores område.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune har udvidet sit turprogram. Som helt fra starten er der hvert år en aftenudflugt inden for lokalområdet. Fra sommeren 1988 er der nu også en heldagstur til lidt fjernere steder. Den første gik til Blichers egn og til flygtningekirkegården i Kølvrå. Ellers har der som sædvanligt været nogle aftenmøder om historiske emner og en foredragsrække sammen med kollegerne i Rougsø.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognekirke

af P. Holm Jensen

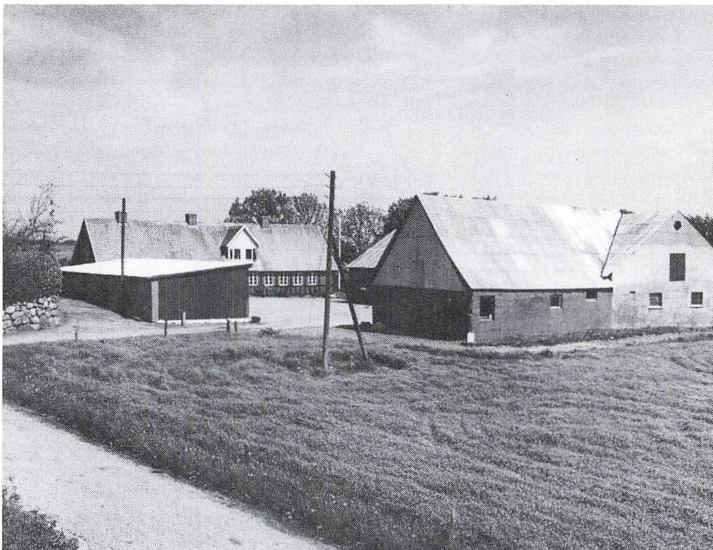
Ved nytårsmødet i Lisbjerg præstegård talte museumsinspektør H.J. Madsen, Mo-

esgaard, om vikingetiden, og han sluttede sit foredrag med at udtale, at Moesgaard agtede at undersøge tomten efter gården "Kirkegaard" i Lisbjerg. Gården skal nedbrydes for at give plads til 20 ældreboliger.

Allerede 14 dage efter begyndte de arkæologiske undersøgelser omkring de gamle bygninger, og som lokalhistoriker fulgte jeg uhyre interesseret med. Få timers gravning gav de første tegn på en vikingegård, og arbejdet blev udvidet på naboarealer. Arkæologerne kom rundt om hele kirken, da Lisbjerg også skulle have asfalten opgravet i forbindelse med fjernvarme.

Der kunne konstateres vikingebebyggelse hele vejen om kirken, som er bygget lige i centrum af den indhegnede gård på 90 x 90 m. Jeg håber, at H.J. Madsen senere i en årbog vil skrive herom. Lokalhistorisk gav det os svar på nogle spørgsmål, men stillede samtidig andre.

Den gård, matr.nr. 6, som vi hidtil har

Den gamle gård »Kirkegård« foto 1964 - nu nedrevet for at give plads til ældreboliger. På samme sted har der i 1000 år været en gård.

troet var tinggård i det store Lisbjerg herred, er det nok ikke. Derimod er det formodentlig den gård, der nu er fremdraget under "Kirkegaard", matr.nr. 4. Det er i hvert fald rigtigt, at der har været en gård på dette sted uafbrudt i de sidste 1000 år.

Den første gård er nok i forbindelse med et fundet grubehus fra perioden 900-1100. Derefter er der kommet en gård bygget sammen med kirken. Beboelsen er ikke fundet. Derimod er der tydelige aftegn efter flere udhuse.

Senere, i 1400-tallet, fik kirken hvælvinger bygget af biskop Jens Iversen Lange, hvis initialer er malet på dem. Da jorden ved den gamle gård på de gamle stednavneoptegnelser hedder "Præsteagre", må vi gå ud fra, at en kannik har boet her. En ny vej i bebyggelsen har på arkivets forslag netop fået navnet "Præsteager".

Vi ved med sikkerhed, at i 1600-tallet boede Marie Below der. Hun var tillige kirkeejers og havde sin egen dør i østgavlen af kirkens kor. Hun er også kendt, da hendes ligprædiken blev trykt af Skonning i Århus 1654 og er bevaret i originaludgave. Kirkens dåbsfad har hun bragt til kirken, da hendes forbogstaver er indridset i den. Dåbsfadet bærer hendes mormoders faders navnetræk: Hr. Claus Bilde/ til Lyngsgaard/ Ridder/ Norriges Hoffmester/ og befalingsmand på Bohus.

Efter hendes død er gården blevet delt, og der blev i forbindelse med udgravningen i vinter fundet murrester fra det 17. århundrede bag kirken. Arkivet kunne oplyse arkæologerne om, at her lå matr.nr. 18 indtil udflytningen. Det er også sikkert, at nr. 4 og nr. 18 var én gård i vikingetiden.

Den gamle gård, nr. 4 blev endnu mindre

omkring 1910, da de såkaldte gårdslagtere fik fat i den, efter at de havde udstykket store dele af nr. 18.

Resterne af nr. 18 og halvdelen af nr. 4 blev nu sammenlagt til én gård på ca. 60 tdr. land. Gården og dens ejere har altid haft betydning for Lisbjerg. Tre af dens ejere har været formand for mejeriet, nemlig Peder Pedersen, Lars Jensen og Anton Nielsen – dog ejede sidstnævnte "Vestergaard", da han blev formand. Lars Jensen og hans søn og senere ejer af gården, Jens Lisager, har begge været sognefogeder. Gårdens sidste private ejer var Jens Olsen, der solgte den til Århus kommune og fortsatte som forpagter samtidig med, at han drev en nyerhvervet gård i Hinnerup.

Det har virkelig været en opgave at følge med i, og jeg tror også, at arkivoplysningerne har været til nytte for arkæologerne.

Det kan måske være rigtigt, som der står i Both's Danmark (1872), at Århus oprindeligt lå på Lisbjerg bakke, og at Svend Estridsen og Magnus den Gode kæmpede til søs i Egådalen i 1043. Fjorden nåede dengang til Randersvej.

I Roskilde-kroniken står der, at den første kirkeklokke i Nørrejylland klang ved Århus. Ved Århus kan være den nuværende Frue kirke, der da lå uden for byvolden, men det kan sandelig da også være Lisbjerg kirke. Fremtidige undersøgelser, måske under kirkens gulv, kan afsløre det.

Vejlby-Risskov lokalhistoriske samling
af Jonna Abild Nielsen

Der er kommet en del nye billeder i det

forløbne år. Nogle i forbindelse med en "Vejlby-aften", der blev afholdt i sognegården, hvor der blev vist en lysbilledserie fra det gamle Vejlby. Denne aften var særdeles velbesøgt med ca. 140 gæster.

Andre billeder er kommet til i form af af-fotografering af lånte billeder. Lysbilledserien blev også vist for beboerforeningen i Fortegården med stort besøg og en erkendtlighed til lokalsamlingen. Sidst blev serien vist på Vejlby Landbrugsskole i forbindelse med et foredrag om de store landbrugsreformer.

Jellebakkeskolen havde i efteråret en periode med emnearbejde vedrørende 200 året for stavnsbåndets løsning. Her var lokalar-kivet behjælpelig med gamle matrikelkort og skifteopgørelser, så eleverne kunne danne sig et indtryk af, hvordan landbefolkningen boede dengang.

I juni måned var der udstilling på biblio-

teket i forbindelse med Dilettant-forestillingen "Vejlby – i det Herrens aar 1788" der blev opført på Landbrugsskolen.

Hele december måned var der en godt besøgt udstilling på Risskov Bibliotek med ældre og nyere billeder fra Vejlby-Risskov.

Lokalsamlingen har fra Skødstrup fået nogle gamle skøder og andre arkivalier, der stammer fra Vejlby, men var havnet der på en eller anden måde.

Den lokalhistoriske interessegruppe var på besøg hos godsejer Erik Kjær på Ristrup, vi havde en dejlig eftermiddag, og så samtidig Sabro kirke og den nye sognegård.

Gruppen har de sidste to år haft sommerudflugt, hvor målet har været nogle herregårde og kirker, sidst var der også Gl. Estrup med den store jubilæumsudstilling.

Derudover har vi besøgt Hadsten og Lisbjerg lokalhistoriske arkiver.

Museer

Clausholm

af Henrik Berner

Som planlagt fik vi i eftersommeren 1988 restaureret nordligste fjerdedel af slottets vestfacade. Dette arbejde lykkedes det at videreføre i år, således at i hvert fald halvdelen af vestfacaden skulle være færdigrestaureret med udgangen af 1989 - udført helt på samme måde som tidligere facaderestaureringer - og også med økonomisk bistand fra Planstyrelsen, Selskabet "Clausholms Venner" samt Aarhus Oliefabriks Fond. Det er vort håb, at vi i de nærmest kommende år kan fortsætte denne restaurering, således at det store arbejde med facaderne kan være fuldført indenfor en overskuelig fremtid.

Sidste år omtaltes et projekt for restaurering af det ene af vore to store loftsmalerier. Vi er siden da kun kommet et ganske lille skridt videre, idet vi afventer svar på en ansøgning om økonomisk hjælp fra et EF-fond. Bliver svaret positivt, udløses et rundeligt tilsagn om bistand også fra Planstyrelsen, hvorefter vi kan komme i gang i 1990. Til dette projekt er sammenkoblet restaurering af en stor portfløj i gennemkørselsporten i Staldgaarden, og som på Dronning Anna Sophie's tid blev smykket med det store, kredsstillede rigsvåben, der er blevet stærkt angrebet af tidens tand, siden det i 1901 blev opmalet.

For nylig er der på en af sokkelstenene på

den vestlige, af Kong Frederik IV tilbyggede fløj ud mod haven konstateret en "skaktavle-behugning" svarende til, hvad man tidligere har konstateret på 45 kirker (ialt 59 romanske "skaktavlkvadre") i det nordlige Jylland. Vor kvader stammer fra det nedrevne Dronningborg Slot i Randers - hertil kan den måske i sin tid være kommet fra en (måske nedrevet) kirke i nabolaget?

Skaktavlkvader, Clausholm.

I lighed med tidligere år afholdes i sommerens løb 2 koncerter med Randers Byorkester (7. juni og 30. august) samt 2 gudstjenester i slotskapellet (2. pinsedag, 15 maj ved sognepræst Jørgen Kjærgaard og 20. august ved pastor Thyge Jensen).

Kontrakten vedrørende udforpagtning af cafeteriet i slotskælderen udløb 15. marts 1989, og desværre er det ikke lykkedes at finde en afløser. Parken og selve slottet er derimod fortsat tilgængelig for turister.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup af Svend Nielsen

Året 1988 blev usædvanlig begivenhedsrigt med den 23. juni som den helt store dag i strålende sommervejr. Om eftermiddagen var der Skt. Hans-marked med masser af boder, hvor der blev solgt kager, slik, honning, sivsko, træsko, kurve, potter o.m.a., og i flere af boderne kunne man se tingene

blive fremstillet. Derudover var der forskellige former for markedsgøgl som teater, marionetteater, visekælling, lirekasser, børnekarrusel, ildsluger o.s.v. Prinsens Livregiment spillede, der var opvisning af folkedans og et festligt optog fra Randers Handelsstandsforening.

Om aftenen ankom Dronning Margrethe og Prins Henrik. De nye bygninger blev officielt indviet af rigsantikvaren og indenrigsminister Thor Pedersen, stavnsbåndsudstillingen blev åbnet af Dronningen, Fynske kunsthåndværkeres udstilling blev åbnet, og bogen "Drømmer jeg - eller er jeg vågen", der er skrevet af Annette Hoff og Finn Tuxen-Petersen, og som supplerer stavnsbåndsudstillingen, blev præsenteret.

Derefter var tiden inde til, at en stafet ankom med "Dronningens ild" tændt ved stavnsbåndsfestlighederne i København d. 20. juni. Borgmesteren tændte Skt. Hansbålet, og Dronningen holdt båletalen. Denne del af festen blev direkte TV-transmitteret, så vort bål blev hele landets Skt. Hans-bål.

Årets Skt. Hans-bål på Gl. Estrup var vel ikke det største, men det samlede flere tusinde tilskuere og havde Dronningen som båletaler. Desuden blev det vist i TV.

Med åbningen af de fynske kunsthåndværkeres udstilling tog Museet fat på en ny udstillingsaktivitet. Den store, lyse centralhal i nybyggeriet er nemlig velegnet til forskellige former for udstillinger – herunder kunstudstillinger – som ikke nødvendigvis har noget med landbrug at gøre. Den fynske udstilling blev senere efterfulgt af en udstilling af Langå-kunstnere. Fra den 23. august vistes resultaterne af en landsomfattende formningskonkurrence for skoleelever, og sidst på året var der en fotoudstilling.

Af andre publikumsrettede aktiviteter kan nævnes den traditionelle fåredag, som satte ny rekord med 4.500 besøgende.

Senere fulgte et næsten tilsvarende arrangement for mohairgeder, tærskedemonstration, demonstration af forskellige husflidsarbejder, udstillingen Frugt og Grønt, Teknik 88, som dels foregik i fri luft og dels i et 1400 kvm. stort telt, friluftsteater (Kalø-spil og Sostrup-spil) og et vintagebiltræf. Desuden har Smedelauget regelmæssigt arbejdet i smedjen sommeren igennem. I denne forbindelse kan det også nævnes, at Svend Nielsen har udgivet "Smedjen på Gl. Estrup", som giver en kort redegørelse om smedjen og smedning.

Også de egentlige undervisningsaktiviteter er blevet stærkt udvidet. I alt har 3810 elever modtaget forskellige former for undervisning Historisk Værksted, der er afholdt 8 lærerkurser, udgivet lærervejledninger til udstillingerne samt diverse undervisningshefter og andet materiale.

Som følge af de mange aktiviteter og det stigende besøgstal er vi nu gået over til fuld åbningstid hele året, d.v.s. alle dage kl. 10-17. Besøgstallet nåede i 1988 op på 90.462, og det er på det nærmeste en tredob-

ling i forhold til 1987, der med godt 35.000 besøgnede var vort hidtidige rekordår.

Det er imidlertid ikke givet, at vi kan fastholde dette niveau i de kommende år, når der ikke er så specielle begivenheder, og når vi må foretage visse omprioriteringer. Vi har i de seneste år måttet lægge hovedvægten på udstillinger og publikumsrettede aktiviteter, men hvis vi fortsat skal holde en høj faglig kvalitet, må der igen ske en mere ligelig fordeling mellem Museets hovedopgaver.

Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum af Vibeke Nielsen

Siden sidste år ved denne tid er der sket en hel del med Gammel Estrups hovedbygning. Der blev i efteråret 1988 indledt et samarbejde med kgl. bygningsinspektør, arkitekt Johan Richter, som har foranstaltet hele huset "gået efter i sømmene". Det har resulteret i en diger rapport over dets tilstand i alle detaljer. Med den som udgangspunkt skal der i den kommende tid foretages en række restaureringsarbejder, så bygningen kan komme i god stand. Et enkelt meget krævende punkt i rapporten er allerede udført. Det søndre trappetårn, som publikum færdes i på vej fra stuen til 1. sal, og måske inden længe lidt videre op, har gennemgået en stor istandsættelse. Den helt intakte svelletrappe fra 1600-tallet havde tilløb til et par udskridninger, men en svelletrappe er ikke sådan at gøre noget ved uden at ødelægge dens grundopbygning. Hvis blot tårnet var 100% stabilt, kunne trappen ikke skride ud.

Men var det det? Nu er det i hvert fald, efter at det er "syet sammen" med en 14 mm wire i rustfrit stål. Umiddelbart lyder det som den rene vandalisme mod det stakkels gamle tårn. Men faktisk tror vores gæster bare, vi har fået nyt gelænder!

Med haven er det ikke gået helt som planlagt (og omtalt sidste år). Udtyndingen af skovpartierne i de fjernere omgivelser er gjort færdig. Men den egentlige prydhave foran orangerierne bliver ikke lagt om efter professor Anderssons idéer. Den bliver i stedet reetableret i sin hidtidige form, en langt enklere – og billigere – løsning, som endda efter manges mening passer bedre til de to små hvide huse. Det vil blive gennemført til efteråret.

Inde i museet er der kommet gang i restaureringen af 2. sal i sydfløjen. Den såkaldte Kineserstue er næsten færdig, og i den er placeret en stor rokokohimmelseng med omhæng af gult silkedamask. Det er derfor på tale inden længe, måske allerede i sommer, nu og da i situationer med godt mandskab, at give adgang til Okseblodgangen og Kineserstuen.

En enkelt nyerhvervelse er der også tale om, en stor kiste, som tidligere har stået på Gammel Estrup og alene af den grund har interesse. Ser man på den som et stykke kunsthåndværk, må man nok karakterisere den som et misfoster. Det er en renæssancekiste med rigt billedskærerarbejde. Men engang i forrige århundrede er der sket et eller andet med dens låg, som så er blevet kasseret. I stedet har man ladet fremstille et nyt, også gedigent, men glat og med indgraveret Scheel-våben, og altså stilmæssigt helt anderledes end selve kisten.

På den musikalske front kan det berettes,

at vi netop i juni har haft den årlige koncert med Randers Byorkester, og at den, udover den musikalske oplevelse det altid er, var en fantastisk publikumssucces. Vi var glade for, at man også hører godt i et tilstødende lokale, for Riddersalen var altfor lille! Sidste sommer havde vi en ganske anden oplevelse, da vi et par uger efter den sædvanlige koncert havde en ekstra, hvor John Damgaard spillede Schubert. Han er jo et navn, der nok plejer at trække fulde huse, så det er svært at vide, hvorfor der kom så få. Måske fordi det var i den uge, industriferien begyndte. Også Kapellet har jo sin egen funktion ved siden af at være museumsrum. Som kirke blev det i sommeren 1988 brugt til de to traditionelle aftengudstjenester og desuden til to bryllupper og en barnedåb.

Rye Træskomuseum

af Søren Bach

Det forløbne år har været stille og roligt for museet. Besøgstallet har været som året før, så vi må nok regne med, at det bliver dette tal, vi skal regne med fremover. Vi bruger enhver lejlighed til at reklamere for Træskomuseet, bl.a. har vi haft flere udsendelser i Østjyllands Radio og i lokalradioen.

Vi har også prøvet noget nyt i dette år, vi har deltaget i en udstilling af gamle håndværk i forbindelse med 200 året for stavnsbåndets ophævelse. Det foregik i det gamle ridehus i Århus i tiden 5. til 26. juni. Vi havde en træskomand, Niels Hull, med til at lave træsko, og det var noget, der interesserede de besøgende.

Vi var også ude til stavnsbåndsmarked i Brædstrup den 3. september, og det blev en mægtig succes. Her var det også Niels Hull, der lavede træsko. Der var hele tiden trængsel omkring ham, og der var mange, der bestilte træsko.

Som tidligere år har vi også i år fået mange gaver. Især skal nævnes, at vi modtog 3.120 kr. fra foreningen "Glarbo Forsamlingshus", som er ophævet. Fra Minna fra Kongsgaarden har vi fået et par håndlavede træsko, de mindste som vi endnu har set.

I maj måned holdt vi fem års jubilæum, og da fik vi også en del gaver, som vi er me-

get taknemlige for. Det er jo tegn på, at der stadig er interesse for Træskomuseet.

Men – vi lider endnu mere af pladsmangel.

Silkeborg Museum

af Keld Dalsgaard Larsen

Silkeborg Museum har de sidste par år arbejdet meget med jernalderen i udgravning, udstilling og ved anden formidling. Det startede med den hele Tollundmand i 1987 og fortsatte i 1988 med den nye store jernal-

De gamle papirmagere Holger Madsen og Niels Jørgen Frederiksen viser deres gamle håndværk: Håndgjort papir på Silkeborg Museum

derudstilling "På besøg i Tollundmandens landsby". Museumsdirektør Christian Fischer udgav i naturlig forlængelse heraf undervisningsbogen "På sporet af Tollundmanden" (Haase 1988).

Jernalderen har også domineret museets udgravninger i 1988 og første halvdel af 1989. I 1988 blev en større boplads udgravet i Hvinningdal. Her var 7 gårdsanlæg fra 4.-6. årh.e.Kr. Dernæst blev der udgravet i Gjern, hvor museet fandt Danmarks ældste pottemagerovn fra 5.-3. årh.f.Kr. og en lille sluttet bebyggelse fra 3. årh.f.Kr. Inden betretningen fortsætter lige en lille anekdote, der er korrekt nok: Midtjyllands Avis har en spalte ved navn "På udkig", hvor reelle oplysninger bringes, men der kan af og til bringes mindre seriøse rygter. En dag indeholdt spalten følgende rygte: "at museumsinspektør Knud Bjerring Jensen havde fået forbud mod at grave i sin private have af hustruen, da denne angiveligt skulle frygte, at en ny jernalderboplads dukkede frem i køkkenhaven". Frygten er givet velbegrundet, for Knud Bjerring Jensen fandt faktisk først på året endnu en stor jernalderboplads ved Højmarksvej. Bopladsen er fra omkring 5. årh.e.Kr. og har 8 gårdsanlæg. En gård er ualmindelig stor og har en indhegning på 4550 kvm., og husenes længde er op til 41 meter. Gården kan følges i 5 faser.

Af mindre udgravninger kan nævnes Vinding og en bronzealderhøj fra Porskærgård i Gødvad. Udgravningerne ved Vinding er tilbagevendende begivenheder for museet. Denne gang påkaldte især en række børnegrave sig opmærksomheden. Gravene vidner om høj børnedødelighed i det lille jernaldersamfund. Udstyret i disse små grave bestod som regel af et eller flere små lerkar,

ofte i miniatureudgave, endog en lille rangle af brændt ler blev fundet.

Silkeborg Museum arrangerede sidste lørdag i juli en "Åbent-hus-dag" i udgravningerne, og 1500 besøgende tog imod tilbudet om at "se arkæologerne over skuldren".

Silkeborg Museum kunne i marts 1989 fejre dobbelt jubilæum. Silkeborg og Omegns Museumsforening fejrede 50 års jubilæum, og det var 85 år siden, at museet for første gang åbnede dets døre for publikum. Jubilæet gav anledning til at få museets historie undersøgt og til en mindre særudstilling om "museet i museet". Det kommende årsskrift for museet vil indeholde museets historie.

Silkeborg Museum udsendte i 1988 for første gang et årsskrift. Årsskriftet fortæller kort og ligefremt om museets vidtfavnende arbejde i det forløbne år. Derimod skal læserne ikke forvente nogle "tunge videnskabelige" artikler i årsskriftet. Årsskriftet er givet kommet for at blive.

Silkeborg Museum mangler også plads til særudstillinger. Museet har desværre kun mulighed for meget små særudstillinger. Af disse har der i 1988 været: Drejer- og souvenirsudstilling, juleudstilling, skoleudstilling og i sommeren 1989 jubilæumsudstilling. I forbindelse med drejerudstillingen blev der indsamlet interviews og oplysninger om dette håndværk på egnen. Denne undersøgelse vil fortsætte med udforskning af den såkaldte "Himmelbjergsouvenirs"-produktion.

Silkeborg Museum har modtaget et kurvemagerværksted, og i den forbindelse er der foretaget en mindre undersøgelse af dette håndværk, hvor mange af udøverne var blinde. Desuden er der arbejdet med Sil-

keborg Fattiggård og papirmager-håndværket. Silkeborg Museum har en særlig forpligtelse i forhold til papirproduktion, især det håndgjorte papir, da Silkeborg Papirfabrik historisk har været den dominerende virksomhed inden for området. Museet har de sidste år haft levende museum med papirmagere og vil også have det i 1989. Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen har skrevet en undervisningsbog om papirmagere og håndgjort papir på Silkeborg Papirfabrik. Bogen forventes at udkomme i efteråret 1989.

Silkeborg Museum gik for alvor ind i edb-alderen i 1988. Bogføring, kartoteker og registrering køres nu via edb. Den moderne teknologi har også skabt muligheder for et meget spændende projekt inden for dendrokronologi, der sker i et samarbejde med edb-eksperter og museet. Dette projekt venter vi os meget af.

Og fra edb-alderen tilbage til jernalderen – i skrivende stund er museet i gang med at forberede et stort jernaldermarked i weekenden den 5.- 6. august. Her vil museets nye jernalderhus også stå færdigt. Vi ser frem til begivenheden, og vi håber, at det kan blive en tradition. Men mere herom til næste år.

Skanderborg Museum af Helle Reinholdt

1988 blev et aktivitetsrigt år for Skanderborg Museum på trods af, at museets muligheder er særdeles begrænsede på grund af pladsmangel. Det er derfor glædeligt, at den del af museet, der udgøres af Skanderborg Egnarkiv, i 1988 fik tilbudt nye loka-

ler, hvilket fremover vil betyde øgede udfoldelsesmuligheder for såvel arkiv som museum.

På udstillingsfeltet startede året med plancheudstillingen "Påklædningsdukker" – fra 1880-erne til vore dage. Senere vist en særudstilling om blytækning, et håndværk med en fascinerende historie. Sideløbende med orientering om arbejdsprocesserne på plancher udstilledes en del af blytækkerens arbejdsredskaber og værktøj. Sommeren igennem kunne man se to særudstillinger. Dels museets beskedne bud på årets stavnsbåndsjubilæum under titlen "Sjette Frederik kiærligt mindes", der omhandlede Bertel Thorvaldsens jyske frihedsstøtte af Frederik VI på Slotsbanken i Skanderborg. Den anden sommerudstilling var "Rosen i kulturhistorien", som i et antal farveplancher viste rosens betydning som kulturplante med skiftende symbolik fra civilisationens begyndelse til i dag. Op til jul var der julestue med juletræ pyntet, som man gjorde det omkring 1850-60.

Blandt museets øvrige arrangementer kan nævnes, at der i efterårsferien var indrettet legestue, og desuden blev der afholdt tegnekonkurrence for børn. Arrangementet var overordentlig velbesøgt. Traditionen tro blev der en aften i november afholdt arrangementet "Kig i kommodeskuffen", hvor en stor del mennesker mødte op med gamle ting for at få oplysning om alder, oprindelse og brug.

Museet deltager i amtets projekter "Rekognoscering af fortidsminder i privatskovene i Århus amt" og "Rekognoscering af nyplantede læhegn". Fra det arkæologiske felt kan nævnes et par udgravninger af jernalderboplads samt gruber med jernal-

derkeramik. Hertil kommer et større antal besigtigelser og rekognosceringer i by og på land. Museet har desuden været rådspurgt i en del bevaringsinteresser inden for nyere tids kulturhistorie.

Museets medarbejdere har i det forløbne år forsket i forskellige emner, hvoraf en del bliver formidlet i museets årbog.

Østjysk Hjemstavnsforening

1. 10. 1988 - 30. 9. 1989

Den 26. nov. 1988 afholdtes generalforsamling på hotel Ansgar, Århus. Næstformand N.P. Boye-Nielsen var dirigent. Beretning og regnskab blev énstemmigt godkendt. Kontingentet forblev uændret 85,- kr. + 15,- kr. i porto.

De nye vedtægter blev gennemgået og

vedtaget. Til bestyrelsen genvalgte godsejer Erik Kjær, Ristrup, lærer Niels Bertelsen, Ryomgaard, Johanne Methling, Løjenkjær, overlærer J.S. Thomsen, Viby, sognepræst Irma Hald Madsen, Holbæk, gårdejer Ejnar Pedersen, Gylling og husmoder Karen Margrethe Sørensen, Ormslev.

Sønderskov.

Bestyrelsen konstituerede sig med Karen Margrethe Sørensen som formand, N.P. Boye-Nielsen næstformand, Irma Hald Madsen kasserer og P. Holm Jensen sekretær. Redaktionsudvalget fortsat J.S. Thomsen og Aage Domino, Solbjerg. Til de øvrige udvalg var der ligeledes genvalg.

Mandag d. 20. febr. afholdtes det første arrangement med stadsingeniør Axel Elmose, Ribe, der levende og med stor interesse fortalte om "By og bygningspleje i Ribe". Omkring 60 var mødt frem til dette arrangement.

I marts holdt museumsinspektør Erna Lorenzen foredrag om "Arvegods, tøj og folkedans". Erna Lorensens interesse for tøj og dragter har bl.a. givet sig udslag i hendes

Museumsinsp. Sv. Å. Knudsen, Erna Bach, Søren Bach, Karen Marg. Sørensen.

bog "Hvem sagde Folkedragt?" Flere af de fremmødte havde stofrester og beklædningsgenstande med til aldersvurdering, og Århus Folkedanserforening trådte dansen for os. En spændende og indholdsrig aften med god tilslutning.

12. april havde vi den glæde at høre bibliotekar Lars Otto Christensen, Statsbiblioteket, fortælle om "Len og stamhuse på Århusegnen". Det var en spændende aften med en fortællelysten taler, der kendte og var interesseret i sit emne.

Desværre måtte af forskellige grunde turen til Forhistorisk Museum og Mårslet kirke droppes. Vi prøver en anden gang.

Lørdag d. 19. august, lige midt i høsten, drog 52 medlemmer i bus sydpå til Foldingbro. Desværre for nogle var turen overtegnet, og vi beklager, at en halv snes måtte blive hjemme. Vi besøgte Mejlbys kunst- og museumscenter, meget ejendommeligt med mange forskellige ting bragt sammen. Herefter tog vi til herregården Sønderskov, hvor ejeren, Helge Kragelund, bød os velkommen sammen med museumsinspektør Svend Åge Knudsen. Vi fik en grundig og interessant rundvisning, fik fortalt om Sønderskovs historie og om den store restaurering, der er i gang. Vi fik et fantastisk indtryk ved at gå rundt i de gamle sale og rum og ikke mindst, da vi havnede i den færdigrestaurerede riddersal. Her var dækket et flot kaffebord med hvide duge, hjemmebagt kringle og lagkage, alt sammen Helge Kragelunds fortjeneste.

På hjemvejen kørte vi over Skibelund Krat og gjorde tillige holdt ved Jellinghøjene. Det var en flok trætte mennesker, der efter en indholdsrig dag var hjemme ved Musikhuset til aftalt tid.

Foreningens sidste arrangement før generalforsamlingen var turen til Blicher egnen med besøg i "Æ Bindstouw" i Lysgaard, hvor alle blev placeret i skolestuen inden rundvisningen. Vejret var godt og humøret højt, da alle kom hjem efter endnu en god eftermiddag.

Her vil jeg gerne benytte lejligheden til at takke ekskursionsudvalget for den store indsats med de mange arrangementer året igennem.

Årbogen 1988 har været et godt aktiv for foreningen. Flere blade og aviser har omtalt artikler fra bogen, og senest har "Femina" bragt et indlæg om artiklen "Den velklædte Voldborg". Bogen er i det hele taget gået ud til mange flere interesserede end tidligere år. Måske har pressemeddelelserne givet resul-

tat. Bogen "Mindesmærker i Odder kommune", der udkom sidst i 1988, har solgt helt godt. Men vi ligger stadig inde med en del bøger. Det kunne måske være en julegaveidé. Økonomisk løber bogen rundt.

Redaktionsudvalget skal have mange tak for indsatsen med bogudgivelserne. Vi ved alle, at det er et stort og betydningsfuldt arbejde, der bliver præsteret.

Det er også dejligt med de mange bidragydere til vore bøger. Det varmer og giver støtte til vort arbejde i foreningen. Mange tak for det.

Til slut vil jeg gerne takke alle jer medlemmer, der trofast følger og støtter arbejdet i Østjysk Hjemstavnsforening.

Karen Margrethe Sørensen

Turdeltagere foran Sønderkov.

Personregister

- Andersdatter, Mette 91
Andersen, Caroline Georgine, jordemoder 48
Andersen, Carsten, foged 34
Andersen, Jens 94
Andersen, Karen Enevold 57
Andersen, Morten, lærer, landstingsmand 48
Andersen, Niels 26
Andersen, Rasmus 91
Andersen, Sv. Aage, socialhistoriker 99
Andersson, professor 116
Andreassen, Gotlieb 97
Anker-Møller, Søren, præst 48
Anna Sophie, dansk dronning 113
Arnvig, s. 22
- Baagø**, Christoffer, højskoleforst. 39, 40, 41, 43, 44, 46
Bach, Else 62
Bach, Robert, præst 62
Bach, Søren, smedemester 63, 67, 116
Ballisager, Anders 58
Balslev, præst 58
Banner, Anders 100
Banner, Jens Høg 9
Baunsgaard, Ester Bækklund 91
Bejer, Valentin, foged 27, 28
Below, Marie, adelsdame 111
Bergild, Merete, mag. art. 9, 22
Bernér, Henrik 113
Bertelsen, præst 60
Bertelsen, Niels, lærer 121
Bilde (Bille), Claus, ridder 111
Birkedal, Wilhelm, præst 48
Bjerrum, Anders 90
Bjørnbak, Lars, lærer 70
Bo, Jens Andersen, lærer 40, 41, 42, 43, 44, 48
Bojsen, Peder, skolemand, politiker 43, 48, 60
Boye-Nielsen, N.P. assurandør 23, 121
Borre, J. Henriksen, lærer 40, 48
Bredsdorff, J.H. 81, 83, 90
Broby-Johansen, R., kunsthistoriker 99
Brücker, Valdemar, præst 48
Brødlos, Jens 97
Buch, M. 90
- Carlsen, Søren Sloth, arkivleder 107
Christensdatter, Mette 91
Christensdatter, Inger 21
Christensen, Gert, præst 9
Christensen, Iver 26
Christensen, Lars Otto, bibliotekar 121
Christensen, Rasmus, billedsnyder 21, 22
Christian IV, dansk konge 103
Christian V, dansk konge 79, 90
Christiansen, Christian, gårdejer 70, 75
Clemensden, Clemend, amtsforvalter 19, 20, 21, 22
Clemensen, Peder 26
- Damgaard**, Johs., musiker 116
Daugaard, Dr. læge 96
Daugaard, Poul, stadsbibliotekar 39
Domino, Aage, redaktør 121
Domino, Emmy, arkivleder 108
- Elbek, Johs. forstander 60
Eleonora Christina, dansk prinsesse 103
Elkjær, Kjeld, bibliotekar 99
Eller, P. 22
Elmose, Axel, stadsingeniør 121
Elmquist, skovridder 106, 107
Enevold, Anders 57, 58, 59
Enevold, Kirsten 61
Erik Menved, dansk konge 78, 79
Eriksen, Knud 107
Estridsen, Svend, dansk konge 111
- Fenger, Sven, præst 59, 61
Fischer, Christian, museumsinspektør 118
Franck, Tage, arkivleder 102
Frandsen, Jens Mandrup, genealog 26
Frederik II, dansk konge 63
Frederik IV, dansk konge 113
Frederiksen, Niels Jørgen, papirmager 117
Frisch, Hartvig, undervisningsminister 48
Frijs, Mogens, greve 33
Fussing, Hans H. 22
- Gartner, Johan 33
Gialli, førkristent mandnavn 77, 78, 80
Goitzius, Hindrich 16
Gomard, J.C. 90
Grundtvig, Frederik 58
Grundtvig, N.F.S. præst, salmedigter 57
Gyldenchrone, stiftamtmand 93, 94
- Haas, J. kobberstikker 32
Haderup, Morten Mikkelsen 17, 18
Hald, Kristian 90
Hansen, Emma 67
Hansen, J.J. 90
Hansen, Jacob, billedsnyder 9, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22
Hansen, Jeremias, murermester 26
Heilskov, Chr. bibliotekar 55, 89
Henrik, prins af Danmark 114
Henriksen, Henrik, stenhugger 9, 10, 12, 22
Hjortlund, Frode 58
Hoff, Annette 114
Hallstein, F.W.H. 22
Hornemann, Jacob 90
Hull, Carl 69
Hull, Kresten 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69
Hull, Kresten 69
Hull, Niels 69, 116
Hull, Rasmus 69
Hviid, Mikkel Thygesen, borgmester 22
Hübener, Zacharias, billedhugger 13, 14
Høj, Peder, fæstebonde 108
- Ingemann, B.S. 42
Israelsen, N.J. arkitekturhistoriker 99
- Jensen, Børge, arkivleder 102
Jensen, Christen 26
Jensen, Hans Erik, lærer 49, 50, 53
Jensen, Henning 61
Jensen, Jens, cand. mag. 9, 22
Jensen, Kjeld 90
Jensen, Knud Bjerring, museumsinspektør 118
Jensen, Kresten 63
Jensen, Kristjan, forstander 60
Jensen, Lars, gårdejer 111
Jensen, Mathis 91
Jensen, Mons. 91
Jensen, Niels 26
Jensen, Niels, selvejergårdmand 91
Jensen, Peder 90
Jensen, P. Holm, gårdejer, arkivleder 110, 121
Jensen, Thyge, provst 114
Jensen, Las 89
Jeppesen, Anne, lærer 57
Jespersen, Anders 94
- Jespersen, J. 90
Jespersen, Jørgen 26
Jessen, Jens 95
Johan, mester 33
Jorn, Asger 68
Juell, Anton 9
Justesen, Simon 93
Jæger, Jørgen Ibsen, dommer 26
Jørgensdatter, Anne 20
Jørgensen, A. gårdejer, Gellerup 84
Jørgensen, A. gårdejer, Yderup 84, 90
Jørgensen, Johanne f. Wippert 39
Jørgensen, Karl 39, 46, 47, 48
Jørgensen, Karl A. planteforædler 43, 48
Jørgensen, Konrad, redaktør, bogtrykker 43, 45, 48
Jørgensen, Marinus, lærer 42, 48
Jørgensen, Peder Michael, lærer 48
Jørgensen, Severin, brugsuddeler 39
- Kiilsgaard, arkitekt 23
Kirkeby, Anton, præst 57
Kiselforkt, Fridrich 26
Kjerringgaard, præst 96
Kjær, Erik, godsejer 112, 121
Kjærgaard, Jørgen, præst 114
Klausen, Anna, arkivleder 106
Knob, Else 96
Knob, Jens Nielsen 95, 96
Knudsen, Sv. Aage, museumsinspektør 121
Konradsen, præst 60
Kragelund, Helge, tømrermester 121
Kristensen, Karen 50
Kristensen, Peder, gårdejer 49
Kylling, Søren 94, 95, 96
- la Cour, J.C.B. 90
la Cour, præst 57
Ladefoged, Niels 26
Lange, Jens Iversen, biskop 111
Larsen, Keld Dalsgaard, museumsinspektør 117, 119
Lauridsdatter, Anne 15
Laursen, Anders, højskolemand 48
Laursen, Carl A. arkivleder 103
Leth, Viggo, gårdejer 109
Lindberg, Jacob 58
Lindberg, Niels, præst 57, 58, 59
Lindblom, Else Marie, arkivleder 102
Lorenzen, Erna, museumsinspektør 121
Louis-Hansen, fru 109
Luther, Martin, reformator 45
Lykke, Jacob, præst 62
Lykke, Palle, cand. mag. 76
- Madsdatter**, Kirsten 20
Madsen, Christen 91, 94
Madsen, H.J. museumsinspektør 110
Madsen, Holger, papirmager 117
Madsen, Irma Hald, sognepræst 121
Madsen, Thorvald, skolebestyrer 48
Magnus den Gode, norsk konge 111
Malling, Vilhelm, præst 58, 59, 61
Margrethe II, dansk dronning 114
Matham, Jacob 16
Mathiasen, Terkel, arkæolog 68
Mauquay, Hendrich 22
Methling, Johanne 108, 121
Michel, studiosus, degn 81
Minna, fru 117
Mortensen, Niels 26
Mortensen, Svend 91
Mouridsen, Christen 91
Mouridsen, Jørgen 91
Mouridsen, Niels 91
Møller, Otto, præst 57
- Nielsen, Anton, gårdejer 111
Nielsen, Arne 61

Nielsen, Christen 26
Nielsen, Gerda 61
Nielsen, Hans 27
Nielsen, Johanne 61
Nielsen, Jonna Abild, arkivleder 111
Nielsen, Niels, forvalter 26, 38
Nielsen, Palle, skriver 26
Nielsen, Svend, museumsinspektør 114, 115
Nielsen, Vibeke, museumsinspektør 109, 115
Nørregaard, Jens, højskoleforst. 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46

Olsen, Bodil 99
Olesen, Jens, gårdejer 111

Pedersen, 43
Pedersen, Arne, provst 22
Pedersen, Ejnar, gårdejer 121
Pedersen, Ester Malling, forfatter 59
Pedersen, Hans 91
Pedersen, Henrik 90
Pedersen, Jens 96
Pedersen, Jens 26
Pedersen, N. P. Berger 58
Pedersen, Peder 91
Pedersen, Peder, præst 93
Pedersen, Peder, gårdejer 111
Pedersen, Poul, fotograf 107
Pedersen, Søren Peder "bedstefar" 75
Pedersen, Thomas 26, 27
Pedersen, Thor, indenrigsminister 114
Pontoppidan, E. historiker 18, 22, 32
Poulsen, Jørgen, arkivleder 103

Randers, Jacob Bundesen, provst 21
Randers, Niels Thomsen, provst 15
Rantzau, Chr. rigsgreve 9, 12, 14, 22, 100
Rantzau, Gert 12
Rantzau, Dorothea 14
Rasmussen, Anders 91
Rasmussen, Harriet 108
Rasmussen, Kresten = Kresten Hull 63
Rasmussen, Niels 91
Rasmussen, Peder, fuldmægtig 9
Rasmussen, Povl, arkivar 79, 90
Reinholdt, Helle, museumsinspektør 119
Riber, Anders Christensen, præst 17
Richter, Johan, arkitekt 115
Rosenkrans, Holger 17
Rødedans, sagnfigur, heks 23
Rødam, præst 43

Scavenius, Jacob, kulturminister 48
Schmidt, Aug. F. lokalhistoriker 76, 80, 86, 90
Schmidt, C.M. arkitekt 68
Schytte, Hans, maler 20
Schøler, Aage 103
Selberg, Chr. J. Pedersen, bogtrykker 48
Skeldal, Maren Jørgensdatter 91
Skonning, bogtrykker 111
Skræppenborg, Peder Larsen, prædikant 48
Snedker, Jacob = Jacob Hansen 9, 12, 14
Sorte Svend, sagnfigur 23
Sultan, fangevogter 95
Svendsen, Jacob, tømrersvend 26
Sørensen, Chresten 9
Sørensen, Johan 97

Sørensen, Karen Margrethe 121, 122

Teilmann, Kåre 57
Teilmann, Jørgen, præst 39, 42, 43, 48, 57, 59, 60
Thomsen, Jens i Testrup 39
Thomsen, J.S. 121
Thulesen, Marie, forfatter 61
Trap, J.C. 90
Trier, Troels, maler 62
Tuxen-Pedersen, Finn 114

Ulnitz, stenhugger 107

Vahlsted, Henrik, smed 106
Vahlsted, Niels, smed 106
Valdemar Sejr, dansk konge 23
Wanner, Hans, dirigent 107
Vendelbo, Chresten 96
Wiberg, S.V. præst, genealog 22
Wierix, Anton, kobberstikker 12
Wilhelms, Estrid, sygeplejerske 49
Wippert, Johs. A. missionær 48
von Linden, Carsten, ridefoged 22
Woller, professor 67
Worsøe, Ejler 106

Zammenhoff, esperantist 50
Zeuthen, Sidsel Jensdatter 17

Østergaard, Peder, arkivleder 105
Østergaard, Aage, fotograf 107

Aakjær, Jeppe 96

Stedregister

Aarslev 76

Aidt 26
Alberta 63, 64, 67, 68
Amerika 67, 70, 72, 73, 74, 75
Amsterdam 22
Ans 9, 14, 16, 17, 22
Arnakke 49
Ask 45, 75
Askov 43, 47, 61
Astrup 109
Atlanten 73

Ballen 75

Beder 48
Bering 39, 43, 48, 50, 57, 59, 60
Blegind 109
Bohus 111
Bornholm 73
Brabrand 76, 77, 78, 79, 81, 82,
83, 84, 86, 88, 90
Bramsæsvig 49
Breitenburg 12, 22
Brundt 23, 26
Bruxelles 22
Brædstrup 94, 96, 117
Bødstrup 26

Canada 63

Clausholm 113

Dallerup 14, 16, 22, 53, 55

Danmark 17, 18, 22, 25, 67, 70, 74, 75, 90,
106, 111, 118, 121
Demstrup 9, 14, 22
Djursland 100, 104
Dons 42, 48
Dronningborg Slot 113

Eggelund 25

Egådalen 111
Elbæk 60, 61, 62
Emborg 91, 92, 93, 94, 97
England 59
Europa 67, 73

Favrskov 26, 37

Fællund 93
Felsøj 72
Fiskehusene 92, 93
Foldingbro 121
Framlev 15
Frederiksberg 49
Frijsenborg 23, 26, 28, 30, 31, 32, 38
Frisendal 26, 30
Fussinge 106, 107
Fyn 14, 43
Fyrkat 103, 106

Galten herred 25

Galtrup 62
Gammel Estrup 100, 112, 114, 115, 116
Gangsted 57, 61, 62
Gedved 43, 48, 50
Gellerup 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90
Gern 16, 102, 118
Gjessingholm 14, 100
Glarbo 63, 93, 117
Glud 103
Grauballe 102
Groshæmark 78
Grundfør 23
Gudenåen 62, 68, 95
Gudenå museet 63, 68, 69
Gylling 57, 121
Gyældtorp 77
Gyældtorpmark 78
Gødvad 118

Haarvad 25

Haderup 17, 18
Hads herred 17
Hadsten 23, 102, 103, 112
Hadsund 107
Haldum 23, 24, 25
Halsted 48
Hamborg 73
Hammel 23, 26
Harlev 49
Hasle 81, 89
Hasle herred 90
Haurum 26
Haxholm 26, 29
Hegnes 93
Herning 107
Herningholm 14
Hindropmark 78
Hinnerup 23, 103
Hjelmlev herred 19
Hobro 106
Holbæk 50, 121
Holme 71
Holme Bjerge 75
Holsten 13, 14, 22
Hornslet 17, 107, 108
Horsens 15, 17, 48, 60, 72, 90
Horsnæs 78
Hou 72, 73
Houlbjerg 25
Hundslund 15, 17, 18, 20, 21, 75
Hvidsten 107
Hvilsted 109
Hvinningsdal 118
Hvirring 60
Hørring 41
Hårup 55

Ilsøj 105

Itzehoe 12

Jegstrup 72

Jelling 121
Jylland 14, 17, 20, 94, 113, 115

Kalundborg 49

Kalø 104, 115
Kasted 81
Katholm 100
Kattrup 58
Kerteminde 59
Kiel 14
Kirkegaard 110, 111
Klosterlund 68
Knejsted 106
Koed 50
Kolding 46, 48
Kolt 59

Kongstrup 26

Koudahl 26
Kristiania 67
Kronjylland 105
Kvoldbæk 26
Kyungmark 78
København 12, 22, 45, 47, 48, 49, 58, 73,
96, 114
Kølvrå 110

Langå 115

Lilleåen 25
Lindgaard 26
Lisbjerg 110, 111, 112
Lisbjerg herred 111
Lundby 40, 48
Lyngby 48
Lyngsgaard 111
Lysgaard 122
Løgstør 48
Løjenkjær 121
Løvenholm 9, 22, 100

Malling 75

Marselisborg 70
Mejlby 121
Midtjylland 87, 99, 118
Moesgaard 110
Mols 104
Mors 62
Mårslet 48, 121

Neustadt 13, 14

New York 73, 74
Ning herred 90
Norden 40
Nordsjælland 106
Norge 73
Norringgaard 26, 36
Nørhald 105
Nørrejylland 111

Odder 45, 46, 57, 58, 59, 61, 62, 72, 122

Odense 16, 17, 22, 47
Odensegaard 17
Oldrup 75
Ormslev 59, 121

Polen 73

Purhus 106, 107
Pøtmølle 26
Pårup 16, 18

Randers 9, 10, 20, 22, 103,

105, 106, 107, 113, 114, 116
Ribe 121
Riisskov 111, 112
Ringe 57
Ringkøbing 90
Ristrup 112, 121
Roballe Møe 57
Rosenholm 107, 108
Rougø 110
Rugaard 100
Ry 81, 83, 84
Rye 63, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 116
Ryelund 93
Ryomgaard 121
Råby 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22

Sabro 112

Sabro herred 25
Saksild 72
Sakskøbing 49
Salling 59, 62, 103
Salten å 67
Sandby 25
Silkeborg 14, 15, 17, 22, 56, 63, 68, 77, 81, 83,
86, 117, 118, 119

Sjelle 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22
Sjælland 59
Skaføgaard 100
Skanderborg 15, 20, 22, 90, 96, 119
Skanderup 15, 19, 20, 21, 22
Skejby 23, 110
Skeldal 92
Skibelund Krat 121
Skiivholme 14, 21
Skødstrup 112
Slesvig 13, 19, 22
Sletterhage 104
Solbjerg 108, 109, 121
Sorring 56
Sostrup 100, 115
Southampton 73
Starup 48
Staterne (USA) 73
Stautrup 70, 71, 75
Stenhule 63, 64, 67
Sverige 73, 102
Sødring 22
Sødringholm 14, 22
Søften 23
Sølvsten 26
Sønderhald 109, 110
Sønderjylland 39
Sønderskov 103, 121

Sønderskoven 93
Søvind 57, 61, 72

Taastrup 49, 54
Tendrup 108
Testrup 39, 44 46, 47, 57
Them 63
Tiset 71, 108, 109
Tollund 117, 118
Tolstrup 58
Toustrup 50, 51, 52, 53
True 81
Tulstrup 26, 28, 108, 109
Tustrup 109
Tyskland 49, 73
Tørring 9

Udbyneder 9, 10, 12, 16

Vejlby 111, 112
Vejle 39, 48
Velle 26, 27, 50
Vester Lisbjerg herred 25, 90
Vester Nebel 39, 48
Viborg 24
Viby 70, 71, 121
Willestrup 103
Vinding 118

Vissing kloster 67, 68
Voldby 26
Voldum 25
Vosgaard 68

Yderup 81, 84, 90

Ødum 25
Ølsted 110
Øm kloster 68, 93
Ørrikslev 58
Ørsted 9
Øster Lisbjerg herred 90
Øster Tørslev 106
Østjylland 55, 99, 100, 116

Åby 81, 82, 83, 85, 90
Æs 57, 58, 59, 60, 61, 62
Æs Most skov 60
Ågård 48
Åkjær 72
Ålborg 9, 73
Århus 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 38, 40, 42,
43, 45, 48, 49, 67, 70, 71, 72, 75, 77, 78, 79,
80, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 93, 95, 99,
100, 104, 107, 108, 109, 111, 113, 116, 119, 121
Årslev 79, 81, 84, 88